valóság

2024

9

A TARTALOMBÓL

Szapáry György – Asztalos Péter – Kiss Donát Márk – Marmoly Nándor – Szalai Ákos: Javaslatok a pedagógus-utánpótlás fenntartható biztosításához – *Vitairat*

Bea Csaba: Széchenyi István 1901-es recepciója Finnországban

Fülöp-Székely Anita: Szülői bevonódás a koronavírus-járvány alatti időszakban – Hátrányos helyzetű családok kihívásai

Trembeczki István: A fák, az ökoetika és a civilizáció jövője

Biernaczky Szilárd: A joruba oríkì – Egy államalkotó afrikai nép hagyományos költészeti műfaja

Ménes András: Kilencven éve hunyt el Marie Curie

Lelkes Lajos: Az első táncház megidézése 50 év távlatából

Timár Böske: „Zene és tánc úgy, mint Széken…” – Az első táncház és a táncházmozgalom kezdetei

Szabadfalvi József: Számvetés – egy életmű margójára

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

valóság

A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat havi folyóirata

2024. szeptember
LXVII. évfolyam 9. szám

Szerkesztőség
1088 Budapest,
Bródy Sándor u. 16.
Postacím:
1431 Budapest, Pf. 176
Telefon: +36-30-755-5691

E-mail: valosag@titnet.hu
Internet: www.valosagonline.hu

Kiadja a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat
1088 Budapest,
Bródy Sándor u. 16.

Felelős kiadó
Piróth Eszter igazgató

Nyomás
Pauker Nyomda
Felelős vezető
Vértes Dániel

Index: 25 865

ISSN 0324-7228

Támogatóink:
Nemzeti Kulturális Alap,
Nemzeti Kulturális Támogatáskezelő

Nemzeti Kulturális Alap

Nemzeti Kulturális Támogatáskezelő

Szakmai együttműködő partnereink:
Magyar Nemzeti Bank,
Magyar Művészeti Akadémia
Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet,
Budapesti Metropolitan Egyetem

Magyar Művészeti Akadémia
Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet

Magyar Nemzeti Bank

Budapesti Metropolitan Egyetem

Szerkesztőbizottság
Bogár László
D. Molnár István
Harmati István
Pomogáts Béla
Tellér Gyula

Főszerkesztő
Kucsera Tamás Gergely

Szerkesztők
Kengyel Péter
Albert Valéria olvasószerkesztő

Szerkesztőségi irodavezető
Szalai Zsuzsanna

Digitális formában lapszámonként és előfizetésben is megvásárolható a https://eletestudomany.hu/lapvasarlas/ oldalon.

Előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: +36-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu, eshop.posta.hu, vagy megvásárolható a Tudományos Ismeretterjesztő Társulatnál: +36-30-755-5691, titlap@titnet.hu.

SZAPÁRY GYÖRGY – ASZTALOS PÉTER – KISS DONÁT MÁRK –
MARMOLY NÁNDOR – SZALAI ÁKOS

Javaslatok a pedagógus-utánpótlás fenntartható biztosításához – *Vitairat*

A tanulmány célja és a mögöttes folyamatok rövid leírása

Az oktatás szerteágazó gazdasági és társadalmi hatásai miatt az MNB a versenyképességi munkája során rendszeresen elemzi és méri a magyar oktatási rendszer helyzetét a rendelkezésre álló nemzetközi és hazai mutatók segítségével.

Jelen tanulmány célja[1], hogy olyan javaslatokat fogalmazzon meg, amelyek a már megkezdett bérrendezésen felül hozzá tudnak járulni ahhoz, hogy megfelelő mennyiségű felkészült és motivált pedagógus legyen tartósan jelen a magyar köznevelési rendszerben.

Bár az interjúk elkészítése óta számos üdvözlendő előrelépés történt, a köznevelés nehézségei nem oldódtak meg. A pedagógushiány fenntartható megoldásához – a korábban elmaradt béremelések folytatása és kiegészítése mellett – komplexebb beavatkozások szükségesek.

A pedagógusok korfája és a pedagógusképzésre felvettek számának trendszerű csökkenése miatt a köznevelési/közoktatási pálya utánpótlása jelenleg nem biztosított: a pedagógusképzésre felvettek száma az elmúlt 4 évben mintegy negyedével csökkent a megelőző időszakhoz képest, így a pedagógusi pályára újonnan belépők száma várhatóan kevesebb mint a fele lesz a következő években a nyugdíjba vonuló pedagógusok számának.

Az üres álláshelyek (7 ezer álláshely) és a nyugdíjas visszafoglalkoztatottak száma (9 ezer fő) alapján jelenleg nagyságrendileg 16 ezer, a nyugdíjkorhatárnál fiatalabb pedagógus hiányzik a rendszerből. Megítélésünk szerint a nyugdíjas pedagógusok visszafoglalkoztatása csak ideiglenes megoldásnak tekinthető, ami nem oldja meg az oktatási rendszerben fennálló strukturális problémákat.

A pedagógusok bére Magyarországon a bérrendezés idei megkezdése ellenére továbbra is az egyik legalacsonyabb az OECD-országok között a felsőfokú végzettséggel rendelkezők átlagbéréhez viszonyítva.

A köznevelésben megjelenő problémák tükröződnek az eredményekben is. A PISA-tesztekben hazánk átlagos eredményeket ért el, miközben több volt szocialista ország is az élvonalban van.

A kutatás elvégzését és a vitairatként megfogalmazott tanulmány elkészítését követően, a pedagógusok utánpótlásának stabil biztosítása és az oktatási rendszer fenntarthatósága érdekében 10+1 oktatáspolitikai javaslatot dolgoztunk ki, ezekkel zárjuk írásunkat.

Bevezetés

A 21. század legfontosabb erőforrása a tudás, amelynek kialakításában és folyamatos fejlesztésében központi szerepe van az oktatási rendszernek. Az egyes országok sikerességének kulcskérdése a humán tőkéjük mennyisége és minősége. Ennek megfelelően a fenntartható gazdasági növekedésnek a tudásra kell épülnie**.** A siker kulcsát mindig is a 4T, azaz a tudás-tehetség-tőke-technológia négyesének megfelelő kihasználása jelentette. A 21. században ugyanakkor a mennyiségről a minőségre helyeződik át a hangsúly, így a 4 sikertényezőn belül egyre inkább a tudás és a tehetség kerül előtérbe. A tudás nem korlátozott erőforrás, ellenkezőleg: az átadásával exponenciálisan tud növekedni (Matolcsy 2022). Mivel a tudás, a tehetség és a kreativitás jelenti a jövőben

a gazdaság motorját, így minden egyénnek és országnak törekednie kell ezek felhalmozására és minél hatékonyabb módon történő felhasználására (Asztalos 2022). A tudás felhalmozásának tradicionálisan elsődleges csatornája az oktatási rendszer, így az egyes országok oktatási rendszerének minősége döntő hatással tud lenni az adott ország jövőbeni fejlődési potenciáljára és versenyképességi pozíciójára.

Az oktatási rendszer különböző szintjei egymásra épülnek, így a jó alapok elengedhetetlenek az egész rendszer eredményes működéséhez. A jó alapok, vagyis a megfelelő alaptudással és alapkészségekkel rendelkező fiatalok biztosítása pedig a köznevelési rendszer feladata, enélkül sem a szakképzési, sem a felsőoktatási rendszer nem tudja megfelelő módon ellátni a feladatát. A köznevelési rendszer fejlesztése tehát társadalmi és gazdasági érdek egyszerre, a jövőbe történő beruházás egyik legfontosabb csatornája. Elemzésünkben a köznevelési rendszert tág értelemben vizsgáljuk, nem csupán a szakigazgatási szempontból az oktatás-neveléshez tartozó intézményeket vonjuk be az elemzésbe, hanem azokat a – szemléletünk szerint szintén nevelési tevékenységet végző – intézményeket is, amelyek más szakirányítási ágazat alá tartoznak. Ennek megfelelően elemzésünkben szerepelnek a bölcsődékben dolgozó pedagógusok is, akik a szociális igazgatás területéhez tartoznak.

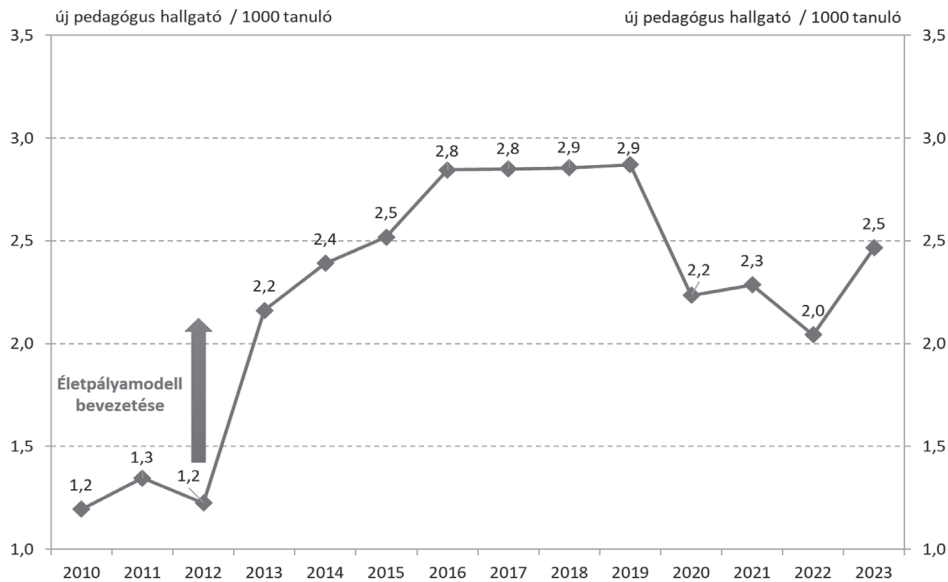

1. ábra. 1000 tanulóra jutó pedagógusképzésre felvett hallgató. Megjegyzés: az általános és pótfelvételi eljárásban alap- vagy osztatlan képzésre, nappali munkarendbe felvételt nyert hallgatók körében. A csecsemő- és kisgyermeknevelő képzésre felvettek is részét képezik az elemzésnek.
Forrás: Felvi.hu; KSH

A magyar köznevelési rendszer számos kihívással küzd, amelyek közül a legégetőbb a pedagógusok stabil utánpótlásának biztosítása. A pedagógusok korosztályos megoszlása rendkívül kedvezőtlen, a jelenlegi trendek fennmaradása esetén a következő évtizedben

nyugdíjba vonuló pedagógusokat nem tudják majd pótolni a pályára belépő pályakezdők. Bár hazánk kedvezőtlen demográfiai helyzete miatt csökken az iskoláskorú gyermekek száma is, ugyanakkor a pedagógusképzésbe belépők száma az elmúlt években még ennél is nagyobb mértékben csökkent (1. ábra). A pedagógusi pálya utánpótlásában további kihívást jelent, hogy a pedagógusképzést elvégzők egy része el sem kezd a pályán dolgozni, valamint hogy a tapasztaltabb pedagógusok körében is számottevő a pályaelhagyás mértéke. A pedagógusi bérek rendezésének hatása látszódik a felvételi statisztikákban is. Ahogy a pedagóguséletpálya-modell 2013-as bevezetésének ígérete, úgy a bérrendezés 2024-es megkezdésének ígérete is jól beazonosítható pozitív hatással volt a pedagógusképzést megkezdő hallgatók számára.

A pedagógusi pálya megbecsültségének helyreállítása és így a megfelelő utánpótlás biztosítása komplex megközelítést igényel. Bár nagyon fontos, a pedagógusi bérek emelése önmagában még nem oldja meg a kialakult helyzetet, ennél összetettebb válaszokra van szükség. Az elmúlt években, évtizedekben rengeteg pedagógus hagyta el a pályát, az ő visszacsábításuk az iskolákba rövid távon is képes lenne enyhíteni az oktatási intézményekben tapasztalt tanárhiányt. A fenntarthatóság biztosításához hosszú távon azonban az újonnan pályára lépők számának stabilan magasan tartása a feladat, ám ezen a csatornán keresztül legjobb esetben is csak 4 év múlva érkezhetnek növekvő számban új pedagógusok az iskolákba. A pedagógusok életkori megoszlása miatt az utolsó pillanatban vagyunk, amikor még el tudjuk kerülni a jelentős tanárhiányt a köznevelésben. Ehhez azonban sürgős és jelentős beavatkozások szükségesek, amelyeknek az oktatáspolitikai kérdések közgondolkodásban lévő erőteljes jelenléte miatt széles körű társadalmi konszenzuson kellene alapulnia.

Az oktatás szerteágazó gazdasági és társadalmi hatásai miatt az MNB a versenyképességi munkája során rendszeresen elemzi és méri a magyar oktatási rendszer helyzetét a rendelkezésre álló nemzetközi és hazai mutatók segítségével. A pedagógusi pálya vonzerejének csökkenése mögött meghúzódó okok feltárása érdekében mélyfúrást végeztünk és javaslatokat fogalmaztunk meg a kihívások kezelésére. Annak érdekében, hogy tisztán lássuk a pedagógusok valós helyzetét, interjút készítettünk pedagógusokkal és iskolaigazgatókkal. Összesen 9 iskolát látogattunk meg személyesen, hogy kézzelfogható képet kapjunk a tanárok munkakörülményeiről és az iskolák fizikai környezetéről. Hogy a pedagógusoktól őszinte választ nyerjünk a kérdéseinkre, olyan iskolákat kerestünk meg, amelyekhez volt valamilyen személyes kapcsolatunk, ismeretségünk. Úgy választottuk ki az intézményeket, hogy azok jól reprezentálják a hazai köznevelést. A meglátogatott iskolák között volt budapesti, kisvárosi és falusi intézmény is, jártunk hátrányos helyzetű, átlagos és gazdaságilag fejlett településeken, illetve nem csupán állami, hanem egyházi fenntartású és egyesületi iskola is bekerült a vizsgálati körbe. Odafigyeltünk a kiválasztott intézmények területi eloszlására is: jártunk az ország nyugati (Vas vármegye), északi (Nógrád vármegye), keleti (Hajdú-Bihar vármegye) és középső (Jász-Nagykun-Szolnok vármegye) részén egyaránt. A pedagógusokkal és az iskolaigazgatókkal folytatott beszélgetések rendkívül hasznosnak bizonyultak. Előzetes helyzetértékelésünket megerősítették, valamint számos ötletet és újszerű megközelítést kaptunk, amelyeket beépítettünk az elemzésünkbe. Bár az elkészített interjúk óta számos üdvözlendő előrelépés történt, ám a köznevelés továbbra is fennálló problémái miatt úgy gondoljuk, hogy a tanulmányunkban szereplő javaslatok továbbra is relevánsak.

Jelen tanulmány célja, hogy olyan javaslatokat fogalmazzon meg, amelyek hozzá tudnak járulni ahhoz, hogy megfelelő mennyiségű felkészült és motivált pedagógus legyen jelen a magyar köznevelési rendszerben. Javaslataink egy olyan oktatási rendszert céloznak, amely képes biztosítani a magyar fiatalok számára a 21. században szükséges tudást

és készségeket úgy, hogy közben lehetőséget nyújt számukra a tehetségük kibontakoztatására. Ennek megvalósításához elengedhetetlen a szakmailag felkészült pedagógusok utánpótlásának stabil biztosítása, illetve a tanárok folyamatos fejlesztése, továbbképzése. Az elemzésünk ugyan elsősorban a köznevelésre fókuszál, ugyanakkor a javaslataink ugyanúgy alkalmazhatók a szakképzési rendszerben és a felsőoktatásban egyaránt az ezekben fennálló hasonló kihívások megválaszolására. A megfogalmazott javaslataink a pedagógusok helyzetének javítására és így az utánpótlás biztosítására koncentrálnak, nem célunk az oktatás ezen túlmutató kihívásainak, problémáinak kezelése. Reméljük, hogy ezek a javaslatok meghallgatásra találnak a döntéshozók részéről.

Helyzetértékelés

(Oktatási kiadások) Az OECD-tag európai uniós országok közül Magyarország a 2. legalacsonyabb GDP-arányos összeget fordítja állami forrásból alap- és középfokú oktatásra (2. ábra). A magyar állami kiadási szint (2,4 százalék) alacsonyabb a V3-országok (3,0 százalék) és az európai uniós országok (3,1 százalék) átlagánál. Az állami kiadások alacsony szintje miatt a magyar családoknak is jelentős áldozatokat kell hozniuk a gyermekeik oktatása érdekében: a teljes hazai közoktatási kiadások 14,9 százaléka magánforrásból származott 2020-ban, ami a legmagasabb érték az OECD-tag európai uniós országok között és több mint kétszerese az uniós országok átlagának (7,4 százalék). A magánkiadások magas aránya az oktatáshoz való hozzáférés egyenlőtlenségeire utal. A magas hazai magánkiadási arányban szerepe van annak, hogy az állami rendszertől eltérő szemléletű oktatást biztosító magániskolák száma egyre növekszik, illetve hogy a szülők jelentős része érzi szükségét iskolán kívüli különóráknak, korrepetációnak. A magánkiadások zömében a jobb módú családok diákjait és azok iskoláit segítik, tovább mélyítve a lemaradást a csak állami forrásból finanszírozott szegényebb települések iskoláival és tanulóival szemben.

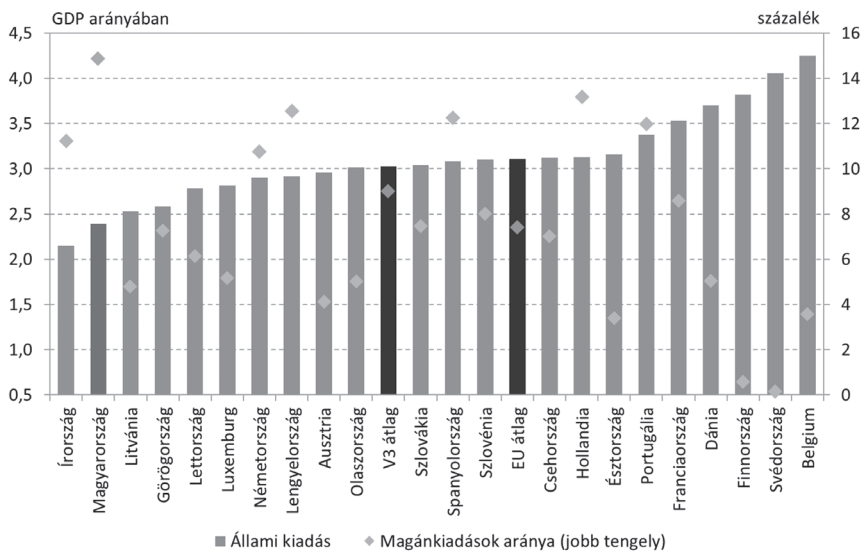

2. ábra. Alap- és középfokú oktatási kiadások a GDP arányában (2020)
Forrás: OECD

Az egy diákra jutó kiadások mértéke főként a dologi költségek esetében tér el az intézmény fenntartója szerint. Az általános iskolák esetében az egyházi intézményekben enyhén magasabb volt az egy diákra jutó kiadások összege az egyházi fenntartású intézményekben (1072 ezer Ft/diák) 2022-ben, mint az állami intézményekben (1019 ezer Ft/diák). A gimnáziumok esetében már nagyobb különbség figyelhető meg a fenntartó szerint (állami: 846 ezer Ft/diák; egyházi: 1109 ezer Ft/diák). A kiadások eltérése főként a dologi költségekhez kapcsolódik, a bér jellegű kiadásokban nincs számottevő eltérés a fenntartók között. Az egyéb fenntartású (alapítványi, egyesületi) iskolák esetében ehhez képest jelentősen magasabbak a teljes (1409 ezer Ft/diák) és ezen belül főként a bér jellegű ráfordítások az általános iskolákban, míg a gimnáziumok esetében a teljes kiadások szintje az állami és az egyházi intézmények között helyezkedik el (950 ezer Ft/diák) (KRTK 2024). A közvélekedéssel ellentétben tehát az egyházi intézményekben nem magasabbak szignifikánsan a pedagógusi bérek, ugyanakkor ezek az intézmények más szempontok alapján (például nagyobb intézményi és tanári autonómia, jobb infrastruktúra és felszereltség, területi beiskolázási kötelezettség hiánya és így a válogatási lehetőség a diákok között) mégis vonzóak tudnak lenni a pedagógusok számára. Érdemes lenne továbbá a nem bér jellegű kiadásoknál a szektorsemleges finanszírozásra törekedni, hogy minden oktatási intézmény hasonló lehetőségeket kapjon a fejlődésre.

(Pedagógusi bérek) A legfrissebb, nemzetközileg is összehasonlítható adatok alapján a magyar pedagógusok bére a 2024-ben megkezdett bérrendezés ellenére továbbra is az egyik legalacsonyabb a felsőfokú végzettséggel rendelkezők átlagbéréhez viszonyítva az OECD-országokon belül (3. ábra). 2022-ben egy általános iskolai pedagógus fizetése Magyarországon csak 58 százaléka volt egy átlagos felsőfokú végzettséggel rendelkező munkavállaló fizetésének, miközben ugyanez az arány átlagosan 87 százalék az EU-ban. A magyar arány ezzel a legalacsonyabb volt az OECD-országok körében 2022-ben. A magyar fizetési szint 2012-ben érte el a minimumát (átlagosan 55 százalék), amelyet az életpályamodell bevezetése 72 százalékos szintre emelt 2014-ben. 2016 és 2022 között azonban folyamatosan csökkenő trend valósult meg hazánkban (4. ábra). Ráadásul az OECD a 2022-es pedagógusi bérek mellett még csupán a 2021-es diplomás átlagbérrel kalkulált, miközben 2021-ben a főiskolai vagy alapszakos végzettséggel rendelkezők átlagbére 19,3 százalékkal, míg az egyetemi vagy mesterszakos végzettséggel rendelkezők átlagbére 17,3 százalékkal emelkedett hazánkban, ami miatt a mutató értéke még ennél is alacsonyabb a valóságban (más országokban is régebbi adatot használnak diplomás átlagbérként). A legfrissebb összehasonlítható nemzetközi adatok óta Magyarországon megkezdődött a pedagógusok bérrendezése, ám a 2024. évre a kormány által tervezett átlagosan 71,8 százalékos arány elérése esetén is – kalkulációnk szerint – csupán a 3. legalacsonyabb lehet a magyar pedagógusok bére a diplomás átlagbér arányában az OECD-országokon belül.

A pedagógusi bérek relatív értékvesztésének fő okát az jelentette, hogy a pedagógusi bértábla 2023. július 15-ig a 2014-es minimálbérhez volt kötve, amely 2023-ban már csak 44 százaléka volt az aktuális minimálbérnek. A pedagóguséletpálya-modell 2013-as bevezetésekor a pedagógusi bértábla vetítési alapjául a mindenkori minimálbér lett meghatározva, ám a jogszabály a 2015. évi költségvetés elfogadásával megváltozott, és a bértábla alapjául a mindenkori minimálbér helyett egy ún. vetítési alap, a 2014-es minimálbér összege lett meghatározva. Ennek következtében a 2023 nyaráig érvényben lévő bértábla alapján egy főiskolai végzettséggel rendelkező, 14 éve a pályán lévő, Pedagógus I. besorolású tanár alapilletménye elvileg nem érte volna el a havi bruttó 260 000 Ft

garantált bérminimumot (a gyakorlatban ugyanakkor ezek a pedagógusok is megkapták a garantált bérminimumot, illetve erre a bérre épültek rá a pótlékok is). Az ezt megelőző években a bértábla nem változott, ugyanakkor 3 hullámban, összesen 32 százalékos szakmai pótlék került bevezetésre, ám a kezdő pedagógusok bére így is csak a garantált bérminimum szintjét érte el. A korábbi tapasztalatok azt mutatják, hogy a pedagógusok utánpótlásának biztosításában jelentős a bérek szerepe: a tanári életpályamodell 2013-as bevezetésekor számottevően megnövekedett a pedagógusképzésre jelentkezők száma, míg a béremelések elmaradásával párhuzamosan csökkent a pályát választók száma is.

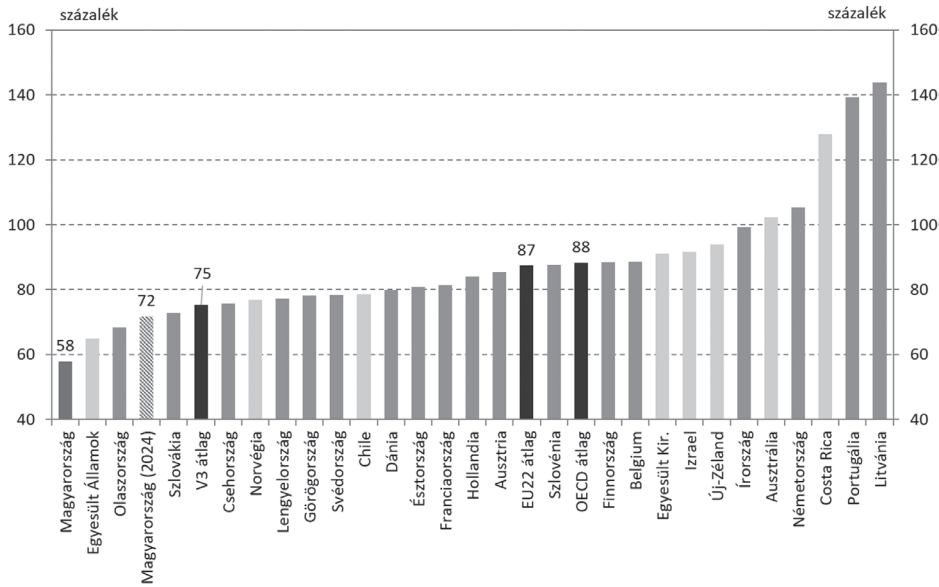

3. ábra. Pedagógusi bérek a diplomás átlagbér arányában (2022 vagy legutóbbi elérhető adat). Megjegyzés: a felsőfokú végzettséggel rendelkező, teljes évben, teljes munkaidőben foglalkoztatott, 25–64 éves korosztályba tartozók átlagbérének arányában. A felsőfokú végzettséggel rendelkezők átlagbérére vonatkozó adatok általában néhány évvel korábbi értékek, mint a pedagógusok bérére vonatkozó adatok. Magyarország (2024) – a Kormány 2024. évre vonatkozó vállalása. Forrás: OECD (2023); kormany.hu (2023)

A rendelkezésre álló nemzetközi adatok felvétele óta megkezdődött a pedagógusi bérek felzárkóztatása, ám a pedagógusok utánpótlásának fenntartható biztosításához további lépések is szükségesek. A 2023 nyarától 2023 végéig ideiglenesen a régi bértáblára épülő, ám besorolásonként új minimális bért meghatározó rendszer lépett életbe, így a pedagógusi szakvizsgával rendelkezők fizetése minimum havi bruttó 410 ezer Ft-ra emelkedett. 2024. január 1-jétől ismét új rendszer került bevezetésre, amely keretében az egyes besorolásokhoz új bársávok és teljesítményarányos bérezés kerültek meghatározásra, amelyeknek a minimális értéke megegyezik a 2023 nyarán bevezetett minimális bérszinttel. A pedagógusok bértáblájának változását részletesen bemutatjuk az I. mellékletben.

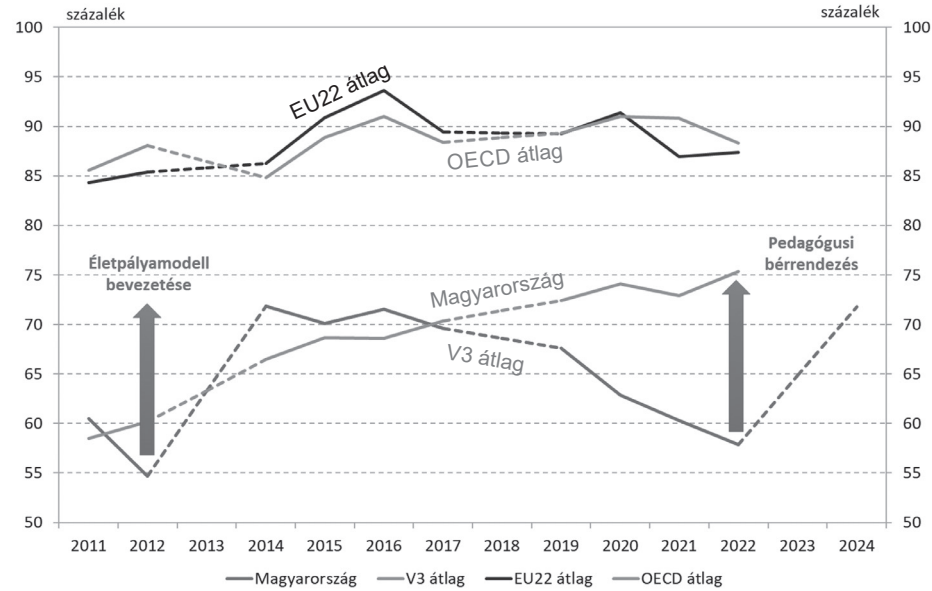

4. ábra. Tanári bérek a diplomás átlagbér arányában. Megjegyzés: 2013 és 2018 esetében nem érhető el adat. Magyarország (2024) – a Kormány 2024. évre vonatkozó vállalása. Forrás: OECD (2023); kormany.hu (2023)

A kormány tájékoztatása szerint 2024 januárjában átlagosan 32,2 százalékkal emelkedett az óvónők, a tanárok és a szakképzésben oktatók átlagos bére. Ennek eredményeként a köznevelésben foglalkoztatott teljes munkaidős pedagógusok átlagbére 672 ezer Ft lett. A tervek szerint 2025-ben újabb 21 százalékos átlagbéremelés fog megvalósulni, míg 2026-ra az az Európai Unióval közösen kijelölt cél, hogy a pedagógusok bére elérje a diplomás átlagbér 80 százalékát, amihez a kormány előzetes számításai szerint 880 ezer Ft-ra kell majd emelni a pedagógusok átlagos fizetését (kormany.hu 2024a). Mivel a béremelés részét képező teljesítményértékelési rendszer csak 2024 nyarán kerül bevezetésre (18/2024 BM rendelet), a pedagógusi bérek a gyakorlatban továbbra is a korábbi bértáblán alapulnak. A jelenleg megvalósítás alatt álló béremelés teljesülése esetén a magyar pedagógusi bérek a diplomás átlagbérek arányában az európai uniós országok középmezőnyébe kerülnek majd várhatóan. Kérdéses ugyanakkor, hogy a béremelések mértéke elegendő lesz-e a pedagógusok kedvezőtlen koreloszlásának ellensúlyozására.

A minden jövedelmet figyelembe vevő bruttó átlagkeresetek alapján a pedagógusok átlagbére becslésünk szerint továbbra is jelentősen alacsonyabb volt 2024 májusában, mint a felsőfokú végzettséggel rendelkezők átlagbére (5. ábra). A pedagógusok havi bruttó átlagkeresete becslésünk szerint 680 ezer forint volt, ami 80 százaléka a főiskolai vagy alapfokú végzettséggel rendelkezők, és csupán 57 százaléka az egyetemi vagy mesterszakos végzettséggel rendelkezők átlagkeresetének. A középfokú oktatásban alapvetően egyetemi végzettségű pedagógusok dolgoznak, itt a hasonló végzettséggel rendelkezők bérének a 62 százalékát tette ki az átlagkereset. Az alapfokú oktatásban főiskolai (főként alsó tagozat) és egyetemi végzettségű (főként felső tagozat) pedagógusok

is dolgoznak, így itt az elmaradás mértéke is jelentősebb. A bölcsődei gondozóknak és óvodai nevelőknek/óvodapedagógusoknak jellemzően főiskolai végzettsége van, az itt dolgozó pedagógusok bére a főiskolai végzettségű munkavállalókénak a 76 százalékát éri el.

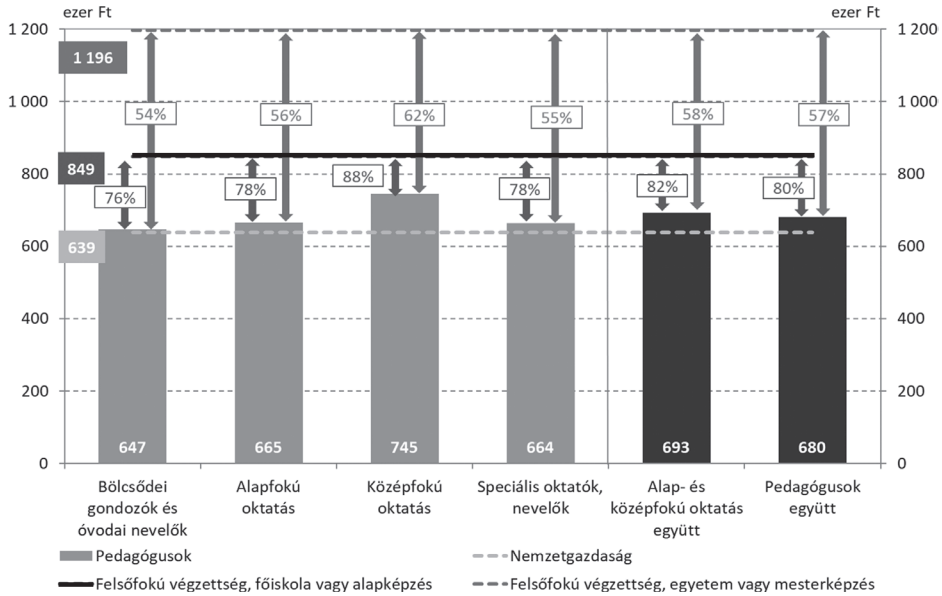

5. ábra. Teljes munkaidőben alkalmazásban álló pedagógusok becsült havi bruttó átlagbére 2024-ben. Megjegyzés: az ábrán feltüntetett százalékos értékek a pedagógusok egyes csoportjaira jellemző átlagkereseteket jelölik az azonos színnel szereplő jövedelemszintek arányában.
Forrás: MNB-becslés a KSH által közölt korábbi évekre vonatkozó hivatalos statisztikák és a 2023. május havi járulékbevallások adatai alapján

A béremelések hatása egyértelműen látszódik a KSH havi béradataiban (6. ábra). A pedagógusi átlagbér becslésünk szerint 2024 májusában magasabb volt (680 ezer forint), mint a kormány által kommunikált átlagbér 2024 januárjában (672 ezer forint). Ennek oka részben a becslésünkből adódó bizonytalanság, részben pedig az, hogy a pedagógusok bére a két időpont között eltelt 4 hónapban is emelkedett a pályán eltöltött idejük alapján.

A pedagógusokkal folytatott korábbi – a 2024. eleji jelentősebb béremelés előtti – személyes interjúk alapján a pedagógusok méltánytalannak tartották a béremelések korábbi elmaradását, és nem értették, hogy az ő diplomájuk miért ér kevesebbet, mint bármely más felsőoktatási végzettség. Az alacsony bérek mellett a pedagógusok jelentős megélhetési problémákkal szembesültek. A nagyobb településeken az albérletek ára már megközelítette a pedagógusok nettó bérét. A pedagógusok hiányolták továbbá az irányukba megnyilvánuló tiszteletet és társadalmi megbecsülést, amely közvetett módon összefügg az alacsony bérezéssel és tanárhiánnyal, amennyiben az alulfizetett és leterhelt tanárok kevésbé motiváltak és képesek fenntartani fegyelmet az iskolában, illetve, ha a tanárok ingáznak több iskola között, hogy kiegészítsék a bérüket, és nem kötődnek egy településhez sem szorosan.

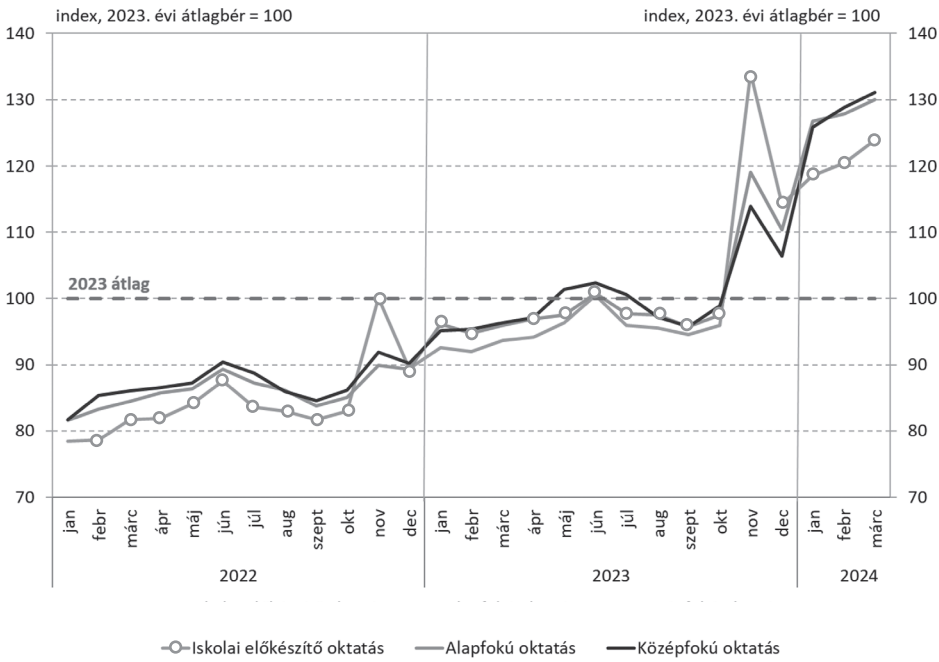

6. ábra. Havi keresetek alakulása az oktatási tevékenységet folytató nemzetgazdasági alágazatokban
Forrás: KSH

(Pedagógusok száma, leterheltsége) Megtévesztő a jövőt illetően, hogy az egy pedagógusra jutó diákok aránya csökkent 2010 és 2016 között (7. ábra). A diákok számának megfogyatkozásában a csökkenő gyermekszám mellett szerepe volt a tankötelezettség 18 évről 16 évre történő mérséklésének is 2012-ben, ami főként a szakképzést érintette. Azonban 2016 óta elkezdett emelkedni az egy pedagógusra jutó diákok aránya, amely folyamat egybeesik a pedagógusi bérek diplomás átlagbérhez viszonyított arányának és a pedagógusképzésre felvettek arányának csökkenésével.

A pedagógusok számát több tényező is befolyásolja: az újonnan pályára lépők és a pályára – más területen történő munkavállalás vagy gyermekvállalás után – visszatérők növelik a pedagógusok számát, míg a nyugdíjba vonulás és a pályaelhagyás csökkenti az oktatási rendszerben dolgozók számát. Fontos azonban látni, hogy e tényezők közül az újonnan pályára lépők száma sokkal hosszabb átfutási idővel rendelkezik, hiszen az a középiskolás, aki meghozza 11. évfolyamon a döntését, hogy pedagógus szeretne lenni, az leghamarabb 5–6 év múlva jelenik csak meg a pedagógusi pályán. Éppen ezért a pedagógusi pályára újonnan felvettek számának elmúlt néhány éves csökkenése késleltetve, a következő években fogja számottevő mértékben kifejteni hatását a pedagógus-diák arányra. Ellenben a közeljövőben nyugdíjba vonuló pedagógusok magas száma és a pályaelhagyás már rövid távon is növelni tudja az egy pedagógusra jutó diákok arányát.

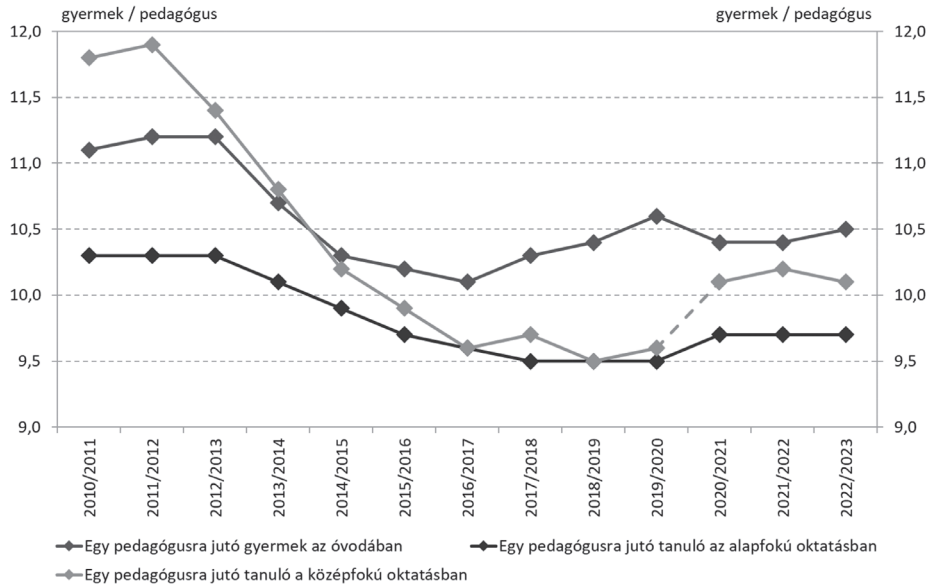

7. ábra. Egy pedagógusra jutó gyermekek száma az oktatási szintenként. Megjegyzés: a középfokú oktatás esetén a 2019/2020-as és a 2020/2021-as tanév adatai csak korlátozottan összehasonlíthatók. Forrás: KSH

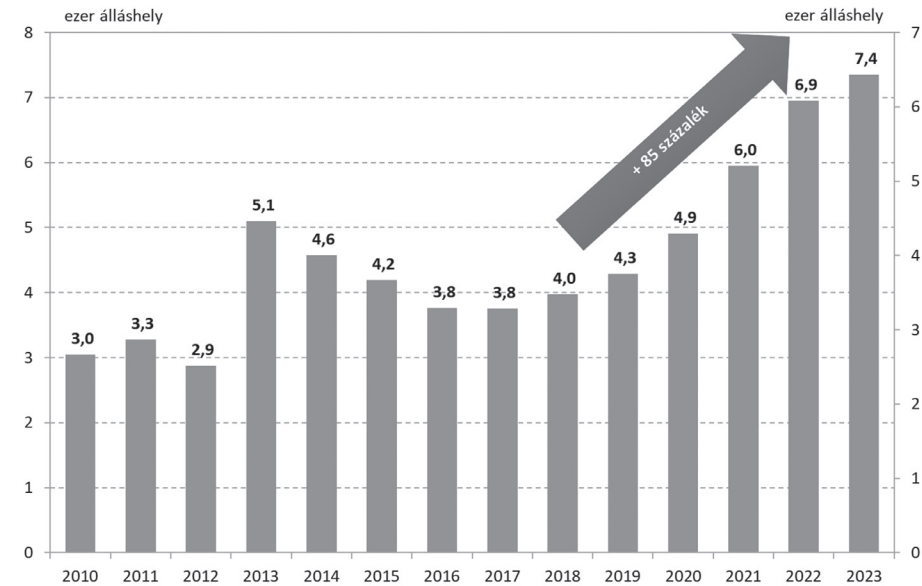

8. ábra. Üres álláshelyek száma az oktatási területen
Forrás: KSH

A személyes interjúk során valamennyi iskolában jelezték számunkra, hogy nincs elég pedagógus, nehéz a távozó vagy éppen betegség miatt kieső pedagógusok pótlása. Több intézményben is volt betöltetlen pozíció, a hiányzó pedagógusok óráit pedig jellemzően vagy ideiglenesen visszafoglalkoztatott szakos nyugdíjas pedagógusnak, vagy a többi, nem feltétlenül azonos szakképesítéssel rendelkező tanárnak kellett megtartania. A meghirdetett pozíciókra általában kevés a jelentkező, valójában a jelentkezők válogatnak az álláslehetőségek között, és nem fordítva. A beszámolók alapján ma már bármilyen szaktanárt nehéz találni, azonban az átlagosnál nagyobb hiány tapasztalható a természettudományos tantárgyak, az informatika és az idegen nyelv területén, ahol más szektorok elszívóereje is motivációt jelent a pályaváltoztatásra. Mindez a hivatalos statisztikákban is látszódik: az elmúlt 5 évben 85 százalékkal emelkedett az üres álláshelyek száma a magyar oktatási rendszerben, így 2023-ban már több mint 7 ezer pedagógusi álláshely volt betöltetlen (8. ábra). Ehhez adódik hozzá a csaknem 9 ezer, nyugdíj mellett visszafoglalkoztatott pedagógus (11. ábra), így összességében 16 ezer főre tehető a rendszerből hiányzó nyugdíjkorhatárnál fiatalabb pedagógusok száma. A pedagógusok nyugdíj melletti visszafoglalkoztatását 2022-ben először ideiglenesen, majd 2023-ban véglegesen lehetővé tette a kormányzat. Bár a nyugdíj mellett dolgozó pedagógusok önként térnek vissza a munkaerőpiacra, ugyanakkor úgy gondoljuk, hogy az ő visszafoglalkoztatásuk ideiglenes megoldásnak tekinthető, amely nem oldja meg hosszú távon az oktatási rendszer strukturális problémáit, illetve amely csak korlátozottan összeegyeztethető a kormány további szakpolitikai elveivel (például: Nők 40 program, illetve főszabályként az öregségi nyugdíj folyósításának szüneteltetése közalkalmazotti jogviszony fennmaradása esetén). A betöltetlen álláshelyek tovább növelik a pedagógusok leterheltségét, hiszen a nem betöltött állásokra jutó órákat a tantestület más tagjainak kell megtartania úgy, hogy ezért alapvetően nem részesülnek további juttatásban.

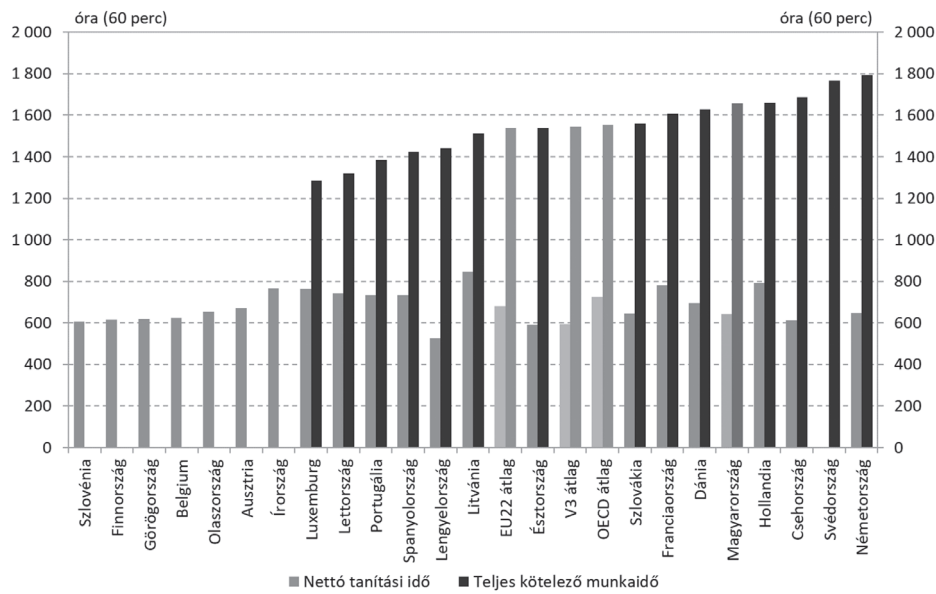

9. ábra. Tanárok éves nettó tanítási ideje és kötelező munkaideje (2021-es vagy legutóbbi elérhető adatok). Megjegyzés: nem minden ország esetében érhető el adat mindkét kategóriában. Forrás: OECD

A pedagógushiány fokozottan sújtja a kistelepülési iskolákat, amelyekben még nehezebben tudják pótolni az elvándorló vagy nyugdíjba menő pedagógusokat. Ezekben az intézményekben nemcsak a tanárok, hanem a diákok elvándorlása is jellemző: akik tehetik, inkább a nagyobb települések, közeli városok iskoláiba íratják be a gyermekeiket. Az egyházi intézmények szintén jelentős elszívó erővel rendelkeznek mind a diákok, mind a pedagógusok számára, mivel a tanárok nagyobb szabadsággal rendelkeznek, illetve ezeknek az intézményeknek nincs területi felvételi kötelezettségük, így válogathatnak a diákok között.

A pedagógusok teljes kötelező munkaideje Magyarországon magasabb a nemzetközi átlagoknál (9. ábra). Bár a nettó tanítási idő (643 óra) alacsonyabb az uniós átlagnál (évi 681 óra), a magyar pedagógusok teljes kötelező munkaideje, azaz nemcsak a tanításra, hanem minden egyéb tevékenységre vonatkozó munkaideje egy évben 1656 óra, ami magasabb az uniós (1539) átlagnál. Egy 2019-es felmérés ugyanakkor ezenfelül további heti 18 órára becsüli a pedagógusok otthoni munkavégzését (adminisztráció, felkészülés, dolgozatjavítás) (Eduline 2019). A terheket tovább növeli a nem megfelelő számú kisegítő személyzet létszáma, illetve a betöltetlen álláshelyek egyre növekvő száma, hiszen a hiányzó pedagógusokat az intézmények sok esetben túlórákkal, illetve osztályok vagy csoportok ideiglenes összevonásával kezelik. A pedagógusok terheit növeli továbbá, hogy 2010-hez képest több mint negyedével, 100 ezer főre emelkedett a sajátos nevelési igényű (SNI) gyermekek száma, akik extra figyelmet igényelnek az oktatás során. Éppen ezért is kulcsfontosságú lenne a pedagógusok munkáját közvetlenül segítő szakemberek (például pedagógiai asszisztensek), illetve a gyermekek fejlesztéséért felelős szakemberek (például gyógypedagógusok, iskolapszichológusok) számának bővítése, mivel ezzel jelentős terhet lehetne levenni a pedagógusok válláról.

(Pedagógusok korösszetétele, utánpótlása) A pedagógusi kar korösszetétele egyértelműen kedvezőtlenebb lett az elmúlt két évtizedben. 2003 és 2023 között a kétszeresére emelkedett az 50 évnél idősebb tanárok aránya (23 százalékról 47 százalékra), míg a pályakezdő fiatalok aránya 15 százalékról 7 százalékra csökkent (10. ábra). A 60 évnél idősebb pedagógusok aránya 3 százalékról 15 százalékra növekedett ugyanebben az időszakban. A pedagógusok országos átlagéletkora 47 év, az egyes vármegyék között nincs jelentős mértékű szórás ebben a mutatóban (az összes vármegye a 46–48 éves tartományban helyezkedik el). Településtípusok szerint szintén nincsenek igazán nagy különbségek a pedagógusok koreloszlásában, ugyanakkor a legfiatalabb korcsoport (30 év alattiak) aránya Budapest esetében némileg magasabb (8 százalék), mint a többi településtípus (5–6 százalék) esetében. A pedagógusi kar korösszetétele tehát gyorsabban romlik, mint az a magyar népesség általános idősödése alapján várható volna.

A havi járulékbevallások adatai alapján készített 2023-as pedagógusi koreloszlást tekintve egyértelműen látható, hogy a köznevelési pálya utánpótlása jelenleg nem biztosított (11. ábra). Az összes, teljes munkaidőben foglalkoztatott pedagógus (140 ezer fő) több mint negyede (38 ezer fő) már betöltötte az 55 éves kort, csak az ő pótlásukra a következő évtizedben éves szinten 4–5 ezer új belépőre lenne szükség. Mintegy 9 ezer pedagógus, azaz a pedagógusok 5,7 százaléka dolgozott nyugdíj mellett. A pedagógusok nyugdíjba vonulása szempontjából kiemelkedő jelentősége van az öregségi korhatár betöltése előtti nyugdíjba vonulást lehetővé tévő Nők 40 programnak, mivel a köznevelésben foglalkoztatott pedagógusok 82 százaléka nő volt 2021-ben (ÁSZ 2022). A női pedagógusok magas aránya a kisebb, kedvezőtlenebb gazdasági helyzetben lévő településeken jelent problémát, ahol gyakran fordul elő, hogy a női pedagógusok a férjüket követve, azok munkahelyváltásakor nagyobb településekre költöznek.

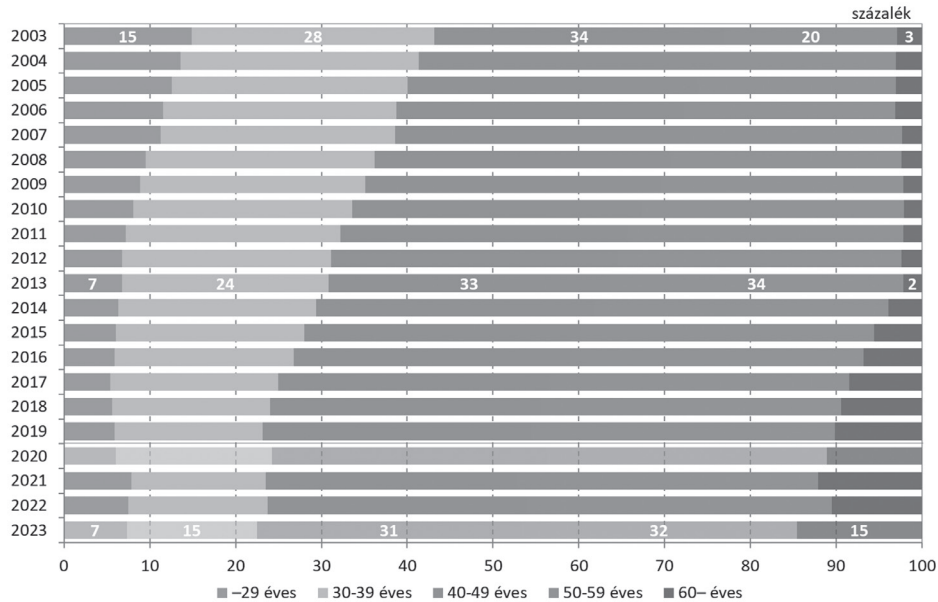

10. ábra. Az egyes korcsoportokhoz tartozó pedagógusok aránya. Megjegyzés: a csecsemő- és kisgyermeknevelők is részét képezik az elemzésnek.
Forrás: A közoktatás indikátorrendszere 2023 (KRTK 2024); MNB-becslés 2020-ra és 2023-ra a május havi járulékbevallások adatai alapján

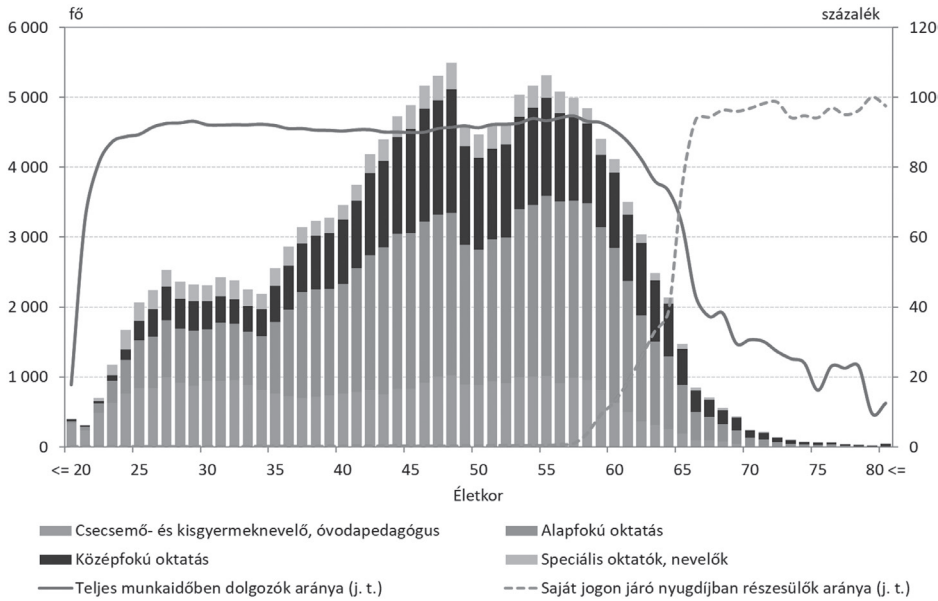

11. ábra. Pedagógusok koreloszlása (2023)
Forrás: MNB-számítás a 2023. május havi járulékbevallások adatai alapján

Az alapfokú- és a középfokú oktatásban jelentős hiány látszódik a 40 évnél fiatalabb pedagógusokból. A bölcsődei gondozók és az óvodai nevelők esetében stabilabb koreloszlás figyelhető meg, ám ezen intézményekben – főként a kisebb településeken – a gyakorlati tapasztalatok alapján alacsonyabb végzettségűeket is alkalmaznak ilyen munkakörben.

A pedagógusképzésre felvettek száma az elmúlt 4 évben mintegy negyedével csökkent a megelőző időszakhoz képest hazánkban, így a pedagógusi pályára újonnan belépők száma várhatóan kevesebb mint a fele lesz a következő években a nyugdíjba vonuló pedagógusok számának. Pedagógusképzésre 2023-ban az általános és pótfelvételi eljárás keretében 3845 fő nyert felvételt nappali képzési formában alapképzésre vagy osztatlan mesterképzésre, vagyis leegyszerűsítve ennyien tekinthetők új belépőnek a felsőoktatásban (12. ábra). Ez az érték kedvezőbb a megelőző 3 évnél, azonban elmarad a 2014 és 2019 közötti évek értékétől.

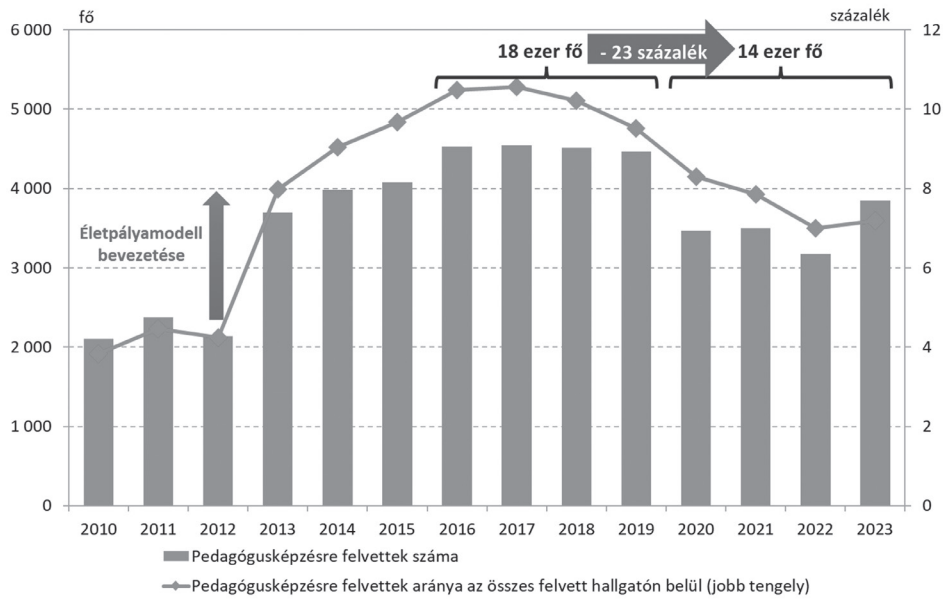

12. ábra. Pedagógusképzésre felvett hallgatók száma. Megjegyzés: az általános és pótfelvételi eljárásban alap- vagy osztatlan képzésre, nappali munkarendbe felvételt nyert hallgatók körében. A csecsemő- és kisgyermeknevelő képzésre felvettek is részét képezik az elemzésnek.
Forrás: Felvi.hu

Figyelemre méltó, hogy az életpályamodell bevezetésekor (2013) jelentősen megnövekedett a pedagógusképzésre jelentkezők száma, ami azt mutatja, hogy kiszámítható béremelési struktúra mellett a tanári pálya vonzó lehetőség a fiatalok számára. Azonban az életpályamodellel összekapcsolódó béremelések hatása csak néhány évig volt érezhető, a béremelések elmaradása kedvezőtlen hatással volt a jelentkezők számára. Az összes felsőoktatásba felvett hallgatók között a pedagógiai képzési terület súlya 2017 óta csökken, 2023-ban már csak 7,2 százalékot tett ki.

Nem minden hallgatóból lesz azonban ténylegesen pedagógus, jellemző a képzés alatti és a képzést követő pályaelhagyás is. A 2009 és 2012 között pedagógiai alapképzésüket megkezdett hallgatók 23–28 százaléka nem fejezte be a képzését (Oktatási Hivatal 2020). A pedagógusok utánpótlása tehát összetett kérdés: a stabil utánpótlás biztosításához ugyanis nem elegendő növelni a jelentkezők és a felvettek számát, csökkenteni kell a képzés során történő lemorzsolódást, illetve a képzés elvégzését követő azonnali pályaelhagyást is. Ez utóbbiról sajnos nem rendelkezünk nyilvános adatokkal, azonban a témában folytatott háttérbeszélgetések alapján a frissen végzett hallgatók 20–30 százaléka el sem kezd pedagógusként dolgozni a diplomaszerzést követően. Ez nem meglepő, mert egy frissen diplomázott, jó előadó képességű, idegen nyelvet is beszélő tanár nehézség nélkül el tud helyezkedni jelentősen magasabb bérrel más területen a magánszektorban. Mindez azt jelenti, hogy a nagyságrendileg 4 ezer újonnan felvett hallgatóból várhatóan csak 2000–2400 fő fog ténylegesen elhelyezkedni pedagógusként, Miközben a következő években évente 4–5 ezer pedagógus fog nyugdíjba vonulni, amelyhez még hozzáadódnak a fiatalabb pályaelhagyók.

A pedagógiai képzések ponthatárai általában alacsonyabbak az országos átlagnál. 2023-tól kezdődően már nincs államilag meghatározott minimális ponthatár a felsőoktatásba történő bekerülésre (ez korábban 280 pont volt), az egyetemek immár ebből a szempontból is önállóan határozhatják meg a felvételi ponthatáraikat. Az ezt megelőző felvételi eljárásban (2022 általános felvételi) ugyanakkor különösen magas volt a minimális ponthatárú szakok aránya a tanítóképzésen, ahol a 262 felvett hallgatóból 183-an ilyen képzésre nyertek felvételt. Az osztatlan tanári képzésekre (összesen 1365 fő) ugyanakkor elenyésző (1 százalék) volt csupán a minimális ponthatáros szakokra felvettek száma. Viszont az óvodapedagógiai, valamint a csecsemő- és kisgyermeknevelői szakok felén a ponthatár nem haladta meg a 280 pontot, vagyis ezekre a képzésekre mindenkit felvettek, aki teljesítette a minimális követelményeket, ami azonban negatívan befolyásolja a pedagógusok minőségét. Összességében a pedagógiai képzésre felvett hallgatók negyede olyan képzésre nyert felvételt, amelyen a bekerüléshez elegendő volt a jogszabályban meghatározott 280 pontos minimális ponthatár.

A pedagógusképzésre felvettek számáról rendszeresen egymásnak ellentmondó információk jelennek meg a közbeszédben, amelynek részben az az oka, hogy nem mindegy, hogy pontosan kiket is veszünk figyelembe az új belépőknél. A korábbiakban általunk bemutatott felvételi adatok mindegyike az alap- vagy osztatlan képzés keretében, nappali munkarendben felvételt nyert hallgatókra vonatkozott, ugyanis a mi értelmezésünkben ők azok a hallgatók, akik olyan új belépőknek tekinthetők, akik várhatóan ténylegesen a pedagógusi pályán fognak elhelyezkedni. Az általunk figyelembe vett kategória nem terjed ki a nem nappali munkarendekre (levelező képzés, távoktatás, esti képzés). E mögött az a feltételezés áll, hogy a pedagógusképzésre jellemző alacsony ponthatárok miatt a felsőoktatásba újonnan belépők (akik még rendelkeznek államilag finanszírozott félévekkel) számára logikusabb a nappali képzési forma választása. Ellenben mindazok, akik már rendelkeznek valamilyen felsőfokú végzettséggel (és így már nincsenek államilag finanszírozott féléveik) és/vagy már aktívak a munkaerőpiacon más szakmában, azok sokkal kisebb eséllyel kezdenek el majd pedagógusként dolgozni. Ezt a logikát a pedagógusok koreloszlása is igazolja: 2013 és 2017 között csecsemő- és kisgyermeknevelő, illetve óvodapedagógus képzésre összesen 10 969 fő nyert felvételt az általános felvételi eljárás során, akik közül 5330-an kezdték meg nappali munkarendben a képzéseiket. Ez utóbbi sokkal

közelebb helyezkedik el az életkori csoportba tartozó (a vonatkozó felvételi években 18 éves, így 2023-ban 24 és 28 év közötti), ilyen munkakörben dolgozó pedagógusok számához (4345 fő). Nyilvánvalóan nincs teljes körű átfedés a nappali munkarendben tanuló hallgatók és a végül ténylegesen a pályán maradók száma között, ám a vizsgált adatok és a szakértői háttérbeszélgetések alapján a nappali munkarendben továbbtanulók száma reálisabb képet mutat a tényleges helyzetről, mint az összes felvettek számának vizsgálata.

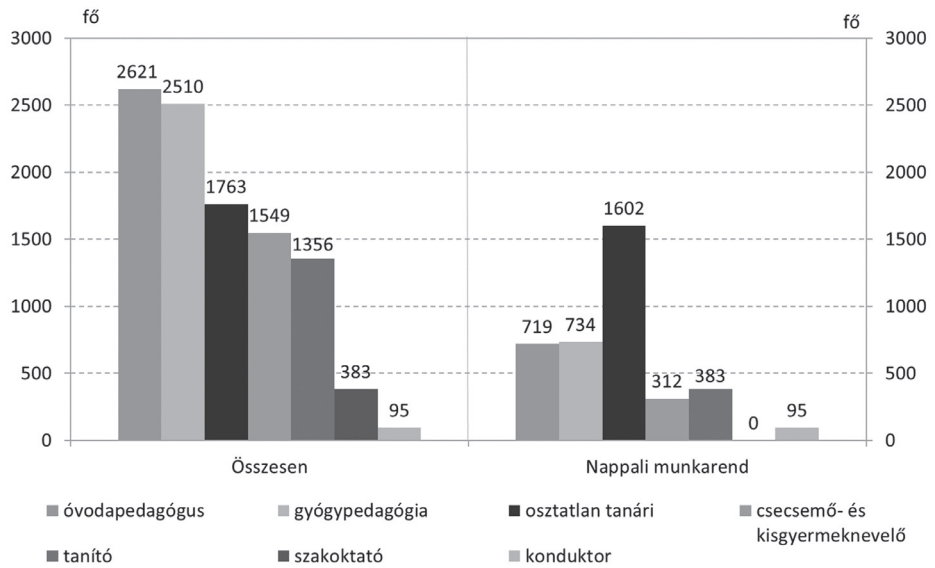

13. ábra. Pedagógusképzésre felvett hallgatók száma szakok és munkarend szerint (2023). Megjegyzés: az általános és pótfelvételi eljárásban alap- vagy osztatlan képzésre felvételt nyert hallgatók körében.
Forrás: Felvi.hu

2023-ban összesen 10 277 hallgató nyert felvételt valamilyen pedagógusi képzésre, ám közülük csak 3845 hallgató kezdte meg tanulmányait nappali munkarendben (13. ábra)[2]. A nappali munkarend aránya jelentős szórást mutat a különböző szakok között. Míg az osztatlan tanárképzésben a hallgatók 91 százaléka nappali képzési formát választott, addig ez az arány nem éri el a 30 százalékot az óvodapedagógusi, a gyógypedagógusi és a tanítói képzésen sem. A háttérbeszélgetések alapján a gyógypedagógiai képzések esetében például jellemző, hogy a speciális nevelési igényű (SNI) gyermekek szülei jelentkeznek nagy számmal a képzésekre, hogy meg tudják adni a saját gyermekük számára a szükséges ellátást, amelyet a közoktatási intézményekben szakemberhiány miatt nem tudnak megkapni. Nagyon más az egyes szakok hallgatóinak aránya is a két kategóriában. Míg az összes felvett hallgatók létszámán belül az osztatlan tanárképzés hallgatóinak aránya 17 százalék, addig a nappali képzéseken belül 42 százalék. Ezzel ellentétes például a csecsemő- és kisgyermeknevelők aránya, ami az összes felvett hallgatók között 15 százalék, míg a nappali képzéseken belül ennek csak mintegy a fele, 8 százalék.

(Az oktatás eredményessége) A bevezetőben említett nehézségek és kihívások a magyar köznevelésben óhatatlanul tükröződnek az oktatás eredményességében. Az oktatási rendszer eredményességét mérő nemzetközi PISA-tesztek azt mutatják, hogy a magyar diákok teljesítménye mindhárom mért területen (matematika, természettudomány, szövegértés) az uniós középmezőnyben van (14. ábra). Hazánk relatív nemzetközi pozíciója javult a legutóbbi, 2022-es méréseken, mivel az uniós és a régiós országokban átlagosan nagyobb mértékben romlottak a diákok eredményei, mint Magyarországon. Az alulteljesítő diákok aránya (akik egyik vizsgált területen sem érik el a minimálisan kitűzött szintet) 16,5 százalék hazánkban, ami 1 százalékponttal magasabb, mint az előző mérésnél volt (MNB 2023). A PISA-teszteken az egykori szocialista országok is képesek voltak kiemelkedő eredményeket elérni, például Észtország, Lengyelország és Csehország. Ezek a példák jó gyakorlatokkal szolgálhatnak a hazai oktatási rendszer fejlesztése szempontjából is, hiszen ezen országok oktatási rendszerei a szocializmus alatt valószínűleg hasonló problémákkal szembesültek, mint hazánk oktatása.

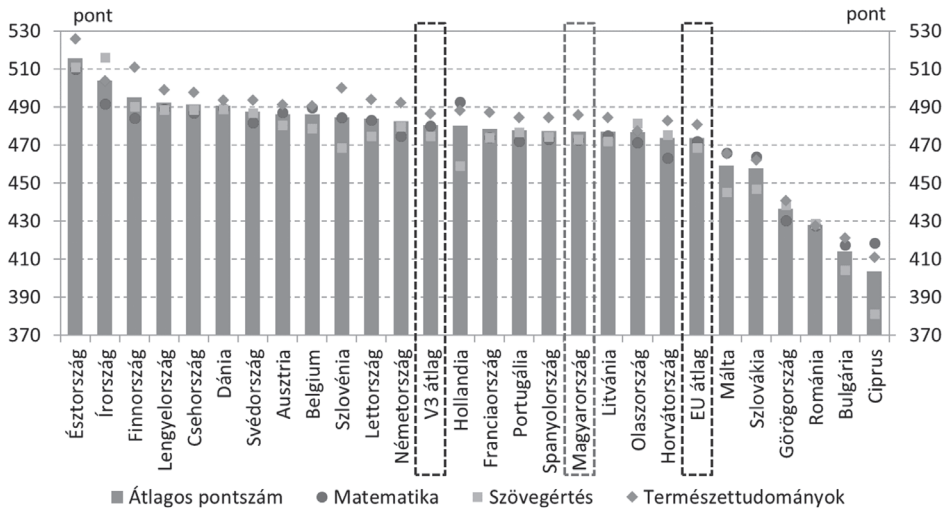

14. ábra. A PISA-felmérés eredményei az európai uniós országok körében (2022). Megjegyzés: 15 éves korban. Luxemburg nem szerepelt a 2022-es felmérésben.
Forrás: OECD

A PISA-tesztek eredményei alapján hazánkban az egyik legmeghatározóbb tényező az Európai Unióban a diákok társadalmi-gazdasági háttere az oktatási eredményekben. A társadalmi-gazdasági-kulturális szempontból a kedvezőbb és kedvezőtlenebb körülmények között élő diákok között Magyarország esetében volt a 3. legnagyobb különbség (121 pont) a diákok teljesítményében az uniós országok között. Az alulteljesítő diákok Magyarországon gyakran koncentrálódnak egyes iskolákban: az intézményeken belüli szórás hazánkban jelentősen kisebb volt a nemzetközi és a régiós átlagnál, miközben az intézmények közötti szórás az egyik legmagasabb értéket vette fel a felmérésben résztvevő országok között. Az előnyös és a hátrányos hátterű gyermekek közötti szegregáció mértékét mérő izolációs index hazánkban volt a legmagasabb (0,82) az OECD-országok körében, ami szintén az oktatás egyenlőtlenségeire utal (OECD 2023).

A gyakorlati tapasztalat azt mutatja, hogy ha szerényebb családi hátterű diákok olyan iskolába kerülnek, ahová jellemzően jobb családi háttérrel rendelkező diákok járnak, akkor jobban teljesítenek, mint a korábbi iskolájukban. A család társadalmi-gazdasági hátterének meghatározó szerepe arra utal, hogy a magyar iskolákban a pedagógusoknak nincs elegendő idejük, szakmai segítségük, illetve módszertani ismeretük arra, hogy differenciált oktatás keretében egyéni vagy csoportos szintű felzárkóztató munkát végezzenek az erre rászoruló diákokkal. Az egyre fokozódó pedagógushiány tovább ront ezen a helyzeten, hiszen a fenntartó és az iskolák az erőforrások hiányát a csoportok összevonásával, a differenciált oktatás szűkítésével kezelik. A magyar lakosság több mint 60 százaléka kisebb városokban és falvakban él vidéken, ahol a családok társadalmi-gazdasági-kulturális háttere jellemzően kedvezőtlenebb, így az ott élő gyermekek képzettségi fokának növelése szükséges a versenyképesség biztosításához az innovációra és új technológiákra épülő gazdaságban. A magyar gazdaság egyik legnagyobb tartaléka az alacsonyan képzettek felzárkóztatásában azonosítható, miközben a már eleve erős elitképzés további erősítése csak marginális gazdasági előnyökkel tud járni.

A korai iskolaelhagyók aránya hazánkban a 4. legmagasabb az Európai Unióban és számottevően kedvezőtlenebb, mint a többi visegrádi ország értéke (15. ábra). A végzettség nélküli iskolaelhagyás mértéke hazánkban 11,6 százalék volt 2023-ban, ami magasabb az uniós (9,5 százalékos) és a régiós (5,5 százalékos) országok átlagánál, illetve kismértékben a 2010-es hazai szintnél (10,8 százalék) is. További kedvezőtlen jelenség, hogy az általános iskolák, a leterhelt pedagógusok és a szülők sem érdekeltek a leszakadó, nehéz hátterű diákok megbuktatásában, jobban megéri átengedni a problémás diákokat, mint külön erőfeszítéssel ugyanazon a szinten tartani őket. Így sok diák úgy éri el a középfokú képzést (jellemzően a szakképzési rendszert), hogy nem rendelkezik azokkal az alapvető készségekkel, amelyek szükségesek lennének e képzések elvégzéséhez. Egy csökkenő népességgel szembesülő országban különösen létfontosságú, hogy minden ember megszerezze azt a tudást, ami szükséges a minőségi fenntartható növekedés biztosításához.

A felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya Magyarországon a 25–34 éves korosztályban 29 százalék volt 2023-ban, ami a 2. legalacsonyabb érték az Európai Unióban. Az uniós átlag a 2013-as 35 százalékról 10 év alatt 43 százalékra emelkedett e mutatóban, miközben a többi visegrádi ország szintén jelentős mértékű előrelépést tud felmutatni (34 százalékról 40 százalékra). Ehhez képest a magyar érték 31 százalékról 29 százalékra csökkent. A felsőfokú végzettségűek arányának növelése lényeges előfeltétele a gazdasági modellváltásnak, ugyanis az innováció által vezérelt gazdasági modell működéséhez elengedhetetlen, hogy rendelkezésre álljon megfelelő mennyiségű, magas képzettséggel rendelkező munkavállaló (MNB 2023). A pedagógusképzés a köznevelés minőségére épül, amelynek a tanulmányunkban bemutatott gyengeségei így hatványozottan kihatnak az ország felzárkózási képességére.

Jelentős növekedési tartalék azonosítható a diákok idegennyelv-tudásában és digitális készségeiben. Hazánkban a 2. legalacsonyabb az Európai Unióban a saját bevallása szerint legalább egy idegen nyelvet beszélők aránya (51 százalék). Az ezt javítani szándékozó külföldi nyelvtanulást támogató, viszonylag drága, ám jelentős potenciált tartalmazó kormányzati program ugyanakkor a koronavírus-járvány miatt nem tudott elkezdődni. Az idegennyelv-tudás hiánya csökkenti az egyes munkavállalók tudásmegosztási csatornákhoz való hozzáférését, illetve jelentős versenyképességi hátrányt jelent a hazai gazdaságnak. Problémát jelent továbbá, hogy a magyar fiatalok 22 százaléka, míg a teljes lakosság 41 százaléka nem rendelkezik legalább alapfokú digitális készségekkel.

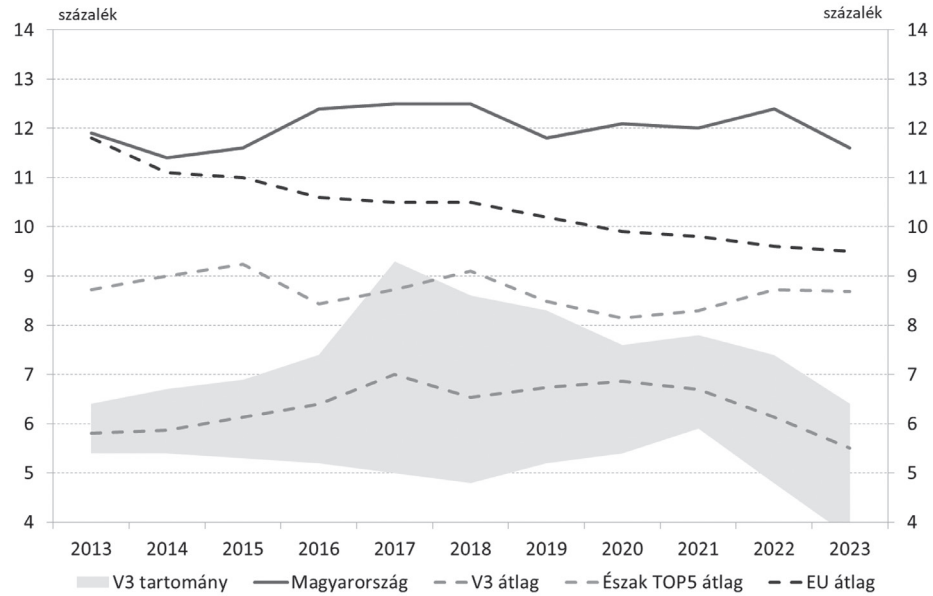

15. ábra. Korai iskolaelhagyás. Megjegyzés: a 18–24 éves korosztályban azok aránya, akik legfeljebb alapfokú végzettséggel rendelkeznek és nem vesznek részt további képzésben. Az Észak TOP5 országok: Svédország, Finnország, Dánia, Hollandia és Észtország. Forrás: Eurostat

Javaslatok a pedagógusok utánpótlásának biztosítása érdekében

A pedagógusok utánpótlásának biztosítása érdekében 10+1 javaslatot fogalmaztunk meg (1. táblázat), melyeket két nagyobb csoportba soroltunk. A javaslatok első része a pedagógusok méltányos javadalmazási rendszerét célozza, míg a második csoportba a pedagógusok mindennapos terhelésének csökkentését és a pedagógusok továbbképzését elősegítő javaslatok kerültek. Ezenfelül egy extra javaslatként kezdeményezzük az iskolák és a tankerületek közötti kommunikáció javítását, amely jelentősen tudná csökkenteni az oktatási rendszer belső feszültségeit. A pedagógusok legfontosabb követelése a bérezési rendszer rendezése, amelynek kapcsán mikroadatokra építve költségvetési hatást is számoltunk két lehetséges szcenárióra.

1. Jelentős általános béremelés a megkezdett bérfejlesztésen felül. Véleményünk szerint a kormányzati terveknél jelentősebb mértékű vagy legalább gyorsabb ütemű béremelésre lenne szükség a pedagógusok utánpótlásának tartós biztosítása érdekében. A pedagógusok bérrendezése 2024 elején már elkezdődött egy számottevő, átlagosan 32,2 százalékos béremeléssel. Az ehhez kapcsolódó források biztosítására létrehozott Tanári Béremelési Alap 340 milliárd forint bruttó bérköltséggel számol a 2024. évre nézve, ami a szociális hozzájárulási adótól, a személyi jövedelemadótól, valamint a társadalombiztosítási járulékoktól eltekintve több mint 200 milliárd forint nettó bérkiáramlást jelent. A továbbiakban két potenciális bérfejlesztési pályát mutatunk be: (A) az átlagos pedagógusi fizetés emelése a felsőfokú végzettségűek átlagbérének 80 százalékáig, amely nagyságrendileg megegyezik

a Kormány által tervezett béremeléssel, ám annál gyorsabban kerülne megvalósításra; (B) az átlagos pedagógusi fizetés emelése a meghatározott célértékek 100 százalékáig, amely megegyezik az érdekvédelmi szervezetek által javasolt béremelésekkel.

	Kategória	Javaslat
1.	Méltányos javadalmazási rendszer, értékálló jövedelmek	Jelentős általános béremelés a megkezdett bérfejlesztésen felül
2.		Legszegényebb településeken dolgozó pedagógusok differenciált béremelése
3.		Rendszeres béremelés a diplomás átlagbér dinamikájához kötötten
4.		Pedagógusi előmeneteli rendszer finomhangolása
5.		A túlórák és a helyettesítések térítése
6.		Jutalmazási rendszer ismételt kialakítása
7.	Pedagógusok terheinek csökkentése	Pedagógusok munkáját segítő szakemberek számának növelése
8.		Iskolába történő utazás aktívabb támogatása
9.		Kompetenciamérés átalakítása független mérőközpontok létrehozásával
10.		Fizetett alkotói szabadság rendszerének kiterjesztése
+1.	Tankerületek iskolákkal való kommunikációjának javítása	

1. táblázat. Javaslatok a pedagógusok utánpótlásának biztosítása érdekében

Az említett pályák költségvetési hatásait a 2023. májusi járulékok bevallása, valamint a 2024. évre feltételezett átlagos bérdinamikák alapján becsültük. A béremelés mértékét a diplomás átlagbér arányában javasoljuk meghatározni, mivel ez az a mutató, amely hosszabb távon is megalapozza a pedagógusi bérek értékállóságát, és a leginkább alkalmas nemzetközi összehasonlításra.

A 2024-ben megvalósult és az elemzésünkben javasolt bérfejlesztési pályák által meghatározott átlagbéreket a 2. táblázat mutatja be az egyes pedagógusi munkakörök szerint. A javasolt bérfejlesztési pályák alapjául szolgáló célértékek a különböző pedagógusi munkakörök esetén eltérő összegben kerültek meghatározásra. A bölcsődei és óvodai pedagógusok esetén a főiskolai végzettségűek átlagkeresetét, az alapfokú oktatásban dolgozók, valamint a speciális oktatók és nevelők esetében a főiskolai és az egyetemi végzettségűek átlagkereseteinek számtani átlagát, míg a középfokú oktatás esetében az egyetemi végzettségűek átlagkeresetét tekintettük célnak. A számítás részletes módszertanát a II. mellékletben mutatjuk be.

(A) Az átlagos pedagógusi fizetés emelése a felsőfokú végzettségűek átlagbérének 80 százalékáig – Számításaink szerint az idei bérfejlesztésen felül a jelenlegi bérszinthez képest átlagosan további mintegy 21 százalékos béremelésre lenne szükség. A javaslat idén további körülbelül 230 milliárd forinttal magasabb bruttó bérkiáramlást eredményezhet (szociális hozzájárulási adó nélkül) a pedagógusok foglalkoztatásával összefüggésben, ami a 2024. évi várható GDP csaknem 0,3 százalékának felel meg. A magasabb jövedelmek után mintegy 70 milliárd forinttal nőnek az állam adó- és járulékbevételei, így a nettó költségvetési

hatás 160 milliárd forintra, azaz a várható GDP mintegy 0,2 százalékára becsülhető. A célérték 80 százalékának eléréséhez a bölcsődei és az óvodai nevelők esetén 5 százalékos, az általános iskolai tanárok esetén 23 százalékos, a középiskolai tanárok és szakoktatók esetén 28,5 százalékos, míg a speciális oktatók és nevelők esetén szintén 23 százalékos további béremelésre lenne szükség.

	Becsült átlagbér	Célérték	Javaslat szerinti átlagbér	
			(A)	(B)
Csecsemő- és kisgyermeknevelő, valamint óvodapedagógus	647 100	848 900	679 100	848 900
Általános iskolai tanár	665 000	1 022 700	818 200	1 022 700
Középiskolai tanár, szakoktató	744 600	1 196 400	957 100	1 196 400
Speciális oktatók, nevelők	663 900	1 022 700	818 200	1 022 700
Alap- és középfokú oktatás együtt	692 900		869 300	1 086 600
Pedagógusok együtt	680 300		822 500	1 028 100

2. táblázat. A javasolt célértékek és a teljes munkaidős alkalmazásban álló pedagógusok becsült bruttó átlagbérei 2024-ben (forint/hó). Megjegyzés: az átlagos pedagógusi bérekre vonatkozó célértékek meghatározásának kiindulópontját a felsőfokú végzettségű, teljes munkaidőben alkalmazásban állók átlagkereseteinek a KSH által közölt 2022. évi szintjei jelentették, melyek a nemzetgazdasági bruttó átlagkereset 2023. évi, a KSH által közzétett, valamint a 2024. márciusi Inflációs jelentéssel konzisztens, 2024. évre várható dinamikájával kerültek indexálásra. A célértékek az átlagbérekhez hasonlóan bruttó összegek. Forrás: MNB-becslés

(B) Az átlagos pedagógusi fizetés emelése a meghatározott célértékek 100 százalékáig – A célérték 100 százalékának eléréséhez átlagosan körülbelül 50 százalékos bérfejlesztésre lenne szükség. A javaslat hatására további mintegy 560 milliárd forinttal emelkedne a pedagógusok foglalkoztatása utáni bruttó bértömeg (szociális hozzájárulási adó nélkül), ami a 2024. évi várható GDP majdnem 0,7 százalékának felel meg. A magasabb jövedelmekből adódóan 170 milliárd forinttal nőnek az állam adó- és járulékbevételei, így a nettó költségvetési hatás mintegy 385 milliárd forintra (a várható GDP mintegy 0,5 százalékára) becsülhető. A célérték 100 százalékának eléréséhez munkakörönként a bölcsődei és az óvodai nevelők esetén 31 százalékos, az általános iskolai tanárok esetén 54 százalékos, a középiskolai tanárok és szakoktatók esetén 61 százalékos, míg a speciális oktatók és nevelők esetén 54 százalékos további béremelésre lenne szükség.

2. Felzárkózó településeken dolgozó pedagógusok differenciált béremelése. A személyes interjúk alapján a hátrányos helyzetű településeken fokozottan nehéz a pedagógusok utánpótlásának biztosítása. E településeken már jelenleg is sok a betöltetlen pozíció, számos esetben arról számoltak be a megkérdezettek, hogy a visszahívott nyugdíjas tanárok mellett nem szakos tanárok, vagy rosszabb esetben pedagógiai asszisztensek tartanak órákat a diákoknak. A pedagógusok utánpótlásának biztosítása ezeken a településeken kiemelten fontos, hiszen egy jó pedagógus összességében nagy társadalmi értéket tud teremteni a hátrányos helyzetű gyermekek felzárkóztatásával.

Annak érdekében, hogy ezek a tanulók is hozzáférjenek a minőségi oktatáshoz, a hátrányos helyzetű településen dolgozó pedagógusok számára újonnan bevezetett kiegészítő béremelés lépcsőzetessé alakítását javasoljuk Az Európai Bizottság országjelentésében többször hangsúlyozta a hátrányos helyzetű csoportok oktatáshoz való hozzáférésének fejlesztését (Európai Bizottság 2022), amely a Kormány részéről is pozitív fogadtatásban részesült (Növekedés.hu 2022). Ennek megfelelően az új pedagógusi életpályának részét képezi a 20 százalékos esélyteremtési illetmény, amelyben azok a pedagógusok részesülnek, akik a felzárkózó településeken (összesen 1624 település tartozik ebbe a körbe) vagy olyan intézményben dolgoznak, ahol legalább 10 százalék a hátrányos és a halmozottan hátrányos helyzetű diákok aránya. A bevezetett illetmény mindenképpen üdvözlendő, és remélhetőleg elegendő mértékű is lesz a már ott dolgozó pedagógusok elvándorlásának csökkentésére, ám újabb pedagógusok vonzásához nagyobb mértékű bérkiegészítésre, illetve átfogóbb jellegű támogatásokra is szükség lenne véleményünk szerint.

Érdemes lenne ugyanakkor a most támogatásba bevont településeken belül létrehozni egy kiemelt csoportot, ahol egy még ennél is nagyobb mértékű béremelés megvalósítását javasoljuk. A Kormány különös figyelmet szán az ország legszegényebb 300 településének felzárkóztatására, amelyben kulcsszerepet kap az oktatás fejlesztése. A Felzárkózó települések programban szereplő településeken több mint 300 ezer ember él, közöttük több mint 15 ezer hátrányos helyzetű és több mint 25 ezer halmozottan hátrányos helyzetű gyermek. A települések nagyjából kétharmadán működik iskola, ahova összesen majdnem 28 ezer gyermek jár (ebből 25 ezer általános iskolába). A legszegényebb 300 településeken működő iskolákban összesen 2567 pedagógus dolgozik teljes munkaidőben, akik munkáját 217 részmunkaidős és 381 óraadó pedagógus, illetve 662 további egyéb szakértő segíti (BM 2022). Amennyiben az előző pontban felvázolt (A) béremelési pálya (a felsőfokú képzettséggel rendelkezők átlagbérei alapján megállapított célértékek 80 százalékáig történő emelés) valósul meg, az érintett településeken dolgozó pedagógusok esetén a diplomás átlagbér 120 százalékáig történő béremelésre teszünk javaslatot. Amennyiben pedig a (B) béremelési pálya (a célértékek 100 százalékáig történő emelés) valósul meg, akkor a legszegényebb településeken dolgozó pedagógusok bérének a diplomás átlagbér 140 százalékáig történő emelését javasoljuk.

A javaslat megvalósítása során érdemes lenne megfontolni további szempontok szerinti differenciálást is a béremelésben. Átgondolandó, hogy az emelt szintű bérezés valamilyen időbeli vállaláshoz legyen-e kötve (például a pedagógusok vállalják, hogy legalább 3 évig hátrányos helyzetű településen tanítanak). Célszerű lenne ezenfelül tovább differenciálni a béremelést, miszerint azok a pedagógusok, akik vállalják, hogy az adott hátrányos helyzetű településen laknak, nagyobb mértékű emelésben részesüljenek. Ez utóbbit oktatási rendszeren belüli (a pedagógusok ismerjék a helyi körülményeket, a diákok családi helyzetét is), illetve az oktatási rendszeren túlmutató hatások (például a vidéki értelmiség erősítése) miatt lenne érdemes megvalósítani. Ezt a folyamatot elősegíthetné szolgálati lakások kialakítása az érintett településeken, amelyekre központi célzott program indítása javasolt.

3. Rendszeres béremelés a diplomás átlagbér dinamikájához kötötten. Az általános pedagógusi béremelés mellett szükséges a jövőbeli béremelések logikájának átalakítása is, mivel a kiszámítható béremelési pálya hiánya jelenti az egyik legkomolyabb kihívást a pedagógusok utánpótlásának biztosításában. A pedagógus-előmeneteli rendszer 2013. szeptember 1-jén lépett életbe, ám a fokozatos bevezetés miatt a fizetési fokozatok teljes összegüket csak 2017 szeptemberétől érték el. 2015-ben azonban a költségvetési törvénnyel módosították az előmeneteli rendszert, így a bérképzés alapja a mindenkori minimálbér helyett egy úgynevezett vetítési alap lett, ami megegyezik a 2014-es minimálbér összegével (Polónyi 2019). Az általunk készített személyes interjúk alapján a pedagógusokban mély nyomot hagyott az életpályamodell eredeti működési elvének gyors megváltoztatása, illetve az, hogy a vetítési alap és így gyakorlatilag a bértábla csaknem 10 évig nem változott. A jövőbeli intézkedésekbe vetett bizalom helyreállítása érdekében éppen ezért olyan szisztematikus béremelési rendszer kialakítását tartjuk célszerűnek, amely a mindenkori politikai folyamatoktól független automatizmusokra épül. A 2024 januárjától életbe lépett új bérezési rendszer pontos részletei (például az új teljesítményértékelési rendszer mekkora részét teszi majd ki a fizetéseknek) még nem ismertek, azonban érdemes lenne arra törekedni, hogy a pedagógusi átlagbér (amelytől teljesítményi és életkori alapon el lehet térni egyéni szinten) növekedési dinamikája előzetesen jogszabályi módon meghatározott legyen.

Javasoljuk, hogy a jövőben a pedagógusi átlagbér növekedési üteme a diplomás átlagbér növekedési üteméhez legyen kapcsolva. Az életpályamodell bevezetésekor az előmeneteli rendszer vetítési alapja a minimálbérhez lett kapcsolva (majd a 2014-es szinten rögzítve), ami ugyan biztosította a költségvetési kontroll lehetőségét, azonban több szempontból sem volt szerencsés. Egyrészt alapvetően más tényezők mozgatják a háromoldalú tárgyalások alapján meghatározott minimálbér alakulását (például gazdaságfehérítés), mint amelyek befolyásolják a pedagógusi pályát, másrészt pedig alapvetően rossz üzenete van az ország jövője szempontjából döntő jelentőséggel bíró tanárok fizetését az ország minimálbéréhez kapcsolni. Javasoljuk tehát, hogy a jövőben ne a Kormány közvetlen döntésétől függő minimálbér legyen a rendszeres béremelés elvi alapja, hanem a munkaerőpiaci folyamatoktól függő diplomás átlagbér, amely egyben a kormányzat fő viszonyítási pontja is. A KSH minden évben publikálja a teljes munkaidőben alkalmazásban állók bruttó átlagkeresetét legmagasabb iskolai végzettség szerinti bontásban, így technikailag megvalósítható lenne az előző évi átlagos emelkedés alkalmazása a béremelési rendszerben. Javasoljuk továbbá, hogy a dinamika a korábbi bértáblának megfelelő módon külön kerüljön meghatározásra a pedagógusok iskolai végzettsége alapján (középfok, főiskola vagy alapképzés, egyetem vagy mesterképzés).

4. Pedagógusi előmeneteli rendszer finomhangolása. A pedagógusokkal készített személyes interjúk alapján a pedagógusi előmeneteli rendszer elvei alapvetően megfelelők, azonban több helyen is finomhangolásra szorulnak. Ilyen kisebb átalakítások lehetnének a következők:

- Kategóriák sűrítése: a korábbi előmeneteli rendszerben alapvetően az előmeneteli kategóriák 3 évesek, ami viszont azt jelenti, hogy az éppen kategóriát lépett pedagógusok 3 évig nem számíthattak további béremelésre. Az új bérezési rendszernek még mindig a korábbi, 2023 nyarán bevezetett bértábla jelenti a béremelési alapját, így ennek hátrányait továbbra is érdemes kezelni. A pálya megtartóerejének növelése érdekében (főként az elmúlt években tapasztalt dinamikus nemzetgazdasági béremelkedés mellett) javasoljuk a bértáblában a kategóriák 1–2 éves sávokká történő átalakí-

tását. Ezenfelül érdemes megfontolni, hogy a pedagógusi kar idősödése és a nyugdíj melletti foglalkoztatás bővülése miatt további kategóriák bevezetésére is szükség lehet a jövőben.

- Gyakornoki rendszer átalakítása: a személyes interjúk során visszatérő elem volt az a sérelem, hogy a pedagógusok a diploma megszerzése után csak gyakornokként vállalhatnak munkát. Ez ugyan más szakmák esetén is így van (például az orvosok esetén a rezidensképzés vagy a jogászok esetén a bojtárság), azonban így is bántó a pedagógusok számára. Ennek kezelése érdekében javasoljuk, hogy a gyakornoki előmeneteli szint kerüljön átnevezésre tanárjelöltre, illetve az időtartama rövidüljön le a mostani 2 évről 1 évre. Ez utóbbinak ugyanakkor előfeltétele, hogy a pedagógusok a felsőoktatási képzésük során már több gyakorlati tapasztalatot szerezzenek az iskolákban.
- Pedagógus II. minősítés teljesítésének ösztönzése: a Pedagógus II. minősítés teljesítése az új státusztörvény bevezetésével opcionálissá vált (2023. évi LII. törvény) és a jelenlegi rendszerben kevés a motiváló erő arra, hogy a pedagógusok teljesítsék ezt a minősítést. Éppen ezért javasoljuk, hogy kerüljenek bevezetésre erőteljesebb ösztönzők, amelyek támogatni tudják a pedagógusok ilyen irányú önfejlesztését. Ezek az ösztönzők képezhetik részét a teljesítményértékelési rendszernek, vagy lehetnek attól teljesen függetlenek is (például továbbképzések támogatása, a tanítási idő csökkentése).
- Hiánytárgyakat oktató szaktanároknak bevezetett pótlék: javasoljuk, hogy azon tantárgyak esetében, ahol kiemelkedően magas a betöltetlen álláshelyek száma (elsősorban természettudományos tantárgyak), illetve ahol magasabb a pályaelhagyás mértéke a munkaerőpiac elszívóereje miatt (elsősorban informatika és angol nyelv tantárgyak) kerüljön bevezetésre egy legalább az alapbér 10 százalékos mértékét elérő pótlék.
- Továbbképzések támogatása: a pedagógusok folyamatos fejlődésének támogatása kiemelten fontos annak érdekében, hogy a pedagógusok is lépést tudjanak tartani az egyre gyorsabb fejlődést mutató 21. századdal. Különösen nagy figyelmet kellene fordítani a pedagógusok tantárgyspecifikus továbbképzéseire, a digitális és az interperszonális készségeik (például konfliktuskezelés) fejlesztésére. Javasoljuk, hogy a tankerület költségvetésének meghatározott százalékát csak a pedagógusok továbbképzésének támogatására lehessen fordítani, illetve, hogy a pedagógusok képzése számítson bele a munkaidejükbe.

5. A túlórák és a helyettesítések térítése. Javasoljuk, hogy a pedagógusok által végzett többletmunka jobban kerüljön elismerésre a bérezési rendszerben is. A tanárhiány miatti túlórák, illetve más hiányzó tanárok óráinak helyettesítése egyre növekszik, miközben jelenleg ezek nem feltétlenül jelentenek többletjövedelmet az extra munkát végző pedagógusok számára, akik így nem motiváltak abban, hogy több feladatot vállaljanak. A többletmunka elismerése érdekében javasoljuk a túlórák és a helyettesítések azonnali térítésének bevezetését. Hasonló megoldás már megvalósult a bölcsődei csecsemő- és kisgyermeknevelők esetében, akik helyettesítési pótlékban részesülnek, amikor helyettesítik valamelyik kollégájukat. A problémát a Kormány is felismerte, hiszen az új státusztörvényben tételesen meghatározásra kerültek a többletmunka szabályai, ugyanakkor pénzügyi ösztönzők mellérendelésével növelni lehetne az intézkedés hatékonyságát.

6. Jutalmazási rendszer ismételt kialakítása. 2024 szeptemberétől a bérezési rendszer már részben a pedagógusok teljesítményére fog épülni, illetve számos béren kívüli juttatás lehetőségét is megteremti. Javasoljuk, hogy központilag kerüljön kidolgozásra

2-3 olyan, a teljesítményértékelés eredményeire építő motivációs célú jutalmazási modell, amelyek közül az iskolák kiválaszthatnák a számukra legkedvezőbbet. A modelleknek nem csak a bérek differenciálását kellene lehetővé tenniük, más innovatív motivációs elemek is bekerülhetnének a választási lehetőségek közé. Ez utóbbira lehet példa egy választott továbbképzés díjának átvállalása vagy egy olyan iskolafejlesztési keretösszeg biztosítása, amelynek felhasználásáról az adott pedagógus dönthet. Az új pedagógusi bérezési rendszer magában foglal számos béren kívüli juttatási elemet (például lakhatási támogatás és állami kezesség, családalapítási támogatás, iskolakezdési támogatás), ám ezenfelül javasoljuk, hogy ismét kerüljenek bevezetésre olyan béren kívüli juttatások (például cafeteria, ruhapénz) is, amelyek korábban elérhetők voltak az oktatási rendszerben. A jutalmazási rendszer viszont csak akkor fog működni, ha források is állnak mögötte, így javasoljuk, hogy az oktatási költségvetésen belül dedikált tételként jelenjen meg ez a terület.

7. Pedagógusok munkáját segítő szakemberek számának növelése. A pedagógusok által érzékelt leterheltség részben abból fakad, hogy nincs elegendő, a munkájukat segítő szakember az iskolákban, így sok esetében olyan, nem szorosan az oktatási feladatukhoz kapcsolódó tevékenységet kell végezniük, amely ellátására nincsenek is felkészítve. Az OECD legutóbb 2018-ban készített egy nagyszabású felmérést a pedagógusok mindennapjairól (OECD 2019), amelynek keretében megkérdezték a pedagógusokat az általuk javasolt fejlesztési irányokról. Hazánkban a béremelések után a második legfontosabb fejlesztési iránynak az adminisztrációs terhek csökkentését jelölték meg a megkérdezett pedagógusok (16. ábra).

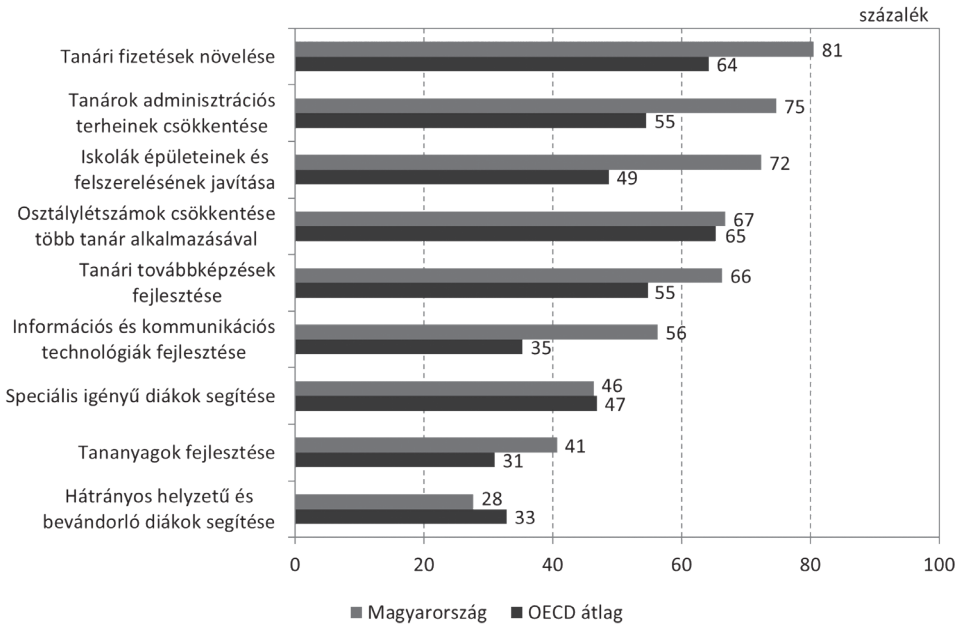

16. ábra. A pedagógusok által javasolt fejlesztési irányok (2018). Megjegyzés: azon tanárok aránya, akik „magas fontosságúnak" jelölték az egyes fejlesztési irányokat. Forrás: OECD (2019)

A személyes interjúk alapján a magyar oktatási rendszerben bevett gyakorlat, hogy olyan tevékenységeket is pedagógusok végeznek (például ebédeltetés, szünetekben történő gyermekfelügyelet), amelyek más országokban nem az ő, hanem más munkakörben dolgozók feladatkörébe tartoznak. Ez extra terheket ró a pedagógusokra, akiknek így kevesebb idejük van a tanításhoz kapcsolódó feladataikra, s azokat így gyakran kénytelenek munkaidőn túl, a szabadidejükben elvégezni. A tankerületek kialakítása is inkább növelte az iskolák adminisztratív terheit, hiszen számos funkció és az ehhez kapcsolódó státuszok átkerültek a tankerületekhez, ám a tényleges előkészítő munka (például új pedagógusok felvételének előkészítése, karbantartási munkákra történő kötelező 3 ajánlat bekérése) továbbra is az iskolákat terheli.

A pedagógusok leterheltségének csökkentése és a minőségi oktatás biztosításának fenntartása érdekében javasoljuk a pedagógusok munkáját segítő szakemberek számának növelését. A pedagógiai asszisztensek és az iskolai adminisztrátorok számának növelése terheket tudna levenni a pedagógusok és az iskolai vezetés válláról. Más országokban igyekeznek ezeket a munkaköröket kisgyermek nevelése mellett csak részmunkaidőben munkát vállaló anyákkal feltölteni, ami hazánkban is megvalósítható irány lehetne. Ezenfelül a jelenleginél sokkal nagyobb figyelmet kellene fordítani a gyermekek fejlesztését segítő szakemberek szerepére. Az elmúlt években számos tényező rontotta a fiatalok mentális egészségét (például járványhoz kapcsolódó lezárások, közösségi média), amelyek kezelése specifikus szaktudást igényel. Egyre növekszik a neurodivergens gyermekek száma, egyre több gyermeket diagnosztizálnak valamilyen speciális nevelési igénnyel, ám az oktatási rendszer sok esetben nem tudja megfelelő módon segíteni az érintett gyermekek fejlődését. Éppen ezért javasoljuk, hogy jelentős mértékben növekedjen az iskolákban alkalmazott speciális szakemberek (fejlesztőpedagógusok, gyógypedagógusok, iskolapszichológusok) száma. Ennek elérése érdekében javasoljuk, hogy a tankerületek dedikált forrásokat kapjanak ilyen szakemberek szélesebb körű alkalmazására.

8. Iskolába történő utazás aktívabb támogatása. Főleg a vidéki területeken jelent kihívást, hogy a pedagógusok ingázása nincs megfelelő módon támogatva az oktatási rendszer által. A pedagógusok egy része nem azon a településen lakik, ahol az iskola működik, így nekik napi szinten ingázniuk kell a munkahelyükre. Ezenfelül számos kisebb iskolában nincs szükség minden tantárgy esetén szaktanárra, így e pedagógusok egy része egyszerre több intézményben is vállal munkát, amelyek között szintén ingázniuk kell. Az iskolák utazási költségtérítést biztosítanak a munkavállalóik számára, amelynek mértéke a jegy vagy bérlet ára, vagy gépjárművel történő közlekedés esetén legfeljebb 30 Ft/km (1995. évi CXVII. törvény). Ez az összeg ugyanakkor a 2023. februári emelés ellenére továbbra sem elegendő az elmúlt években tapasztalt benzinár-emelkedés ellensúlyozására, így javasoljuk, hogy ennek nagysága legalább az oktatási rendszerben kerüljön további emelésre.

A kihívásokra választ jelenthet továbbá egy átfogó iskolabuszrendszer kialakítása, amely sok szempontból hozzá tudna járulni az oktatási intézmények hatékony működéséhez, miközben jelentős terhet tudna levenni a családok válláról is. A diákok buszoztatásáról, utaztatásáról több példát is megismertünk a személyes iskolalátogatások során. Van, ahol a magasabb színvonalú befogadó iskola buszoztat gyerekeket a szegényebb településekről a szülők belegyezésével, és van, ahol a szegényebb településen élő szülők összefogva utaztatják a gyerekeket a közeli jobb minőségű oktatást biztosító iskolákba. A személyes interjúk során a buszoztatásnak a pozitív oldalait hangsúlyozták ki, hiszen az lehetővé teszi a tehetségesebb diákok jobb iskolákba történő eljutását, a tehetséggondozás hatékonyságának növelését.

A tapasztalatok azt mutatják, hogy a szegényebb családi körülmények közül érkező diákok lényegesen jobban teljesítenek, ha egy jobb iskolába kerülnek. Mindeközben a tanárok többet tudnak foglalkozni a helyben maradó, ám kevésbé felkészült, felzárkózó gyerekekkel és így segíteni a felzárkóztatásukat. Fontos ugyanakkor, hogy az iskolabuszrendszer úgy kerüljön kialakításra, hogy az esetlegesen a buszt lekéső diákoknak legyen lehetőségük az iskolába történő eljutásra. Erre megoldást jelenthet, ha az érintett településeken van olyan – alapvetően más feladatokat is ellátó – szociális munkás, aki adott esetben segíthet eljutni az érintett gyermeknek az iskolába.

9. Kompetenciamérés átalakítása független mérőközpontok kialakításával. A személyes interjúk során visszatérő elemként jelent meg, hogy a kompetenciamérések lebonyolítása milyen jelentős terhet jelent az iskolák és a pedagógusok számára. A mérések fontossága nem kérdéses, számos országban, például Észtországban és Portugáliában ezekre építette az oktatáspolitika a sikeres reformintézkedéseket. A hazai mérések megvalósításának hatékonyabbá tétele ugyanakkor elengedhetetlen. Egy nagyobb intézményben a mérések rengeteg szervezési kihívást jelentenek, hónapokon keresztül elhúzódnak, miközben általában lefoglalják az informatikai eszközökkel felszerelt laborokat, amelyekből sok iskolában jelenleg hiány van. A pedagógusok részéről a mérések miatt elmaradó órák jelentenek problémát (főként a heti 1 órás tantárgyak esetén). Ugyan a mérések célja elvileg nem az intézmények értékelése, azonban mivel az eredmények nyilvánosak, ezért a szülők sok esetben ezzel mérik az iskolák oktatásának színvonalát. Mindez azért problémás, mivel a tesztek kitöltésének körülményei nem standardizáltak (a beszámolók alapján a digitális tesztelés bevezetéséig a trükközés lehetősége könnyű volt), a tesztek hosszúak és a diákok nem motiváltak az eredményes kitöltésben, illetve a kompetenciatesztek alapvetően mást mérnek, mint amilyen tananyagot a Nemzeti alaptanterv előír az iskolák számára. A tesztek eredményeire sokszor hónapokat kell várni, így számos esetben már nem igazán használhatóak az eredmények (főként a 8. évfolyamos diákok esetén) arra, hogy az iskola vagy a pedagógus beavatkozzon a folyamatokba.

A kihívások kezelésének egyik módja olyan független mérőpontok felállítása lenne, ahol a diákok standardizált körülmények között tölthetnék ki a teszteket, amelyeknek az eredményei azonnal elérhetők lennének. Ezek a független mérőpontok nem csupán a kompetenciamérést szolgáltatnák, hanem megfelelő szervezés mellett számos más vizsgának is otthont adhatnának, így nem lenne szükség több párhuzamos infrastruktúra kialakítására és fenntartására. A mérőközpontok összekapcsolódhatnának többek között a szakképzésben létrejött független vizsgaközpontokkal, a számos területen vizsgáztatást folytató Közlekedési Alkalmassági és Vizsgaközponttal, illetve teret biztosíthatnának a felsőoktatási intézmények számára is vizsgaidőszakban. A kialakított mérőközpontokban könnyebb lenne biztosítani a mérésekhez szükséges infrastruktúrát és sávszélességet, illetve a körülmények standardizálásával az eredmények megbízhatósága is növekedne.

10. Fizetett alkotói szabadság rendszerének kiterjesztése. A pedagógusok kiégésének megelőzéséhez jó eszköz lehet a rendszeres alkotói szabadság igénybevétele. Ennek elméleti lehetősége jelenleg is adott a rendszerben, hiszen a korábbi köznevelési törvény, illetve az új státusztörvény szerint a legalább Pedagógus II. minősítési fokozatot elért pedagógus tízévenként – tudományos kutatáshoz vagy egyéni tudományos továbbképzésen való részvételhez – legfeljebb egyévi fizetés nélküli szabadságot vehet igénybe (2011. évi CXC. törvény, 2023. évi LII. törvény). Az alkotói szabadság igénybevételéhez az új

szabályozás szerint már csak a munkáltatóhoz kell munkatervet benyújtani (korábban az Oktatási Hivatalnak is jóvá kellett hagynia ezt), ugyanakkor kikerült a jogszabályból az alkotói szabadság idejére járó állami ösztöndíjlehetőség. A személyes interjúk és a szakirodalom alapján az alkotói szabadság lehetőségével csak kevesen tudnak élni (sokan nincsenek is tisztában a létezésével az ágazaton belül), és az állami ösztöndíj lehetőségének megszüntetése még több pedagógus számára teszi elérhetetlenné ezt a megoldást.

Javasoljuk, hogy a jövőben a fizetett alkotói szabadságok lehetősége legyen ténylegesen kihasználva. A pedagógusok jövedelmi helyzetének megoldatlansága mellett a kiégés jelenti a legnagyobb motivációt a pályaelhagyásra. Javasoljuk, hogy 10 év után minden pedagógus vehessen ki maximum 1 éves fizetett szabadságot, mialatt egy meghatározott, a tanításhoz szükséges programot teljesít, például továbbképzés a saját oktatási területén, új ismeretek elsajátítása (idegen nyelv, informatika, pszichológia). Feltétel lenne, hogy a pedagógus a fizetett szabadság után legalább 1 évre visszatér az eredeti munkahelyére. Továbbá célszerűnek tartanánk, hogy minden olyan pályaelhagyónak, aki jogosult fizetett alkotói szabadságra, fel legyen ajánlva az 1 éves fizetett szabadság, szintén azzal a feltétellel, hogy a pedagógus a fizetett szabadság után legalább 1 évre visszatér az eredeti munkahelyére. Ezzel ugyan legfeljebb 1 évre nélkülöznék az iskolák az adott pedagógust, azonban lenne rá esély, hogy ez a hiány nem lenne végleges, és a pedagógus újult motivációval tudna visszatérni a munkájához az alkotói szabadságot követően. A fizetett alkotói szabadság alkalmazása többletforrások bevonását igényelné, azonban még így is jól járhatna a megoldás alkalmazásával az oktatási rendszer, hiszen egyévnyi bér kifizetése még mindig olcsóbb és gyorsabb megoldás, mintsem egy új pedagógus egyetemi- és továbbképzése.

10+1. Tankerületek iskolákkal való kommunikációjának javítása. A személyes interjúk egyik központi eleme az iskolák és a tankerületek kommunikációs nehézségei. A tankerületek létrehozása alapvetően egy racionális és jó szándékú lépésnek tűnt, azonban a tapasztalatok alapján az eredeti célokat (például beszerzések lebonyolítása, adminisztratív terhek levétele a tanárokról) nem igazán sikerült elérni. Az oktatási intézmények vezetői rendszeresen sérelmezik, hogy a tankerületek általában nem vagy csak nagyon lassan reagálnak a felterjesztett kérdéseikre, kéréseikre, ami jelentősen megnehezíti a mindennapi élet megszervezését az iskolákban. Az oktatási intézmények nem ismerik a költségvetésüket, kiszámíthatatlan, hogy az egyes szükséges infrastrukturális javításokat és tárgybeszerzéseket mikor engedélyezi a tankerület. Visszatérő panasz volt, hogy a tankerületek rendszeresen elkavarják az iskolák által összeállított beadványokat, ami miatt az iskolák vezetésének számos alkalommal többször kell elvégezniük ugyanazt a feladatot. Jelentős adminisztrációs terhet jelent továbbá az is, hogy a tankerületek sokszor olyan adatokat kérnek be az iskoláktól (általában rövid határidőkkel), amelyek elvileg már eleve a rendelkezésükre állnak. A pedagógusok sérelmezték továbbá azt is, hogy a tantestületeknek számos esetben már véleményezési joga sincs az iskolaigazgató kiválasztásakor.

E problémák megoldása alapvetően nem pénzkérdés, hanem kommunikációs és szervezési kihívás, amelyek odafigyeléssel, minimális ráfordítással és hatékonyabb munkaszervezéssel megoldhatók lennének. Javasoljuk, hogy alakuljon egy szakértői fórum, amelyben az oktatáspolitika irányítói mellett a tankerületek és az iskolák képviselői is kapjanak helyet, és amelynek a fő feladata az legyen, hogy tegyen javaslatokat az iskolák és a tankerületek közötti kommunikáció javítására, valamint az adminisztrációs terhek csökkentésére.

FORRÁSOK

1995. évi CXVII. törvény a személyi jövedelemadóról
2011. évi CXC. törvény a nemzeti köznevelésről
2023. évi LII. törvény a pedagógusok új életpályájáról
269/2022 (VII. 29.) Korm. rendelet az öregségi nyugdíj és egyes más ellátások folyósításának, valamint a nyugdíjkorhatárt betöltött személyek továbbfoglalkoztatásának veszélyhelyzeti szabályairól szóló 268/2022. (VII. 29.) Korm. rendelet alkalmazása alóli kivételekről
326/2013. (VIII. 30.) Korm. rendelet a pedagógusok előmeneteli rendszeréről és a közalkalmazottak jogállásáról szóló 1992. évi XXXIII. törvény köznevelési intézményekben történő végrehajtásáról
401/2023. (VIII. 30.) Korm. rendelet a pedagógusok új életpályájáról szóló 2023. évi LII. törvény végrehajtásáról
1004/2024. (I. 18.) Kormányhatározat a Tanári Béremelési Alap létrehozásáról
18/2024. (IV. 4.) BM rendelet a pedagógusok teljesítményértékeléséről
Állami Számvevőszék (2022): „Pink education" jelenség Magyarországon?!. Elérhető: https://www.aszhirportal.hu/storage/files/files/elemzesek/2022/E2202_A_felsofoku_vegzetts.pdf?download=true
Asztalos Péter (2022): Tudás – A tehetség és a kreativitás a gazdasági növekedés valódi forrása. In: Új fenntartható közgazdaságtan. MNB Globális vitairat. Budapest, 2022. Elérhető: https://www.mnb.hu/web/sw/static/file/6-fejezet-uj-fenntarthato-kozgazdasagtan.pdf
Belügyminisztérium (2022): 300 legszegényebb település oktatási adatai. Adatátadás az MNB részére.
Eduline (2019): Ennyire leterheltek a pedagógusok – itt a részletes felmérés. Elérhető: https://eduline.hu/kozoktatas/20191211_pedagogus_leterheltseg
Európai Bizottság (2022): 2022. évi országjelentés – Magyarország. Elérhető: https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/2022-european-semester-country-report-hungary_hu.pdf
Eurostat (2023): Database. Elérhető: https://ec.europa.eu/eurostat/data/database
Kormany.hu (2023): Tanárbéremelési koncepció. Elérhető: https://kormany.hu/dokumentumtar/tanarberemeles-koncepcio
Kormany.hu (2024a): Emeljük a tanárok, óvónők, a szakképzésben oktatók bérét: itt vannak a részletek. Elérhető: https://kormany.hu/hirek/emeljuk-a-tanarok-ovonok-a-szakkepzesben-oktatok-beret-itt-vannak-a-reszletek
Kormany.hu (2024b): Eredményesen zárultak az érettségi vizsgák és jól működött az új vizsgarendszer. Elérhető: https://kormany.hu/hirek/eredmenyesen-zarultak-az-erettsegi-vizsgak
KRTK (2024): A közoktatás indikátorrendszere 2023. Elérhető: https://kti.krtk.hu/wp-content/uploads/2024/05/Indikatorkotet_2023.pdf
KSH (2023): STADAT. Elérhető: https://www.ksh.hu/stadat
Matolcsy György (2022): Új fenntartható közgazdaságtan (Tézisek). In: Új fenntartható közgazdaságtan. MNB Globális vitairat, 2022 Budapest. Elérhető: https://www.mnb.hu/web/sw/static/file/1-fejezet-uj-fenntarthato-kozgazdasagtan.pdf
MNB (2023): Versenyképességi jelentés 2023. Elérhető: https://www.mnb.hu/letoltes/versenykepesse-gi-jelente-s-2023.pdf
Növekedés.hu (2022): Gulyás Gergely: Nemsokára érkezhetnek az uniós források – kiderült mennyivel emelkedhet a pedagógusok fizetése. Elérhető: https://novekedes.hu/hirek/gulyas-gergely-6347f1f74453e
Polónyi István (2019): Az életpályamodell bevezetése után. *Új Pedagógiai Szemle,* 2019. 5–6. sz. Elérhető: https://folyoiratok.oh.gov.hu/uj-pedagogiai-szemle/az-eletpalyamodell-bevezetese-utan
OECD (2019): Teaching and Learning International Survey (TALIS) 2018 Results (Volume I). Elérhető: https://www.oecd.org/education/talis-2018-results-volume-i-1d0bc92a-en.htm
OECD (2023): Education at a Glance 2023. Elérhető: https://www.oecd.org/education/education-at-a-glance/
OECD (2023a): PISA 2022 Results: Learning During – and From – Disruption. Elérhető: https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/a97db61c-en.pdf?expires=1716958562&id=id&accname=ocid56004653&checksum=3083DD31BE7E9000C7E42172B75B73F7
Oktatási Hivatal (2020): Lemorzsolódási vizsgálatok a felsőoktatásban. Elérhető: https://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/felsooktatas/projektek/fir/EFOP345_FIR_LEMORZSOLODAS_VIZSGALAT_tanulmany.pdf

I. MELLÉKLET (BÉRTÁBLÁK)

Előmeneteli szint	Kategória		Középfokú végzettség			Felsőfokú végzettség – alapfok / főiskola			Felsőfokú végzettség – mesterfok / egyetem		
			Alapilletmény	Ágazati szakmai pótlék	Összesen	Alapilletmény	Ágazati szakmai pótlék	Összesen	Alapilletmény	Ágazati szakmai pótlék	Összesen
Gyakornok	1	0 – 2/4	296 400	94 848	391 248	296 400	94 848	391 248	296 400	94 848	391 248
Pedagógus I.	2	3 – 5	296 400	94 848	391 248	296 400	94 848	391 248	296 400	94 848	391 248
	3	6 – 8	296 400	94 848	391 248	296 400	94 848	391 248	296 400	94 848	391 248
	4	9 – 11	296 400	94 848	391 248	296 400	94 848	391 248	296 400	94 848	391 248
	5	12 – 14	296 400	94 848	391 248	296 400	94 848	391 248	296 400	94 848	391 248
	6	15 – 17	296 400	94 848	391 248	296 400	94 848	391 248	296 400	94 848	391 248
	7	18 – 20	296 400	94 848	391 248	296 400	94 848	391 248	304 500	97 440	401 940
	8	21 – 23	296 400	94 848	391 248	296 400	94 848	391 248	314 650	100 688	415 338
	9	24 – 26	296 400	94 848	391 248	296 400	94 848	391 248	324 800	103 936	428 736
	10	27 – 29	296 400	94 848	391 248	301 455	96 466	397 921	334 950	107 184	442 134
	11	30 – 32	296 400	94 848	391 248	310 590	99 389	409 979	345 100	110 432	455 532
	12	33 – 35	296 400	94 848	391 248	319 725	102 312	422 037	355 250	113 680	468 930
	13	36 – 38	296 400	94 848	391 248	328 860	105 235	434 095	365 400	116 928	482 328
	14	39 – 41	296 400	94 848	391 248	337 995	108 158	446 153	375 550	120 176	495 726
	15	42 – 44	296 400	94 848	391 248	347 130	111 082	458 212	385 700	123 424	509 124

3. táblázat. Pedagógusi bértábla (2023. január 1. – 2023. július 14.). Megjegyzés: a szürkével kiemelt kategóriákban a bértábla szerinti bér alacsonyabb lenne a garantált bérminimumnál, így ez utóbbi kerül figyelembevételre.

Forrás: 2011. évi CXC. törvény

Előmeneteli szint	Kategória		Középfokú végzettség			Felsőfokú végzettség – alapfok / főiskola			Felsőfokú végzettség – mesterfok / egyetem		
			Alapilletmény	Ágazati szakmai pótlék	Összesen	Alapilletmény	Ágazati szakmai pótlék	Összesen	Alapilletmény	Ágazati szakmai pótlék	Összesen
Pedagógus II.	4	9 – 11	296 400	94 848	391 248	296 400	94 848	391 248	304 500	97 440	401 940
	5	12 – 14	296 400	94 848	391 248	296 400	94 848	391 248	314 650	100 688	415 338
	6	15 – 17	296 400	94 848	391 248	296 400	94 848	391 248	324 800	103 936	428 736
	7	18 – 20	296 400	94 848	391 248	301 455	96 466	397 921	334 950	107 184	442 134
	8	21 – 23	296 400	94 848	391 248	310 590	99 389	409 979	345 100	110 432	455 532
	9	24 – 26	296 400	94 848	391 248	319 725	102 312	422 037	355 250	113 680	468 930
	10	27 – 29	296 400	94 848	391 248	328 860	105 235	434 095	365 400	116 928	482 328
	11	30 – 32	296 400	94 848	391 248	337 995	108 158	446 153	375 550	120 176	495 726
	12	33 – 35	296 400	94 848	391 248	347 130	111 082	458 212	385 700	123 424	509 124
	13	36 – 38	296 400	94 848	391 248	356 265	114 005	470 270	395 850	126 672	522 522
	14	39 – 41	296 400	94 848	391 248	365 400	116 928	482 328	406 000	129 920	535 920
	15	42 – 44	296 400	94 848	391 248	374 535	119 851	494 386	416 150	133 168	549 318
Mester-pedagógus	6	15 – 17	296 400	94 848	391 248	365 400	116 928	482 328	406 000	129 920	535 920
	7	18 – 20	296 400	94 848	391 248	374 535	119 851	494 386	416 150	133 168	549 318
	8	21 – 23	296 400	94 848	391 248	383 670	122 774	506 444	425 300	136 096	561 396
	9	24 – 26	296 400	94 848	391 248	392 805	125 698	518 503	426 450	136 464	562 914
	10	27 – 29	296 400	94 848	391 248	401 940	128 621	530 561	446 600	142 912	589 512
	11	30 – 32	296 400	94 848	391 248	411 075	131 544	542 619	456 750	146 160	602 910
	12	33 – 35	296 400	94 848	391 248	420 210	134 467	554 677	466 900	149 408	616 308
	13	36 – 38	296 400	94 848	391 248	429 345	137 390	566 735	477 050	152 656	629 706
	14	39 – 41	296 400	94 848	391 248	438 480	140 314	578 794	487 200	155 904	643 104
	15	42 – 44	298 410	95 491	393 901	447 615	143 237	590 852	497 350	159 152	656 502

4. táblázat. Pedagógusi bértábla (2023. január 1. – 2023. július 14.). Megjegyzés: a szürke háttérrel kiemelt kategóriákban a bértábla szerinti bér alacsonyabb lenne a garantált bérminimumnál, így ez utóbbi kerül figyelembevételre.

Forrás: 2011. évi CXC. törvény

Előmeneteli szint	Kategória		Középfokú végzettség		Felsőfokú végzettség – alapfok/főiskola		Felsőfokú végzettség – mesterfok/egyetem	
			Alapilletmény és ágazati szakmai pótlék összesen	Munkabér	Alapilletmény és ágazati szakmai pótlék összesen	Munkabér	Alapilletmény és ágazati szakmai pótlék összesen	Munkabér
Gyakornok	1	0 – 2/4	391 248	400 000	391 248	400 000	391 248	400 000
Pedagógus I.	2	3 – 5	391 248	410 000	391 248	410 000	391 248	410 000
	3	6 – 8	391 248	410 000	391 248	410 000	391 248	410 000
	4	9 – 11	391 248	410 000	391 248	410 000	391 248	410 000
	5	12 – 14	391 248	410 000	391 248	410 000	391 248	410 000
	6	15 – 17	391 248	410 000	391 248	410 000	391 248	410 000
	7	18 – 20	391 248	410 000	391 248	410 000	401 940	410 000
	8	21 – 23	391 248	410 000	391 248	410 000	415 338	415 338
	9	24 – 26	391 248	410 000	391 248	410 000	428 736	428 736
	10	27 – 29	391 248	410 000	397 921	410 000	442 134	442 134
	11	30 – 32	391 248	410 000	409 979	410 000	455 532	455 532
	12	33 – 35	391 248	410 000	422 037	422 037	468 930	468 930
	13	36 – 38	391 248	410 000	434 095	434 095	482 328	482 328
	14	39 – 41	391 248	410 000	446 153	446 153	495 726	495 726
	15	42 – 44	391 248	410 000	458 212	458 212	509 124	509 124

5. táblázat. Pedagógusi bértábla (2023. július 15. – 2023. december 31.). Megjegyzés: a sötétszürkével kiemelt kategóriákban a bértábla szerinti bér alacsonyabb lenne a garantált bérminimumnál, így ez utóbbi kerül figyelembevételre. A világosszürkével kiemelt kategóriákban a bértábla szerinti bér és az ágazati szakmai pótlék összege alacsonyabb lenne a pedagógusok törvényileg meghatározott minimális munkabérénél, így ez utóbbi kerül figyelembevételre.

Forrás: 2023. évi LII. törvény

Előmeneteli szint	Kategória		Középfokú végzettség		Felsőfokú végzettség – alapfok/főiskola		Felsőfokú végzettség – mesterfok/egyetem	
			Alapilletmény és ágazati szakmai pótlék összesen	Munkabér	Alapilletmény és ágazati szakmai pótlék összesen	Munkabér	Alapilletmény és ágazati szakmai pótlék összesen	Munkabér
Pedagógus II.	4	9 – 11	391 248	430 000	391 248	430 000	401 940	430 000
	5	12 – 14	391 248	430 000	391 248	430 000	415 338	430 000
	6	15 – 17	391 248	430 000	391 248	430 000	428 736	430 000
	7	18 – 20	391 248	430 000	397 921	430 000	442 134	442 134
	8	21 – 23	391 248	430 000	409 979	430 000	455 532	455 532
	9	24 – 26	391 248	430 000	422 037	430 000	468 930	468 930
	10	27 – 29	391 248	430 000	434 095	434 095	482 328	482 328
	11	30 – 32	391 248	430 000	446 153	446 153	495 726	495 726
	12	33 – 35	391 248	430 000	458 212	458 212	509 124	509 124
	13	36 – 38	391 248	430 000	470 270	470 270	522 522	522 522
	14	39 – 41	391 248	430 000	482 328	482 328	535 920	535 920
	15	42 – 44	391 248	430 000	494 386	494 386	549 318	549 318
Mester-pedagógus	6	15 – 17	391 248	520 000	482 328	520 000	535 920	535 920
	7	18 – 20	391 248	520 000	494 386	520 000	549 318	549 318
	8	21 – 23	391 248	520 000	506 444	520 000	561 396	561 396
	9	24 – 26	391 248	520 000	518 503	520 000	562 914	562 914
	10	27 – 29	391 248	520 000	530 561	530 561	589 512	589 512
	11	30 – 32	391 248	520 000	542 619	542 619	602 910	602 910
	12	33 – 35	391 248	520 000	554 677	554 677	616 308	616 308
	13	36 – 38	391 248	520 000	566 735	566 735	629 706	629 706
	14	39 – 41	391 248	520 000	578 794	578 794	643 104	643 104
	15	42 – 44	393 901	520 000	590 852	590 852	656 502	656 502

6. táblázat. Pedagógusi bértábla (2023. július 15. – 2023. december 31.). Megjegyzés: a sötétszürkével kiemelt kategóriákban a bértábla szerinti bér alacsonyabb lenne a garantált bérminimumnál, így ez utóbbi kerül figyelembevételre. A világosszürkével kiemelt kategóriákban a bértábla szerinti bér és az ágazati szakmai pótlék összege alacsonyabb lenne a pedagógusok törvényileg meghatározott minimális munkabérénél, így ez utóbbi kerül figyelembevételre. Forrás: 2023. évi LII. törvény

Előmeneteli szint	Minimális munkabér	Maximális munkabér
Gyakornok	528 800	528 800
Pedagógus I.	538 000	1 065 000
Pedagógus II.	555 000	1 135 000
Mesterpedagógus	630 000	1 365 000

7. táblázat. Pedagógusi bértábla (2024. január 1-től)
Forrás: 401/2023. (VIII. 30.) Korm. rendelet

II. MELLÉKLET (MÓDSZERTAN)

(Adatbázis leírása) Az elemzés során a ’08-as számú bevallás 2023. májusi állományát használtuk fel, amely a munkáltatói kifizetésekkel, juttatásokkal összefüggő adatokat tartalmazza. Az adatbázis kiváló lefedettséggel bír a hazai munkavállalók jövedelmi és szűkebb körű demográfiai adatainak tekintetében, mivel ezek az információk valamennyi olyan adófizető magánszeméllyel kapcsolatban rendelkezésre állnak, aki után munkáltatója benyújtotta a bevallást az adott hónapra. (A ’08-as bevallást akkor is be kell nyújtani, ha nem keletkezik fizetési kötelezettsége az adózónak, de az adózás rendjéről szóló 2017. évi CL. törvényben foglalt adatszolgáltatási kötelezettsége fennáll.)

A havi munkáltatói bevallások adatbázisa bérdinamikai vizsgálatok szempontjából rendkívül gazdagnak tekinthető, hiszen majdnem a teljes munkaerőpiac béreloszlását lefedi. A járulékbevallások többek között információt nyújtanak a magánszemélyek alapvető demográfiai tulajdonságairól (nem, születési év), a munkavégzés céljából létesített jogviszonyaik időtartamáról, a heti munkaórák számáról, a foglalkozások besorolásáról (FEOR-08), valamint az egyes adóköteles jogcímeken szerzett jövedelmekről. Ezen belül elkülöníthetők a munkajövedelmek, más bérnek minősülő jövedelmek, az anyasági, munkanélküli és egyéb ellátásokból, önálló tevékenységből származó, továbbá más jogcímen szerzett jövedelmek. Mindezek alapján az adatbázis segítségével jól modellezhető a hazai pedagógustársadalom munkaerőpiaci összetétele, valamint (az adóköteles) jövedelmeik szerkezete.

(Az átlagos pedagógusi bérekre vonatkozó célértékek meghatározása) Az átlagos pedagógusi bérekre vonatkozó célértékek meghatározása során a felsőfokú végzettséggel rendelkező, teljes munkaidőben alkalmazásban állók átlagkereseteinek a KSH által közölt 2022. évi szintjeiből indultunk ki, melyeket a nemzetgazdasági bruttó átlagkereset 2023. évi KSH által közzétett alakulásával, valamint a 2024. márciusi Inflációs jelentéssel konzisztens idei évre várható dinamikájával vetítettünk előre. Ez 2023-ban 14,2 százalék, míg 2024-ben – az Inflációs jelentés által feltételezett bérdinamika sávközepével számolva – 11,9 százalékos indexálást jelent (8. táblázat).

	2021	2022	2023 (becsült)	2024 (becsült)
Főiskola vagy alapképzés	556 828	664 508	759 200	848 900
Egyetem vagy mesterképzés	798 218	936 528	1 070 000	1 196 400

8. táblázat. A felsőfokú végzettséggel rendelkezők bruttó átlagkeresetének feltételezett alakulása(forint/hó)
Forrás: KSH; MNB-becslés a 2024. márciusi Inflációs jelentés alapján

A javasolt bérfejlesztési pályák alapjául szolgáló célértékek a különböző pedagógusi munkakörök esetén eltérő összegben kerültek meghatározásra. A bölcsődei és óvodai pedagógusok esetén a főiskolai vagy alapképzéssel rendelkezők bruttó átlagjövedelmét, az alapfokú oktatásban dolgozók, valamint a speciális oktatók és nevelők esetében a főiskolai és az egyetemi átlagkeresetek számtani átlagát, míg a középfokú oktatás esetében az egyetemi végzettséggel rendelkezők átlagkeresetét tekintettük célnak (9. táblázat). A célértékeket száz forintra kerekítve határoztuk meg.

	Súlyok		Célértékek			
	Főiskola vagy alapképzés	Egyetem vagy mesterképzés	2021	2022	2023	2024
Csecsemő- és kisgyermeknevelő, óvodapedagógus	1	0	556 800	664 500	759 200	848 900
Általános iskolai tanár	0,5	0,5	677 500	800 500	914 600	1 022 700
Középiskolai tanár	0	1	798 200	936 500	1 070 000	1 196 400
Speciális oktatók, nevelők	0,5	0,5	677 500	800 500	914 600	1 022 700

9. táblázat. A pedagógusok egyes csoportjaira vonatkozó célértékek kiszámítása (forint/hó) Forrás: KSH; MNB-becslés 2024. márciusi Inflációs jelentés alapján

(A pedagógusok bruttó átlagkeresetének becslése) A ’08-as bevallások természetes személyenkénti összesítőlapjainak állománya egy adott munkavállaló valamennyi járulékköteles jövedelmet eredményező jogviszonyával kapcsolatban tartalmaz információt. A pedagógusok bruttó átlagkeresetének meghatározásához először az adott hónapban

nem 0 munkajövedelemmel rendelkező pedagógusokhoz (FEOR-08 kódok szerint: 2421, 2422, 2431, 2432, 2441, 2442) tartozó megfigyelésekre szűkítettük az adatbázist. Az így fennmaradó adathalmaz tehát nem tartalmazza az oktatási intézményvezetői jogviszonyokat, valamint a természetes személyek pedagógusi foglalkozás mellett folytatott más tevékenységeit sem. Ezt követően természetes személyenként aggregáltuk a jövedelmeket, míg a FEOR-08 kódok esetén a teljes munkaidőben, leghosszabb ideig tartó, vagy legmagasabb jövedelmet eredményező foglalkozást tartottuk meg. Az átlagkereseteket a teljes munkaidős (legalább heti 40 óra és legalább havi 28 naptári nap hosszúságú jogviszony), munkajövedelmet helyettesítő ellátásban (például táppénzben, anyasági ellátásban stb.) nem részesülő alkalmazottak körére vonatkozóan számítottuk ki, az eloszlás alsó és felső fél ezrelékétől eltekintve a kiugró megfigyelésekből adódó lehetséges torzító hatások kezelése végett.

Elemzésünk készítésekor a május havi járulékbevallások 2023. évi állománya állt rendelkezésünkre. Az ebből számított átlagbéreket a kormányzati kommunikációban megjelent 32 százalékos béremeléssel növeltük, ami a KSH havi kereseti statisztikáinak 2024. első neyedévi adataival is alátámasztható. A KSH kereseti statisztikája a munkáltató tevékenysége szerinti ágazati bontásban érhető el (TEÁOR'08), amely a munkavállaló foglalkozása szerinti csoportosításhoz képest tartalmazza az egyes szakágazatokban alkalmazott nem pedagógus foglalkozású egyének adatait is. Az ebből számított bérdinamikák ezért kisebb mértékben eltérhetnek a tényleges folyamatoktól.

(A költségvetési hatás becslése) A pedagógusok foglalkoztatása után keletkező bruttó bér- és keresettömeg növekedése a 2023. évi járulékbevallások alapján becsült átlagbérek és az előbbi célérték közötti eltérések alapján adódik, figyelembe véve a pedagógusok egyes csoportjai jövedelmének, valamint az eltérő jogcímen szerzett jövedelmek alakulására jellemző potenciális eltéréseket. Ezt a hatást csökkentettük a munkavállalókra vonatkozó adó- és járulékkötelezettségek összegével, amely a munkavállaló által érvényesíthető kedvezmények figyelembevétele mellett becsült effektív adó- és járulékkulcsok alapján adódott (10. táblázat). (A munkáltató által fizetendő szociális hozzájárulási adóval az egyszerűség kedvéért nem számoltunk, mivel ez a kötelezettség része a munkáltatói bérköltségnek, melynek túlnyomó része – az egyházi és alapítványi fenntartású intézmények esetében is – költségvetési forrásból kerül finanszírozásra.) Az így számított egyhavi hatásokat átlagos mértékűnek tekintve évesítettük.

	2022	2023	2024
Személyi jövedelemadó	12,7	12,7	12,8
Társadalombiztosítási járulék	17,3	17,9	18,0

10. táblázat. Az effektív adó- és járulékkulcsok alakulása
Forrás: MNB számítás

(Módszertani korlátok) Mivel a ’08-as bevallások esetén kizárólag egyhavi állomány áll rendelkezésünkre, az elemzés elkészítése során azon feltevésből indultunk ki, hogy a május havi állapot jól közelíti az éves átlagot, így az adatbázis alkalmas az éves költségvetési hatások kiszámítására. Mivel a járulékbevallásoknak évente csak egyhavi állománya állt rendelkezésünkre, a nem rendszeres, valamint tört hónapra eső jövedelmek elkülönítése csak korlátozott mértékben lehetséges.

A célértékek meghatározása esetén a teljes nemzetgazdasági foglalkoztatotti állomány dinamikáit használtuk a 2024. évi értékek becslésére. Ezek valamelyest eltérhetnek a bevallási adatok alapján elkülönített pedagógusi csoportok béreinek tényleges alakulásától, mivel az eltérő szakképzettségű alkalmazottak béreinek alakulása az egyes munkaerőpiaci intézkedések és a munkáltatóval szembeni alkupozíció változásának függvényében különbözhetnek az átlagtól.

JEGYZETEK

1 A tanulmány a 2024. június 25-éig elérhető legfrissebb adatokat tartalmazza.

2 A tanulmány lezárása és publikálása között eltelt időben elérhetővé váltak az itt bemutatottnál frissebb felvételi adatok is. A Kormány tájékoztatása szerint a 2024. évi általános felvételi eljárásban közel 13 ezer fő került felvételre pedagógusképzésre (kormany.hu, 2024b). Ez az adat ugyanakkor direkt módon nem hasonlítható össze az itt publikált adatokkal (többek között nem tartalmazza a pótfelvételi eljárás eredményeit). A megkezdett pedagógusi béremelésnek köszönhetően a 2024. évi felvételi statisztikák várhatóan kedvezőbbek lesznek a tavalyinál.

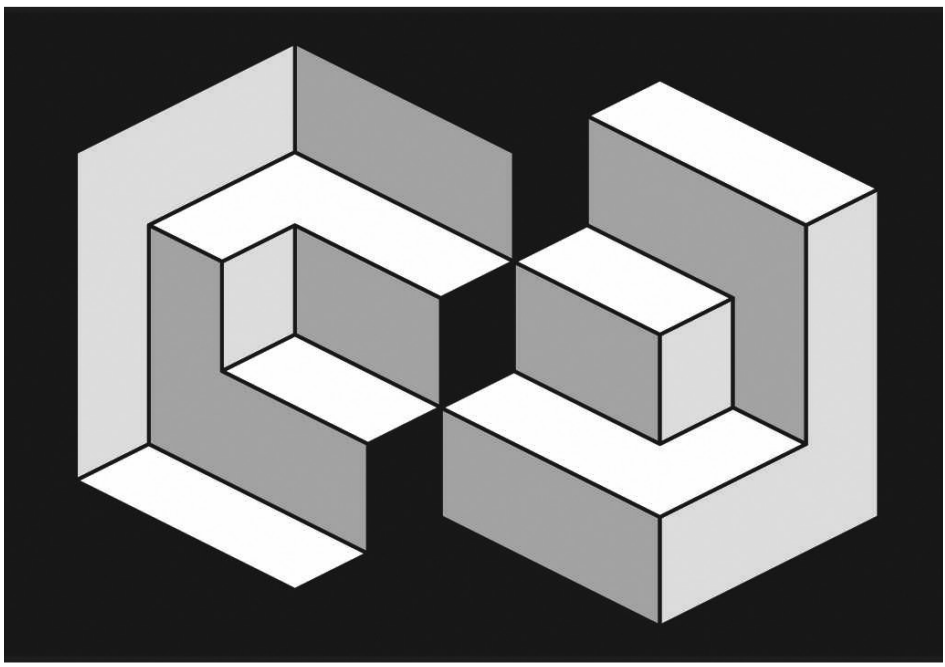

BEA CSABA

Széchenyi István 1901-es recepciója Finnországban

(Bevezetés) Sok Széchenyi-életrajz, értelmezés, cikk, tanulmány született már a „legnagyobb magyarról". Széchenyi többek között megjelenik a tankönyvek lapjain, ahol rendszerint saját alfejezetet vagy fejezetet szentelnek neki. Visszatérő jelleggel idézik őt (habár néha kiderül: valójában nem is ő mondta ezeket). Magyarországon tehát kultusza él. Nekünk, magyaroknak nemzeti jelkép, viszonyulási pont. Külföldön ugyanakkor a szakmát kivéve nem annyira ismert. Kodály, Bartók, Petőfi, Puskás Öcsi mellett neki is helye lenne a magyarokról kialakult nemzetközi köztudatban, de sajátos módon inkább csak Magyarországon, illetve a magyarság körében él kultusza. Éppen ezért rendkívül érdekes, sőt egyedi eset, ha valahol idegen nyelven, idegen földön egy egész könyv jelenik meg róla. Még érdekesebb, még különlegesebb a helyzet, ha mindez egy olyan távoli országban jelenik meg, mint Finnország. 1901-ben Antti Jalava „Tapani Széchenyi" című művét (Tapani az István finn megfelelője) jelentette meg a Helsinki székhelyű Kansanvalistus-Seura (Népművelő Társaság).

Finn nyelven sem előtte, sem utána könyv nem jelent meg róla. Jelen tanulmány hiánypótló jellegű, hiszen hosszú évtizedek, sőt több mint egy évszázad alatt sem jelent meg semmilyen elemzés a műről, ami teljesen indokolatlan. Az, hogy ez a könyv megjelenhetett, egyedül Jalava érdeme. Ki volt a szerző? Mi köze volt Magyarországhoz?

(Antti Jalava és tevékenysége a magyar kultúra szolgálatában) Antti Jalava (nevének finnesítése előtt, eredetileg svéd nevén: Anton Almberg) 1846-ban, Turku közelében, egy délnyugat-finnországi községben született. A turkui gimnázium elvégzését követően felvették a Helsinki Egyetemre, ahol a tudományok kandidátusa (1868), majd magisztere (1869) lett. Finn nyelvet tanított különböző iskolákban (például egy svéd tanítási nyelvű leányiskolában Helsinkiben 1868 és 1878 között). Az egyetem magyar nyelvű lektorává is kinevezték, mely pozíciót 1881-től 1909-ben bekövetkezett haláláig töltötte be. Az ez idő tájt Oroszországhoz tartozó, de többé-kevésbé autonóm Finn Nagyhercegség élén álló szenátus és az országgyűlés mellett is dolgozott mint fordító, nyomdaigazgató, tolmács és titkár.[1]

1874-ben, 28 évesen, külföldi tanulmányútra indult, így ismerkedett meg 1875-ben a magyar kultúrával, mely azonnal elnyerte tetszését. Járt ugyan Németországban, illetve az Osztrák–Magyar Monarchia egyéb területein (Ausztriában, illetve az államjogilag akkor még nem létező Csehországban), de feleségének azt írta, hogy az egész tanulmányútját legszívesebben hazánkban töltötte volna. Összesen hatszor járt Magyarországon, utoljára 1903-ban. Budapesten felül járt a Balatonnál, Székesfehérváron, Egerben, Miskolcon, Debrecenben, valamint Erdélyben is. A szabadságharc iránti tiszteletből ellátogatott Aradra és Világosra is. Először a magyar nyelvészek (Budenz József, Hunfalvy Pál, Szinnyei József) mint kollégák kerültek közvetlen kapcsolatba vele, azonban nemsokára egyéb tudományágak képviselőivel, sőt közéleti szereplőkkel is sikerült ismeretséget, barátságot kialakítania. Magyarországi élményeiről az Uusi Suometar nevű lapban számolt be, melynek szerkesztője volt. Mondhatjuk tehát, hogy élményeit igyekezett megosztani a szélesebb közönséggel. Ráadásul könyvet is írt Unkarin maa ja kansa (Magyarország és népe) címmel, már 1876-ban, vagyis első magyarországi útját követően.[2] Az Uusi Suometar egyébként alapvető szerepet töltött be a finn nyelvnek a

svéddel szembeni harcában, lévén fennomán orientációjú. Ennek a harcnak képezte részét például az az 1883-as nyelvrendelet, melyben a finnt az igazságügy terén a svéddel egyenrangúnak ismerték el, illetve ez alapján innentől kezdve a helyi önkormányzatok nyelvét kellett a bíróságokon használni.[3] Szinnyeivel közös művet is publikált a magyar nyelvről, „amelyben nyelvkönyvek módjára nyelvgyakorlatokhoz kapcsolódva ismerteti a magyar leíró nyelvtan fontosabb tényeit." Jalava használta a nyelvkönyvet a helsinki egyetemen, ahol tanította a magyar nyelvet. Szinnyei egyébként nem csak rajta keresztül volt érintett a finn kultúrában: felesége maga is finn volt![4]

Más híres magyar személyekkel is közvetlen kapcsolatban állt. Görgei Artúr például Visegrádon egyszer vendégül látta. Kora vezető magyar irodalmárával, Jókai Mórral szintén jó kapcsolatot alakított ki, annál is inkább, mert néhány regényét átültette finn nyelvre. Jókai „Magyarország híres barátjának" nevezte Jalavát.[5] Egyébként több könyvet írt Jalava a magyar nyelvről, az országról. Lefordította Jókai Az új földesúr című regényét és több más irodalmi munkáját. Jókaival német nyelven történt levelezése megmaradt. Korrekt viszonyukra utal az alábbi idézet: „Helsingfors, 1878. december 14. Igen tisztelt Uram! Amikor három évvel ezelőtt szerencsém volt Önt meglátogatni, olyan nagylelkű volt, hogy megengedte a műveit finn nyelvre fordítani, anélkül, hogy honoráriumot kötött volna ki ezért. E művek közül egy most már meg is jelent finnül, mégpedig „Az új földesúr", és ezennel van szerencsém Önnek abból egy példányt elküldeni. A fordítónak persze nem illik a saját munkáját megítélni; de mivel Ön bizonyára nem fogja tudni azt felülvizsgálni, mégis megengedem magamnak, hogy Önt, igen tisztelt Uram, biztosítsam, hogy ez a fordítás mindazzal a gondossággal készült, amilyenre egy olyan író, mint Ön, műveinek más nyelvekre való fordításánál jogot formálhat. Azok felől a kifejezések és beszédfordulatok felől, amelyek nekem, mint a magyar nyelvben még nem tökéletesen jártasnak érthetetlenek voltak, barátom, Budenz J. professzor volt szíves felvilágosítást adni, és ily módon mintegy 100 kérdésemre válaszolt, amelyeket írásban intéztem hozzá. – A finn olvasók számára, akiknek még kevéssé ismerősek a magyar viszonyok, a szöveg alatti megjegyzésekben egy sereg magyarázatot és közlést mellékeltem."[6]

A magyar tudomány, illetve politika hálával tekintett rá, hiszen a magyar kultúra népszerűsítését, terjesztését vállalta magára. Előbb a Magyar Történelmi Társulat tiszteleti tagjává (ma úgy mondanánk: tiszteletbeli tagjává), majd a Magyar Tudományos Akadémia külső tagjává választották 1877-ben, illetve 1902-ben.[7] Ez utóbbi érdekes évszám, hiszen éppen a Széchenyi-életrajzot követő év. Okkal feltételezhető, hogy van összefüggés a könyv megjelentetése és a választás között. Széchenyiről írott művének egy példányát az MTA megőrizte. Érdekes és egyben sajnálatos ugyanakkor, hogy bár Jalava volt az első finn, aki hazánkat megismertette és népszerűsítette Finnországban, valamint a magyar nyelvet tanította is, idővel neve teljesen feledésbe merült. Ez alól a finnugrisztikusok egy része pozitív kivételt képez.

(A finn Széchenyi-ábrázolás historiográfiai előzménye) A mind ez idáig egyetlen, Jalaváról szóló rövid cikkben, mely 1978-ban jelent meg, Lakó György a következőket írja a Széchenyiről szóló műről: „Első monográfiáját Széchenyi Istvánról írta (1901). Bemutatja a nevéhez fűződő alkotásokat, ismerteti politikai programját és műveit. A felháborodás hangján szól Metternich politikájáról és a szabadságharcot követő elnyomásról. Kiemeli, hogy ebből az időből a Széchenyi által alapított Magyar Tudományos Akadémia maradt meg az egyetlen olyan intézménynek, amely táplálta a magyar nyelv és a nemzeti érzés szent lángját a jövendő jobb időkig."[8]

Lakó György (1908–1996) finnugrista, az MTA tagja, 1970-től a Finn Tudományos Akadémia külső tagja. Fő szakterülete a finnugor összehasonlító hang- és alaktan, valamint a magyar szókészlet története volt. 1956-ban nevezték ki a budapesti finnugor tanszék élére, ahonnan 1978-ban vonult nyugalomba. Lakó Györgynek a nyelvrokon népek kultúrájának kutatásában és megismertetésében kifejtett tevékenységét a Jyväskyläi Egyetem is elismerte azáltal, hogy díszdoktorrá fogadta.[9]

Az idézett, mindössze hárommondatos összefoglalás nem sok. Állításai a könyvet illetően helytállók, viszont nem beszélhetünk részletes elemzésről. A tény, hogy a Széchenyiről szóló máig egyetlen idegen nyelvű és rendkívül kedvező megvilágítású mű még nem került bonckés alá, egy óriási, indokolatlan hiányt jelent. Következzék tehát a kötet elemzése.

(A mű megjelenése és struktúrája) A könyvet a Kansanvalistus-Seura adta ki 1901-ben, Helsinkiben. A megjelenés helye nem meglepő: a finn kiadványok nagy része a fővárosban került publikálásra. A korabeli magyar viszonyokhoz képest még inkább fővárosközpontúnak mondható a finn sajtó, habár néhány vidéki kiadó és nyomda is létezett. Magyarországon szintén túlsúlyban volt Budapest, de nem ilyen mértékben.

A kiadvány egy életrajzsorozat negyedik része. Az első három részben is fontos történelmi személyiségekkel találkozhatunk. Ők sorrendben a következők: 1. Johan Ludvig Runeberg 2. Johan Henrik Pestalozzi 3. Johan Vilhelm Snellman. Önmagában a tény, hogy egy finn sorozat negyedik részét Széchenyinek szentelték, meglepő. A sorozatban megjelent utána még Fredrik Cygnaeus, George Washington, Elias Lönnrot, Luther Márton, Frans Mikael Franzén, majd Deák Ferenc életrajza. Érezhető tehát Jalava magyarbarátsága: az első tíz személyből kettő is magyar, amit nem indokol nemzetközi ismertségük, hanem a valódi ok a finn író elkötelezett magyarbarátsága. Ma a megnevezett személyek mindegyike szerepel a finn tankönyvekben, viszont a két jeles magyar államférfi nem. Jalava jelentőségét tehát a magyar történelem favorizálásában nem lehet túlbecsülni. A tíz személy fele nem finn, ebből pedig kettő is magyar, ami egy megtisztelő arányt jelent. Becsüljük meg ezt a tényt, mert egyáltalán nem jellemző sem más korabeli, sem jelenlegi sorozatban ilyen kedvező számvetés a magyarokról, sőt, egyáltalán magyar történelmi személyek megjelenése sem gyakori.

Oldalszám tekintetében sem marad el Széchenyi gróf a többiekhez képest. A mű 127 oldalas. Összehasonlításképpen: Runeberg 106, Pestalozzi 115, Snellman pedig 144 oldalon lett megörökítve. A kötetek árai általában 1 márka 25 vagy 1 márka 50 penny körül mozogtak. (Széchenyié az utóbbiakhoz tartozott.) Az első néhány oldalon a társaság önmagát reklámozta. Innen tudjuk pontosan a többi kötet árát, oldalszámát.

Képek sajnos nincsenek a műben, csupán egyetlen, amely viszont kétszer szerepel: Széchenyi portréja a borítón és a címlapon. Ez utóbbi aláírással látható. A festmény Friedrich von Amerling munkája, maga a kép a kötetben pedig ennek az alkotásnak egy része: a felsőtest egy részét és az arcot ábrázoló hányada. A képet Széchenyi István bátyjai, Lajos és Pál rendelték meg a festőtől és ajándékozták 1836-ban a Magyar Tudományos Akadémiának.[10]

Reklámok a könyv legelején és legvégén szerepelnek. A Kansanvalistus-Seura termékeit propagálja a könyv, érthető módon. A kötet végén például a különböző finn régiókat bemutató képes könyvet reklámozza, hangsúlyozva, hogy képeket is tartalmaz, ami jelzi, hogy ekkor ennél a kiadónál nem volt általános a képek használata (nyilván a nyomdai nehézségek, valamint a költségek miatt).

A sorozat első finn hősei nem véletlen választás eredményei. Mindannyian a finn nemzeti ébredés kiemelkedő alakjai. Logikailag tehát Széchenyi is szervesen kapcsolódik a ki nem mondott koherens vezérkapocshoz, a nemzeti felemelkedéshez. Lönnrotot talán nem kell bemutatni, irodalomórákon hazánkban a Kalevalával való foglalkozás alapvetőnek tekinthető. A Kalevala hősiessé tette az ősfinneket, ezáltal is hozzájárulva a nemzeti identitás kiépítéséhez. Runeberg ugyanezt tette a közelmúlttal, illetve ő szerezte a finn himnuszt. Franzén festészete azért fontos, mert kialakította a finn sztereotípiát a finn nemzeti tájról, melyet a tavak dominanciája jellemez.[11] Ezen tájábrázolás egyébként a valóságon alapul, hiszen Finnország, az „ezer tó országa", tavakban bővelkedik, lekörözve a többi európai országot. Snellman a nép felemelését a népneveléssel, az oktatással, az általános műveltségi szint növelésével, az értelmiség szerepének kiemelésével és nemzetiesítésével, dinamikus módon, a sajtót maximálisan kiaknázva, nem csupán szűklátókörűen a nyelvkérdést nézve, igyekezett (sikerrel) elérni. Az 1844-ben általa alapított és szerkesztett Saimaa egy olyan véleményfórummá vált, ahol a reformerek hallathatták hangjukat.[12] Érdekes az időbeli hasonlóság (ha nem is épp egybeesés) Kossuth Pesti Hírlapjával. (Kossuth 1841 és 1844 között szerkesztette a reformer lapot.) Snellman jelentőségét tekintve az egyik legfontosabb szereplője a finn nemzeti ébredés folyamatának. Programja (melyet finn nemzeti programnak neveznek) helyenként párhuzamba állítható Kossuthéval vagy Széchenyiével. Snellman, akárcsak Kossuth, egyszerre volt liberális és nacionalista.[13]

A könyvből hiányzik a ma már megszokott tartalomjegyzék. A fejezetek a következő témákat tárgyalják:

1. Széchenyi István családja és apja. Gyermekkora és fiatalkora. Felkészülés a felelős feladatokra.
2. Betekintés Magyarország állami és nemzeti sajátosságaiba, hátterébe az elmúlt évszázad elejéig.
3. MTA, Nemzeti Kaszinó, Lótenyésztési Egyesület alapítása. A Nemzeti Színház létrehozása.
4. Széchenyi írásos művei: Hitel, Világ, Stadium.
5. Széchenyi materiális kezdeményezései: Lánchíd, Vaskapu, Tisza-szabályozás.
6. Széchenyi, az államférfi az 1832–36-os és az 1839–40-es országgyűléseken.
7. Kelet népe. Beszéde az MTA éves közgyűlésén. Az 1843–44-es diéta.
8. Politikai programtöredékek. Az 1847–48-as diéta. Magyarország első kormánya. Széchenyi nyilvános életének vége.
9. Széchenyi utolsó évei és halála. Családi élete.

A mű ezen kilenc fejezetre osztása arányos, körülbelül megfelel annak, amit akkor és ma a gróf életének különböző szakaszairól gondoltak/gondolunk, illetve amit és ahogy a tankönyvekben tanítanak, legalábbis ami a felosztást illeti. Nem mindig pontos a cím, például a 8. fejezet egyik alfejezete ez: „Magyarország első kormánya", azonban itt kimaradt a címből a „felelős" jelző. Mindazonáltal a fejezetcímek és a fejezetek arányai, terjedelme elfogadható, a megfelelő súlypontokat tartalmazza még akkor is, ha a címadás nem mindig a legszerencsésebb, hiszen például Széchenyinek nem

csupán három könyve jelent meg, mint ahogy azt a 4. fejezet elnevezése alapján gondolhatnánk. Ugyanakkor a szerző természetesen megemlékezik a többiről is. Tartalmilag tehát a mű következetes, jól és arányosan strukturált.

(Az örök ellenfél: Kossuth) Sajátságos, hogy már a kiadvány elején felmerül Kossuth neve, sőt, egy tőle vett híres idézettel kezdődik maga a mű. Nem véletlen: Jalava ismerteti, hogy ő a legnagyobb magyar, akit még legkomolyabb politikai ellenfele, Kossuth Lajos (finnül: Lutvikki Kossuth) is méltatott.[14] Itt már két jellemző egyértelművé válik a kutató számára. Az első, hogy Széchenyi példaképként fog szolgálni a műben. A második, hogy Kossuthtal szemben egyértelműen Széchenyit pártolja a szerző.

Kossuth gyakran szerepel a mű oldalain, de mindig Széchenyi ellentéteként, ellenfeleként. Ábrázolása sematikus, leegyszerűsítő, negatív. Megfelel Kemény Zsigmond értelmezésének. A szerző nem tudta és nem is akarta megkerülni a szokásos „Széchenyi vagy Kossuth?" kérdéskört. Jalava egyébként gyakran idéz, de sem szél-, sem lábjegyzetet ezekben az esetekben nem használ, legfeljebb jelzi az idézet szerzőjét, aki általában maga Széchenyi. Lábjegyzetet kevesebb mint féltucat alkalommal használ, akkor is csupán egy gondolat pontosítása végett.

Kossuth mellé konstans módon odakerültek a „heves/lobbanékony/hirtelen haragú" jelzők. Ezek a szavak egyébként két, egymáshoz hasonló jelentésűek: az első abszolút negatív regiszterű, míg a második kevésbé, de a szövegkörnyezet és a Kossuthtal szembeni Széchenyi-favorizálás alapján egyértelmű, hogy az alapvetően negatív jelentés az, amely Jalavánál használatos. Kossuth Jalavánál Széchenyi leghevesebb/legindulatosabb politikai ellenfele.[15] Alátámasztja ezt az alábbi kifejezés is, melyet Kossuthtal kapcsolatban szintén használ: „kiihotuspolitiikka". Ennek tükörfordítása magyarul 'lázító/felbujtó politika'.

A szerző furcsának találja, hogy Széchenyi beleegyezett egy olyan miniszterségbe, ahol Kossuthtal minisztertársak lettek.[16] Ez a megjegyzés sem éppen hízelgő a pénzügyminiszter Kossuth irányában. Jalava a kötelességtudatnak tulajdonítja, ezzel is emelve Széchenyi hitelességét, önfeláldozását, hogy együttműködni kényszerült az általa nem mérsékeltnek, hanem keményvonalasnak (másik lehetséges fordításban: radikálisnak) tartott Kossuthtal. A műben végig Széchenyi „mérsékelt", míg Kossuth „keményvonalas". Jalava Kossuthra a legterhelőbb kifejezést a könyv végén használja, amelyet úgy adhatunk vissza magyarul, mint „féktelen mértéktelenség".[17]

A „mértéktelenség", forradalmiság, radikalizmus elvetése a korban egyes értékelések szerint finn sajátosság. A finn nemzeti mozgalom vezetői inkább hittek ugyanis a szerves, megfontolt, fokozatos fejlődésben, mint a gyors, radikálisban. A gróf mentalitása, felfogása közelebb állt a korabeli elfogadott „mainstream" finn normákhoz, mint az ellentétének beállított Kossuth gondolkodása. A finn nemzeti mozgalom a 19. században mindvégig törvényességi alapon állt; a cárral, aki 1809-től Finnország ura volt, megegyezésre törekedtek. Ezáltal Széchenyit, aki a reformkorban a bécsi udvarral való megegyezést pártolta, a maguk észjárásával, attitűdjével hasonlónak interpretálták. Kossuth szerepét ezen kereteket feszegetőnek vélték, vele általában azonosulni nem vagy kevésbé tudtak.

Egy másik helyen több egyéb, súlyos jellemhibát tulajdonít a volt kormányzónak, Széchenyi Politikai programtöredékek című, 1847-ben befejezett művéből konkrétan idézve, azzal maximálisan és minden kritika nélkül egyetértve. Az egyik, hogy az önszeretet bűnébe esett. A másik, hogy túl tág teret enged a képzeletének, vagyis álmodozó. A harmadik pedig, hogy önmagát prófétának tartja.[18] Az idézet két és fél oldal hosszú, ami nem szokatlan Jalavától, hiszen sokszor idéz a gróftól és amikor ezt teszi, gyakran

többoldalas a citátum. Mindegyik kritika erős és mindegyikkel egyetért Jalava. A Széchenyi–Kossuth-vitában nem foglal el szofisztikált álláspontot, hanem végig és következetesen Széchenyivel tart, mint ahogy azt a kötet összes Széchenyi-idézete esetén teszi.

Látható tehát, hogy Kossuth a műben végig jelen van. Már az elején megadja az alaphangot a szerző mind vele, mind a főhőssel, Széchenyivel kapcsolatban. Kossuthtal szembeni ellenszenve nyilvánvaló és a műben végig következetes, sőt a legvégén a legszubjektívabb. Minél indulatosabb és negatívabb Kossuth, az agitátor, annál komolyabbnak, felelősségteljesebbnek tűnik az olvasó számára Széchenyi. Ezzel a leegyszerűsítő dichotómiával a szerző célja a Széchenyi-kultusz erősítése.

(Széchenyi és más fontos személyek) Nem csupán Kossuthot említi többször a szerző. Vannak olyan személyek, akik mindössze egyszer, vagy csak egyetlen fejezetben szerepelnek, ilyen például az éppen megemlített Károlyi György vagy a csupán az utolsó fejezetben két bekezdés erejéig szereplő feleség, Crescentia. Jalava javára írható, hogy olyan személyeket is említ olykor, igaz csak egy-egy mondat vagy negyed bekezdés erejéig, akikre a jelenlegi, de a régebbi történelemtankönyveink sem vesztegettek túl sok szót. Példa erre Lovassy László, akinek körülbelül ugyanannyi figyelmet szentel, mint amennyit megszoktunk történelemtankönyveinkből, vagyis csupán annyira tér ki, hogy fogságot szenved az udvar politikája okán, viszont megemlíti azt is (ami ki szokott maradni a tankönyvekből), hogy Wesselényit dicsőítette Lovassy. Ugyanakkor van néhány olyan történelmi szereplő, akiket több fejezetben is megemlít Jalava, illetve részletesebben foglalkozik velük. Az egyik Wesselényi Miklós, a másik Deák Ferenc.

Wesselényi már a 14. oldalon feltűnik mint a gróf barátja, akivel Debrecenben találkozott először katonaként. Természetesen a nevek itt is finnesítve szerepelnek, így lesz Wesselényi Miklósból Nikolaus Wesselényi. A báróhoz az alábbi tulajdonságokat köti Jalava: „féktelenség/fanatizmus" (hurjapäisyys), „bátorság" (rohkeus), „délcegség/hősiesség" (uljuus).[19] A három tulajdonság közül az első kettő egyértelmű, a harmadiknak több jelentése is létezik. Ennek ellenére mindkettő reális ábrázolás, akár a szó fizikális (délceg), akár a mentális (hősies) oldalát vesszük alapul.

Wesselényi szerepének bemutatása valósághű, sőt, meglepően hiteles. Nem arról van ugyanis szó, hogy Széchenyi dominál, mint a mű többi részében általában, hanem két egyenrangú arisztokrata barátságát, együttműködését mutatja be. Megjegyzi, hogy „Wesselényi ismertette meg Széchenyit alapjaiban a magyarországi belső viszonyokkal". Ugyanakkor „Széchenyitől sokat tanult Wesselényi annak komoly világlátott tapasztalataiból, szépirodalmi tudásából és angol nyelvi tudásából, hiszen Széchenyi tanította Wesselényit angolra."[20] Jalava jól értesült és meglepően hitelesen mutatja be a két jeles államférfi kapcsolatát, kitérve hároméves közös utazásukra is Németországban, Franciaországban, Angliában. „A Sors elvette ugyan apját, de adott neki egy őszinte barátot" – fogalmaz Jalava.[21] Wesselényi Széchenyihez fűződő barátságára és egyébként is korrekt viselkedésére hozza fel példaként azt is, amikor a báró kiállt a gróf mellett annak mentálisan súlyos időszakában. Cáfolja azt a véleményt, mely szerint (1848 őszén) Széchenyi elmenekült a válság és a veszély elől, nem pedig mentális összeroppanás áldozata lett volna. Szokásához híven itt is többoldalas idézetet alkalmaz a szerző, holott kevesebb is elegendőnek bizonyulhatott volna állítása bemutatására.[22]

A leírás egyezik történettudományunk mai állásával: „Egymással párhuzamosan formálódtak a Magyarország jövőjére vonatkozó elképzeléseik [...] az elsőséget kutatni reménytelen vállalkozás".[23] Mindenképpen a szerző javára kell írni, hogy bár nyomon követhető, hogy a didaktikus, példamutató célzat konstans módon tetten érthető a műben, jelen

esetben nem a történelmi hitelesség és hűség kárára történt a kifejtés. Jalava egyébként sem hiteltelen és nem távolodik el a történelmi hűségtől, legfeljebb annyiban, hogy helyenként egyszerűsít, pártoskodik, a *sine ira et studio* elvére fittyet hányva (hiszen nem is akar elfogultságmentesen írni, nem célja sem eszköze ez), halad tovább az életpálya bemutatásánál. Semmiképpen sem lehet azonban azt joggal állítani, hogy történetietlen lenne maga a mű. Azt viszont lehet mondani, hogy célzatos és idealizáló.

Deák Ferenc is többször szerepel, gyakran Wesselényivel és Széchenyivel együtt. Nemcsak reformkori szerepe – vagy az, hogy miniszter volt 1848-ban – fontos a szerző értelmezésében. A legfontosabb konklúziója Jalavának, hogy az 1867-es kiegyezéssel gyakorlatilag Deák valósította meg azt, amit Széchenyi mindig is szeretett volna: az uralkodó és Magyarország viszonyának megnyugtató rendezését, illetve az ország állami szabadságának visszaszerzését. „A tapasztalat Széchenyit igazolta" – fogalmaz a szerző.[24] Mi a mai magyar nyelvet alkalmazva inkább úgy fogalmaznánk, az idő őt igazolta. Az író tehát csatlakozik ahhoz a dualizmus kori mainstream vélekedéshez, hogy Deák Széchenyi munkáját tetőzte be, annak céljait valósította meg. Deák és Széchenyi közelebb állt egymáshoz, mint Kossuth és Széchenyi. Deák és Széchenyi között kontinuitást fogalmaz meg Jalava. Ez nem az ő ötlete, a korban általánosan gondolkodtak így. Az interpretáció alapja az, hogy Széchenyi a birodalmi szempontok elsőbbségét elismerte, így az együttműködési hajlandósága nagyobb volt. Deák szintén prioritásként fogalmazta meg a birodalom biztonságát húsvéti cikkében. Ez könnyítette a két politikus eszmerendszerének összeegyeztetését. Ez a párhuzam természetesen nem az 1848–49 utáni Széchenyire vonatkozik, aki „Azonos maradt önmagával… ugyanakkor… jelentős mértékben átalakult."[25] Az, hogy Jalava Deákot Széchenyi munkája betetőzőjének tartotta, hozzájárult ahhoz, hogy már a következő évben, 1902-ben megjelentette róla is könyvét ugyanebben a sorozatban.

Érdekes, hogy Jalava súlypontjai, az általa (a többi személyhez képest legalábbis) részletesebben bemutatott négy jeles államférfi: Széchenyi, Kossuth, Deák és Wesselényi ma is oszlopai a közoktatásban a 19. századi magyar történelemnek, valamint már akkoriban is sokan így tekintettek rájuk. „Széchenyi és Kossuth, Deák és Wesselényi a négy hatalmas oszlop, melyen az uj Magyarország fölépült és máiglan is nyugszik."[26]

(Széchenyi imázsa a műben) Ha egyetlen mondatot kellene kiválasztani Széchenyivel kapcsolatban a műből, mely legjobban összegzi a szerző véleményét és pozitív elfogultságát, az alábbit választanám: „Egyetlen más egyén sem tett annyit a magyar nemzet szellemi és anyagi fejlődése érdekében, mint Széchenyi."[27] Ez a summázat már a mű legelején megadja az alaphangot, a viszonyulás mikéntjét, illetve a gróf helyét a nemzeti panteonban. Emellett ez egy indoklás is a finn olvasóközönség számára, hogy miért éppen róla jelenik meg könyv.

Milyen módon erősíti Széchenyi pozitív imázsát, illetve milyen módszerekkel támasztja alá a gróf történelmi szerepét a mű a finn közönség előtt?

- A kiadvány eleje sem hagy kétséget afelől, hogy egy, a magyar történelemben egyedülálló személlyel állunk szemben, aki egymaga többet tett a nemzetért, mint sokan mások együttvéve.
- A legtöbb idézet Széchenyitől származik, különösképpen a Naplójából. Ez alkalmas egyrészt arra, hogy Széchenyi szemszögéből szemléljük az eseményeket, másrészt az olvasó empátiáját kétségkívül növeli, hogy a gróf kötelességtudatáról, küldetéstudatáról, önmarcangoló jelleméről első kézből szerezzen információkat. Széchenyi

Naplóját gyakorlatilag szinte minden harmadik oldalon idézi Jalava. Szokatlan egy életrajz esetén az ennyire egyoldalú forráshasználat. Ugyanakkor a mű javára is válik a primer forrás használata, mivel beleláthatunk a gróf gondolataiba, eszmevilágába, kétségeibe. Ezáltal Széchenyi közel tud kerülni az olvasóhoz. Mindent egybevetve tehát megállapíthatjuk, hogy lehetett volna más forrásokat is felhasználni, azonban a Napló domináns használata megfelel a szerző Széchenyit dicsőítő szándékának.

- Széchenyi a mérsékelt, elmélyült, felelős gondolkodó. Vele ellentétben Jalavánál Kossuth (mint azt a róla szóló részben elemeztük) heves, mértéktelen agitátor. Nem kérdés Jalava számára, hogy Széchenyi látta jól a jelent és a jövőt. Karaktere is sokkal szimpatikusabban lett bemutatva. Kossuth karaktere egyoldalú és hiányos, negatív ábrázolása is Széchenyi pozitivitását erősíti.
- Olykor hasonlatokkal él az író. Széchenyit egyszer például a méhhez hasonlítja, amikor külföldről (elsősorban Angliából) hozott anyaggal építkező, szorgos építőnek ábrázolja. Ugyanebben az esetben a cenki uradalommal kapcsolatos újításokat említi konkrétan, de nem hagy kétséget afelől, hogy ezt az egész országra is lehet érteni. Anyag, eszme („aate"), érzés („tunne"), tapasztalat („kokemus"): mind importálta őket hazája érdekében. A méh-hasonlat nyilvánvalóan pozitív asszociációkat kelt az olvasóban, különösen, amikor a munka, haladás, építés világába helyezzük el.[28]
- Széchenyit (teljesen jogosan) egy kezdeményező szellemű, proaktív egyéniségnek ábrázolja, aki „nemes példájával" elöl járt szinte mindenben. Sok példát hoz erre, de a leginkább ismert példa a tudományos akadémia alapítása. Jalava egyébként precíz, hiszen felsorol Széchenyi mellett néhány más előkelőt (például Károlyi Györgyöt) is konkrét összeggel.[29]
- A hatodik fejezet címében (is) a grófot államférfinek minősíti. Nem szükséges különösebb magyarázat arra vonatkozóan, hogy mi a különbség a „politikus"(poliitikko), illetve az „államférfi" (valtiomies) szavak használata között, hiszen köztudott a minőség- és értékbeli differencia. Széchenyi nála államférfi, Kossuth csak politikus.[30]
- Széchenyi kvázi prófétaként jelenik meg a könyvben. A szabadságharc leverését követő terrorról szólván (konkrétabb részletek említése nélkül, egy általános áttekintést adva) leszögezi, hogy Széchenyi szörnyű jóslata bevált. Értelmezésében csak az ő általa alapított Akadémia őrizte valamennyire a „fényt".[31]
- Széchenyi imázsához hozzátartozik, hogy még mentális visszaesése idején is megőrizte kognitív kompetenciáit. Ezt így fogalmazza meg Jalava: „Széchenyi még betegelméjűként is bölcsebb volt, mint sok egészséges elméjű." Ezen állításával is egyet lehet érteni. A döblingi elmegyógyintézetben szellemileg újra alkotó Széchenyiről meghatóan fogalmazta ezt meg Kosáry Domokos: „e mélységből miként emelkedett ki újra Széchenyi. Tört szárnnyal, félig bénultan is, e zárt falak között… hogyan találta meg ismét a politikai cselekvés eszközét." [32]
- Leegyszerűsítve Széchenyi érdemének tudja be a „szilárd nemzettudat" magyarországi kialakulását. Itt is tetten érhető a Kossuthtal szembeni ellenérzés, valamint az, hogy komplex folyamatokat egy-egy személynek tulajdonít.
- Hiányos azonban Széchenyi imázsa tekintetében a családapa és a férj Széchenyi bemutatása. Sem minőségében, sem mennyiségében (értve ezalatt a ráfordított oldalak számát például) nem hangsúlyos e két fontos funkció. Az összesen 127 oldalból

mindössze kevesebb mint 2 oldal foglalkozik ezekkel. Részben érthető is ez, hiszen Jalava a példamutató államférfit mutatta be, a nemzeti pantheon kvázi vezérét, az egyedülálló zsenit, az országépítőt, a nemzet magányos lelkű prófétáját. A szerelmes Széchenyi nem eléggé, a gyermekeit féltő, óvó Széchenyi pedig egyáltalán nem kapott helyet a műben. Felesége nevét ugyan említi, de gyermekeiét nem.

(Összefoglalás) Antti Jalava finn szerkesztő, újságíró, író szerepe a dualizmus kori Magyarország népszerűsítésében, a magyar történelem és nyelv megismertetésében nem csupán kiemelkedő jelentőségű, hanem egyedülállóan fontos. A szerző mindössze egyetlen rövid cikk tárgyát képezte az elmúlt több mint száz év során a magyar tudomány szempontjából (habár itt-ott előfordult az említése finnugristák körében), ami nagyon kevés, tekintve a magyar kultúra érdekében végzett munkásságát.

Jalava 1901-ben finn nyelven megjelent műve Széchenyi Istvánról sem kapott nagyobb figyelmet. „A legnagyobb magyarról" szóló munkája mind ez idáig a magyar (és a finn) történettudomány által nem vizsgált szelete művelődéstörténetünknek. Ez nem elfogadható, mert súlyos hiányosság, tekintve azt is, hogy sem előtte, sem utána nem jelent meg önálló kötet Széchenyiről finn nyelven. Jalava egy olyan sorozatban jelentette meg művét, mely a népek/nemzetek felemelésének kimagasló történelmi alakjait mutatja be. Megtisztelő, hogy ebben a nemzetközi, de főleg finn neveket tartalmazó sorozatban Széchenyi is helyet kapott, sőt, a finn író abszolút mértékben példaképnek állítja őt az olvasóközönség elé.

A könyv arról tanúskodik, hogy szerzője szereti Magyarországot, Széchenyit pedig egyedülálló próféta-géniusznak és országépítőnek látja a magyar történelemben, akinek munkáját szerinte az 1867-es kiegyezéssel Deák Ferenc fejezte be.

A mű nem mentes ugyan az elfogultságtól, leegyszerűsítésektől (például Kossuth túlzottan negatív jellemábrázolásakor), azonban alapjait tekintve egy pedagógiai célzatú, de történelmileg egyáltalán nem hiteltelen, sőt helyenként meglepően részletes és hiteles mű, amely nem sok forrást használt ugyan, lábjegyzeteket pedig csak elvétve, és akkor sem a forrás megjelölése céljából, ellenben Széchenyi Naplóját igen nagy gyakorisággal idézi.

A kötet műfaja kvázi „pedagógiai célzatú, morális történelemtankönyv".

Összességében a mű alkalmas volt arra, hogy Széchenyit és vele Magyarországot a finn olvasóközönség számára megismertesse, közelebb hozza, sőt akár pozitív példának állítsa, és ez egyáltalán nem kevés.

JEGYZETEK

1 Jalava, Antti (1846–1909), Uuden Suomettaren päätoimittaja, unkarin kielen lehtori, suomen kielen opettaja. (Jalava Antti, az Uusi Suometar főszerkesztője, magyar nyelvi lektor, finn nyelvtanár.) In https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/2894 (Finn nemzeti biográfia)

2 Lakó György: Antti Jalava, a finn–magyar kapcsolatok megalapozója. *Honismeret,* 1978. VI. évf. 1. sz. 33–35. o.

3 Pirkko Rammi – Maritta Pohls: Poliittisen fennomaanien synty ja nousu. pp. 69–118. In Päiviö Tommila (főszerk.), Maritta Pohls (szerk.): *Herää Suomi – Suomalaisuusliikkeen historia.* Jyväskylä, 1989, Gummerus, pp. 112–114.

4 Szinnyei József – Antti Jalava: Unkarin kielen oppi-kirja. 1880. Lásd: Maticsák Sándor – Petteri Laihonen: Fejezetek a finn–magyar lexikográfia történetéből. In Maticsák Sándor – Tóth Anikó – Nikolett Petteri Laihonen; Maticsák Sándor (szerk.): *Fejezetek a finnugor lexikográfia történetéből. Rokon nyelveink szótárai.* Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2014, 193 o. Ugyancsak: Lakó György: *Szinnyei József.* Budapest, 1986, Akadémiai Kiadó, 19–20. o. és 27. o.

5 Lakó 1978, 33. o.
6 Győrffy Miklós (szerk.): Jókai Mór levelezése, 1876–1885. In Nagy Miklós (szerk.): *Jókai Mór összes művei III. Jókai Mór összes művei. Levelezés III.* Budapest, 1992, Argumentum–Akadémiai Kiadó, 434. o.
7 Lakó 1978, 34. o.
8 Uo.
9 Honti László: *Emlékbeszéd Lakó György rendes tag felett.* chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://mta.hu/data/dokumentumok/i_osztaly/1_osztaly_emlekbeszedek/Emlekbeszed_Lako_Gyorgy.pdf
10 https://mta.hu/mta_hirei/ismet-az-mta-szekhazban-az-alapitot-abrazolo-festmeny-110341
11 Päiviö Tommila: Mitä oli olla suomalainen 1800-luvun alkupuolella. p. 57. In Päiviö Tommila (főszerk.), Maritta Pohls (szerk.): *Herää Suomi – Suomalaisuusliikkeen historia.* Jyväskylä, 1989, Gummerus, pp. 51–68.
12 Tommila, p. 60.
13 Tommila, pp. 61–64.
14 Jalava, Antti: *Tapani Széchenyi.* Helsinki, 1901, Kansanvalistus-Seura, p. 5.
15 Jalava, p. 5. A „kiivas" szó elsődleges jelentése: „heves, lobbanékony, hirtelen haragú, haragos, indulatos, felindult, felgerjedt". Másodlagos jelentése: „buzgó, tüzes, szenvedélyes". In Papp István: Finn–magyar szótár, Bp., 1962, Akadémiai Kiadó, 268–269. o.
16 Jalava, p. 99.
17 Uo. p. 127.
18 Uo. pp. 90–93.
19 Uo. p. 14.
20 Uo. pp. 15–16.
21 Uo. p. 17.
22 Uo. pp. 106–107.
23 Fónagy Zoltán – Dobszay Tamás: *Széchenyi és Kossuth.* Bp., 2003, Kossuth, 40. o.
24 Jalava, pp. 126–127.
25 Gergely András: *Széchenyi eszmerendszerének kialakulása.* Bp., 1972, Akadémiai Kiadó; Gergely András: *Széchenyi István.* Pozsony, 2006, 131–133. o.
26 *Független Magyarország,* 4. évf. 1088. sz. 1905. 03. 28.
27 Jalava, p. 5.
28 Uo. p. 13.
29 Uo. p. 26.
30 Uo. p. 55.
31 Uo. p. 111.
32 Kosáry Domokos: *Széchenyi Döblingben.* Bp., 1981, Magvető Kiadó, 5. o.

FÜLÖP-SZÉKELY ANITA

Szülői bevonódás a koronavírus-járvány alatti időszakban – Hátrányos helyzetű családok kihívásai

A szülői bevonódás, mely a pedagógus–diák–szülő együttműködésének egyik alapvető meghatározója, meglehetősen nagy átalakuláson ment át a Covid-19 terjedése, illetve a terjedés megfékezése érdekében hozott lezárások idején. Jelen tanulmány egy sóvidéki községben élő (Hargita megye, Románia), hátrányos helyzetű szülők körében végzett interjús kutatás eredményeibe nyújt betekintést, célul tűzve ki a szülői bevonódás jellemzőinek megismerését a koronavírus alatti online oktatás időszakára vonatkozóan. A tanulmány első része a szülői bevonódás, illetve a Covid-időszak alatti online oktatás terén végzett kutatások eredményeit ismerteti. Az írás második fele a kutatás módszertanát, illetve az adatfeldolgozás eredményeit mutatja be. Végezetül a kutatási eredmények térségi sajátosságok mentén történő elemzésére teszek kíséreletet a társadalmi, oktatási jellemzők figyelembevételével.

(Elméleti megalapozás) Az elmúlt 50 év alatt számos kiemelkedő változásnak lehettünk tanúi az oktatás területén, azonban a Covid-19 járványidőszak alatti online oktatás olyan kihívások elé állította a közoktatás résztvevőit, amelyek nemcsak hazai, hanem globális szinten is újszerűnek számítottak.

A szülői bevonódás – melynek kutatása és fogalmi definiálása meglehetősen problematikus a különböző perspektívából közelítő vizsgálatok eltérő operacionalizálási folyamatainak köszönhetően – szintén alapvető változásokon ment át a digitális átállás és online oktatás idején. Bár a szülői bevonódás vizsgálata terén több évtizedre visszanyúló nemzetközi és hazai kutatások állnak rendelkezésre, a szülők, a pedagógusok és a diákok nézőpontja felől közelítő vizsgálatok meglehetősen eltérően határozzák meg a a szülői bevonódás fogalmi kereteit, illetve eltérő kutatási dimenziók mentén foglalkoznak a témával (Nyitrai et al. 2020). Míg a vizsgálatok egy része a szülők intézményi életbe való bevonódásának különböző szinteken való megvalósulását helyezik az elemzés középpontjába, addig a pedagógusi vélemények és intézményvezetők nézőpontjának elemzésén alapuló vizsgálatok jelentős hányada az Epstein-féle (1995, 2002) bevonódási modell kutatásán alapul (Daniels 1995). Ellenben a szülői perspektívából közelítő kutatások többségükben a bevonódás két nagy dimenziójára, azaz az otthoni és az iskolai bevonódás vizsgálatára vonatkoznak (Pomerantz–Moorman 2007, Nyitrai et al. 2020). Bár némi eltérés mutatkozik abban, hogy az egyes kutatások mit is értenek az otthoni és az iskolai közegben megvalósuló bevonódás alatt, abban többnyire egyetértenek, hogy a gyermek iskolai eredményességének növelése érdekében hozott szülői támogatások a szülői bevonódás otthoni dimenziójának erősítése révén serkenthető leginkább (Pomerantz–Moorman 2007, Ho–Willms 1996). A szülői bevonódásnak a gyermekek megkérdezésével történő vizsgálata a legkevésbé jellemző, azonban akad rá példa, hogy a kutatások arra helyezik a hangsúlyt, a diákok hogyan látják saját szüleik bevonódását az iskolai életüket érintő folyamatokba (Edwards & Alldred 2000).

A fogalmi definiálás nehézségei a szakirodalom meglehetősen szerteágazó megoldásaival állnak összefüggésben. Míg egyes kutatók kizárólag azon szülői erőfeszítéseket tekintik szülői bevonódásnak, melyet a szülő gyermeke iskolai pályájának érdekében tesz, mások mindennemű szülői támogatást a szülői bevonódás megnyilvánulásaként

azonosítanak, amennyiben azok célját a gyermek iskolai teljesítményének javítása képezi (Grolnick–Slowiaczek 1994, Desforges–Abouchaar 2003). Ezeken túl elterjedt a szülői bevonódás tágabb definiálási megközelítése, melynek alapján a szülői bevonódás olyan direkt és indirekt cselekedetek és attitűdök együttesét jelenti, amelyek a gyermek kognitív fejlődésének elősegítése által befolyásolják a gyermek iskolai teljesítményének alakulását (Bakker–Denessen 2007). A definíciós eltérések ellenére azonban a témában végzett kutatások zöme egyetért abban, hogy a járványidőszak alatti online oktatás idején a szülői bevonódás felértékelődésének lehettünk tanúi (Treviño et al. 2021).

A koronavírus-járvány rendkívül gyors terjedésének következtében az országok zömét meglehetősen váratlanul érte az online oktatásra való áttérés, így az oktatási intézmények többségének nem volt lehetősége a pedagógusok és diákok előzetes felkészítésére (Daniel 2020). Míg a pedagógusok mindennapjait a tanyag online adaptációja, a folyamatos önképzés és átalakult kapcsolattartás határozta meg leginkább, addig a diákokkal és szülőkkel való kapcsolattartás is gyökeres változáson ment keresztül (Kukucska 2020, Osváth–Papp 2020). A hagyományos kapcsolattartási formák és szokások kiszélesedése mintegy permanens készenléti állapottá alakította a pedagógusok megszólíthatóságát, ami a megnövekedett stresszfaktorok és nagyfokú terheltség mellett hozzájárult a pedagógusok énhatékonyság-érzetének csökkenéséhez (Kórodi–Jagodics–Szabó 2020, Fekete–Porkoláb 2020).

A digitális átállás időszakában az önálló tanulás tanulása, a hatékony idő- és feladatbeosztás elsajátítása, valamint az önszabályozás gyakorlása a hatékony tanulási stratégiák alappilléreit képezték a diákok számára (Kende–Messing–Fejes 2021, Fekete–Porkoláb 2020). Miközben az átalakult időrend hozzájárult az otthoni tanulás egésznapossá válásához, a diáktársakkal való kapcsolat megváltozásával együtt hatást gyakorolt az online oktatás időszakában jellemző motivációs krízis mértékének növekedéséhez (Kórodi–Jagodics–Szabó 2020, Németh–Rajnai 2021). A témában végzett kutatások eredményei alapján az oktatásban bekövetkezett váratlan fordulat nem csak a pedagógusokat és a diákokat érintette felkészületlenül: a diákok mögött álló szülők legalább annyi kihívással néztek szembe, mint az oktatásban aktívan részt vevő gyermekeik. A koronavírus terjedésének megfékezése érdekében hozott intézkedések, a távolságtartási rendelkezések a szülők munkavégzésére is hatással voltak. Miközben az átalakult munkarend feltételei mellett igyekeztek saját munkavégzésüket folytatni, az esetleges jövedelemkiesésekkel is számolniuk kellett (Fana et al. 2020). Ugyanakkor biztosítaniuk kellett a gyermekeik otthoni tanulásához elengedhetetlen feltételeket, körülményeket (Kende–Messing–Fejes 2021). Továbbá számolniuk kellett a megnövekedett szülői jelenlét és mentori pozíció betöltésének szükségességével, amely az alacsonyabb évfolyamokon tanuló gyermekek online oktatása során különösen fontosnak mutatkozott (Biró 2020, Fekete–Porkoláb 2020).

A témában végzett kutatások alapján a digitális átállás és online oktatás főként azon családokat sodorta peremhelyzetre, akik körében nem csupán a digitális kompetencia hiánya volt jellemző, hanem a nélkülözhetetlen digitális technológiával való felszereltség is kihívást okozott (Fekete-Porkoláb 2020, Proháczik 2020, Kukucska 2022). A digitális egyenlőtlenségek kutatói, DiMaggio–Hargittai (2001) szerint a digitális szakadék kialakulását nem kizárólag az eszközökhöz való hozzáférés határozza meg, hiszen sokkal nagyobb kérdés, mire lesz képes az illető a digitális eszköz nyújtotta térben. Bár hazai és nemzetközi szinten is voltak próbálkozások a különféle okos eszközök kölcsönzési lehetőségének szélesítésére, mégsem sikerült teljességgel biztosítani az oktatáshoz való hozzáférhetőséget az online oktatás idején (Osváth–Papp 2020). Hogy a digitális átállás

és online oktatás idején milyen alapvető változások történtek a szülői bevonódás mindennapi gyakorlatában, az jelen írás második felében kerül terítékre egy meglehetősen speciális célcsoport, azaz a képzettségi hátránnyal élő szülők tapasztalatai alapján.

(Módszertani bemutatás) A kutatás terepét az Erdélyben, Hargita megyében található Parajd község[1] képezi, amely Európa-szerte ismert sóbányájának és sós vízű strandjainak köszönhetően. A hátrányos helyzetű szülők körében a bevonódás jellemzőit négy félig strukturált interjú alapján vizsgáltam, melyek a megkérdezett szülőknek a digitális átállás és online oktatás időszakára vonatkozó reflexióit tartalmazzák. Mivel a képzettségi hátránnyal élő szülők csoportja meglehetősen speciális célcsoportnak számít, így az interjúalanyok kiválasztása során a hólabda módszerrel dolgoztam, melynek során az egyes szülők ajánlása alapján kerestem meg a potenciális interjúalanyokat. Az interjúalanyok olyan képzettségi hátránnyal élő szülők, akiknek legalább egy gyermeke V–VIII. osztályos. Továbbá fontos szempont volt, hogy olyan szülők kerüljenek megkérdezésre, akik (annak ellenére, hogy időszakosan külföldi munkavállalást folytatnak) az interjúkészítés és az online oktatás időszakában itthon tartózkódtak gyermekeikkel.

Az adatgyűjtés 2022 októberének második felében zajlott, amikor a járványügyi szigorítások jelentős része már nem éreztette hatását a mindennapi életben. Az interjúalanyok megkérdezése saját otthonukban történt, ahol a számukra legtermészetesebb körülmények között állt módjukban feleleveníteni a pandémia időszakában átélteket. Az adatgyűjtés az interjúmódszerrel történt, melynek számos típusa közül a félig strukturált interjú módszere bizonyult legoptimálisabb eljárásnak a hátrányos helyzetű szülők körében jellemző szülői bevonódás digitális átállás idején tapasztalt sajátosságainak feltárásában. A félig strukturált interjú előnye, hogy bár „a beszélgetés előre megszabott irányú", mégis elég nyitott ahhoz, hogy menet közben alakuljon, és a fókuszált beszélgetés során teret adjon annak, hogy az interjúalany saját megfogalmazásában oszthassa meg az általa relevánsnak tartott információkat (Szokolszky 2020:468; Héra–Ligeti 2005). A nyert adatokat az esettanulmány módszerével dolgoztam fel, ahol a kutatói beszámoló tárgyát nem csupán egyetlen eset részletes bemutatása képezi, hanem az esetek közötti párhuzamok és egyediségek kiemelése által kerülnek feldolgozásra az egyes problémakörök. Az esettanulmány módszere – mely egyaránt szolgálhat már meglévő elméletek ellenőrzésére vagy újabb elméletek alkotására – sikerrel alkalmazható a különféle társadalomkutatói kérdéseknek a valós élet kontextusában történő elemzésére egy-egy társadalmi jelenség részletesebb leírásán keresztül (Horváth–Mitev 2015).

(Kutatói beszámoló a szülő bevonódás járványidőszak alatti helyzetéről) A hátrányos helyzetű szülőkkel készült interjúk három nagy problématerületét a digitális átállás és online oktatás nehézségei, az online oktatás alatti, otthoni tanulásban való segítségnyújtás lehetőségei, valamint a pedagógusokkal való kapcsolattartás jellemzői képezték. Lévén, hogy jelen kutatás alapvetően a Pomerantz–Moorman-féle (2007) szülői bevonódás keretrendszerére épül, ahol a szülői perspektíva elemzésének otthoni és iskolai közeget érintő dimenzióinak a Covid-időszakban vélhetően legnagyobb változásokon átesett változói kerülnek fókuszba, így kutatásomban a fő hangsúly a második és harmadik problématerületen, azaz a gyermek iskolai feladatainak otthoni támogatásán és a pedagógus–szülő közötti kapcsolattartáson van. Az első problématerület mintegy általánosan közelít a szülői bevonódás valamennyi változójának – például iskolai események, gyermek–szülő kapcsolat: beszélgetések, tevékenységek stb. – átalakulását illetően a járványidőszakban tapasztalt nehézségek kérdése által.

Az első interjú alanya egy háromgyermekes édesanya, aki kettértört iskolai pályája keserű emlékét őrzi. Elmondása alapján bár saját maga nem volt eminens tanuló és sokszor nehézségekbe ütközött az otthoni tanulás során, szeretett iskolába járni. Mivel ő volt a négy testvér közül a legidősebb, így neki kellett felvállalnia a kisebbek gondozását, amikor szülei külföldi munkavállalásba kezdtek. Nehéz szívvel emlékszik vissza, amikor már az első osztály befejezését követően piacozni kellett mennie – miközben osztálytársai a vakációs vallástáborba jártak –, hogy legyen miből füzeteket vásároljanak az iskolakezdésre. A negyedik osztály végeztével szülei döntésére otthon maradt: délelőtt házimunkát végzett, délután ő segítette a kisebbek tanulását. Elmondása alapján, ahogy az ő szülei is nagy áldozatok árán tudták előteremteni a mindennapi betevőt a népes család számára, úgy nekik is kihívást jelentett a főként alkalmi munkavállalásból való családfenntartás. Így az otthoni munkavállalási nehézségek és meglehetősen alacsony bérezés miatt végül ők is külföldi munkavállalásba kezdtek férjével.

Az interjú felvezető kérdése arra vonatkozott, hogyan érintette a családokat a pandémia kitörése. A járvány okozta általános változások felelevenítését segítő kérdés elsősorban a beszélgetésre való ráhangolódást célozta meg, ám az interjúalanyok számos értékes információról számoltak be már e felvezető kérdés kapcsán. A megkérdezett szülők többsége részletesen mesélt a járvány terjedésének következtében hozott világszintű intézkedések és azoknak a saját életükre gyakorolt hatásairól. Az első interjúalany, a háromgyermekes édesanya következőképpen emlékezik erre az időszakra:

> „*Amikor kitört ez a nagy vírus, mi még kint voltunk a férjemmel. Egy ideig nem is tudtuk, hogy mi van a világban, mert mi ott csak a szálláson és a földeken jártunk. De aztán kezdtük látni a facebookon, s hívtak az itthoniak is, hogy mi van. S aztán ott is kezdtük hallani, hogy ott is egyre több a beteg, s mindent zárnak le. Aztán egy idő után már ki sem jöhettünk a farmról. Sokat gondolkoztunk, mi legyen… A gyermekek itthon a nagyszülőkkel, mi kint. Nem lehetett tudni, hogy meddig engednek a határon. Jobbnak láttuk aztán mi is hazajönni, amíg még engednek. S jó is volt végre, mert olyankor is együtt voltunk a gyermekekkel, amikor máskor nem lehetett.*" (Háromgyermekes édesanya)

A háromgyermekes, alacsony iskolai végzettségű édesanya beszámolója alapján a járványhelyzet kitörésének elején meglehetősen korlátozottan jutottak el hozzájuk az információk, hiszen naphosszat a földeken dolgoztak. Azonban amint tudatosult bennük, hogy a vírushelyzet miatt egyre kiszámíthatatlanabbá válnak a mindennapi körülmények, hosszas vívódás után – az akkori munkavállalási szerződésüket felmondva – végül hazatértek férjével. Bár a kényszerszabadság nem képezte eredeti terveik részét, mégis pozitívan élték meg, hogy néhány olyan hónapot tölthettek együtt gyermekeikkel, amelyre korábban nem volt lehetőségük a szezonális munkavállalással járó kötelezettségeik miatt.

Hasonló körülményekről mesélt a második interjúalany is, aki meglehetősen korán, másodikos korában, hagyta el az iskolapadot. Az akkor igen szerény körülmények között élő család hosszas külföldi munkavállalás tervével elhagyta az országot, és a külföldi letelepedés reményében magukkal vitték az akkor 8 éves lányukat (interjúalanyunkat) és 5 éves kisfiúkat is. Bár az interjúalany iskolás évei meglehetősen korán félbeszakadtak, végül önszorgalomból gördülékennyé tette írás- és olvasástudását. Elmondása alapján, szülei hajdani próbálkozásához hasonlóan, ők is külföldi munkavállalásba kezdtek férjével. Azonban évente többször is hazautaznak, hiszen lányukat az immáron véglegesen hazaköltözött és időközben megözvegyült nagymama egyedül

neveli. A koronavírus-járvány kitörését megelőző hetekben utaztak vissza férjével külföldi munkahelyükre, minekután véget ért a többhetes téli szabadság. Ahogy a helyzet súlyosságát már saját bőrükön is érezni vélték, az újonnan megkötött szerződés sem tudta eltántorítani őket attól, hogy mielőbb hazautazzanak egyetlen lányukhoz és a róla gondoskodó idős nagymamához.

„*Amikor mentünk kifelé, mi már hallottuk ott a rádióban, hogy Kínában mekkora a baj. De hát ki gondolta volna, hogy tíz nap se, s itt a nyakunkon. Alig érkeztünk ki, már kezdték, hogy mindenkinek kell a maszk. Hát, abba a meleg fóliába addig se tudott az ember szuszogni, nemhogy úgy. Aztán egyik napról a másikra olyan lázasak s gyengék lettünk, hogy azt nem lehet kibeszélni. Azt mondta az uram, hogy ő ezt nem is akarja ott húzni tovább, azonnal szedjük magunk, s induljuk haza… Sajnáltuk anyámat is, hogy ő legyen a leánykával. Hát, egy olyan öregasszony hova legyen el ebben a helyzetben.*" (Egygyermekes édesanya)

A harmadik interjúalany a hét osztályt végzett, kétgyermekes apuka, aki bár időközönként külföldre is jár dolgozni, többnyire a környéken található munkákból tartja el családját. Elmondása alapján 10 éves korától minden vakációban járt egy falubeli építőmunkás-csoporttal dolgozni. Kezdetben csak kisebb munkákat bíztak rá: ő takarította el a törmeléket, adta a mesterek kezébe a téglát, aztán egyre többször kapta kezébe a kőműveskanalat is. Hetedikes korában viszont elvesztette édesapját – aki a családot eltartotta –, így beletanulva a mesterségbe, nagyon korán vette át a családfenntartó szerepet két testvére és anyja mellett. A járványhelyzet okozta változásokról a következőképpen mesélt:

„*Én akkoriban szerencsére, pont itthon dolgoztam. Volt egy lakóház, amit be kellett volna mielőbb fejezni, s azon dolgoztunk. Még jártunk dolgozni, amikor egyik nap jött az ember, s mondta, hogy másnaptól nem tudja, mi lesz, mert úgy hallotta, csak papírral lehet kimenni a házból. Mi már gondoltuk, hogy itt is lezárnak, mert már mindenhol baj volt… S aztán akkor egy ideig nem is mentünk, mert nem volt mit írni a papírra. S a rendőrök ellenőrizték rendszerint, hogy ki merre megy. S a büntetés nem kellett senkinek.*" (Kétgyermekes apa)

A koronavírus-járvány okozta globális változások a hagyományos oktatási gyakorlatot is gyökeresen átrajzolták. A járványhelyzet terjedésének megfékezése érdekében felfüggesztett jelenléti oktatás 2020. március 11-étől kezdődően Romániában is online oktatással folytatódott. Az áttérés azonban igen sok kihívással és nehézséggel járt mind a pedagógusok, mind a családok számára. Az interjúterv első kérdésének kapcsán arra kerestem a választ, hogy a hátrányos helyzetű családok hogyan élték meg az online oktatásra való áttérést, illetve milyen jellegű nehézségekkel találták szembe magukat.

A háromgyermekes édesanya narratívájából kiderül, az online oktatás elején sokan tévesen értelmezték a hagyományos oktatási gyakorlat felfüggesztését. Visszaemlékezéséből kirajzolódik, nekik is néhány napba telt, amíg végül megértették, mit is jelent az online oktatási forma és hogyan sikerült felvenniük a lépést az osztálytársakkal. Számos család többnapos, esetleg hetes késéssel kapcsolódott be az online oktatás folyamatába, azt gondolván, hogy semmiféle oktatás nem fog történni az elkövetkező időszakban.

„*Aztán itt volt ez az online is. Eleinte úgy örültek, hogy nem kell menni iskolába. Aludtak délig, játszottak, olyan volt, mint a vakáció. Aztán lett egy kicsi hó is, s egész nap a kertben voltak. Aztán a nagyobbik osztályfőnöke s a középsőnek is tanító*

nénije küldte, hogy mit kell csinálni, hogy lássák az órákat. Hogy van az a terem, s oda fiókot vagy mit kellett csinálni.[…] *S mi csak akkor jöttünk rá úgymond, hogy ez rendes iskola lesz, csak másképp. A miénkeknek szerencsére volt itthon laptop, tablet s telefon is, kettő. Így nem úgy kezdtük, mint sokan, hogy kellett venni vagy kérni egyet. Nekünk megvolt a kész. Csak azt az osztálytermet kellett megcsinálni. Azzal mondjuk kínlódtak is eleget… Én mondjuk ezeket nem is értem. Ott osztották ők eleget.*" (Háromgyermekes édesanya)

Míg a háromgyermekes családban volt rendelkezésre álló digitális eszköz és internet, mely használhatónak bizonyult az online oktatásra való áttérés során, addig számos családnak komoly nehézséget okozott az online oktatáshoz való hozzáférés. A kétgyermekes édesapa gyermekei online oktatásra való áttérését elsősorban a rájuk háruló anyagi terhek felől közelítette meg. Bár narratívájában megjelenik egy állami támogatási forma igénybevételének terve, mellyel lehetőségük nyílt volna az online oktatáshoz szükséges tablet kölcsönzésére, saját félelmeik és fenntartásaik miatt meghátráltak.

„*Muszáj volt a nagynak megvenni a tabletet, s a kártyáról az internetet, mert először nekik voltak az olyan órák. Ő akkor pont végzős volt, tisztán tudom, amikor egyik napról a másikra bezárták az iskolát… De aztán a kicsinek is lett órája. Nem olyan sok, de naponta 1-2 neki is volt. S a telefonon hol sikerült belépjen, hol nem. Olyan is volt, belépett, mindent hallott, s őt is hallották, de semmi nem jött elő. Sokat kínlódott szegény... Aztán mondtuk, hogy immár mindegy, legyen neki is sajátja, mert, hát, hiába volt itthon ez a telefon, az kettőnek úgysem volt elég. Aztán már szólt az osztályfőnök, hogy az iskola is ad úgy kölcsönbe tabletet, aki kér. Valami papírt kellett volna kitölteni a pénzekről, s azt, hogy csak tanulni kell. S ha baja lesz, akkor mi kell majd kifizessük. Na, de itt, nálunk, ahogy ügyelnek mindenre... Inkább vettünk nekik sajátot. Pedig nem volt olcsó, de azt mondtuk, ezt is megadjuk, csak ők legalább tudjanak tanulni.*" (Kétgyermekes apa)

A negyedik interjúalany, akinek gyermekkorát folyamatos anyagi nehézség jellemzte, ugyancsak félbeszakadt iskolai pályát tud magáénak. Az alkalmi takarításokat vállaló édesanya narratívájában már lényegesen korlátozottabb otthoni körülmények elevenednek meg a saját gyermekei online oktatásának feltételeit illetően.

„*Én tudom, milyen, hogy az ember tanulna, de nem lehet. Én is éppencsak, hogy beleszoktam. Alig láttam még valamit az egészből, s már anyámék nem tudtak járatni. Emlékszem tisztán, hogy erősen lehűlt az idő, s nem volt mibe járjak. Ez így igaz… S akkor most ezek is. Ott van, hogy valahogy megkezdik, mennek jó szívvel, s akkor tessék. Alig telik egy pár hónap, s hazateszik őket. Mi nem úgy voltunk, hogy lehessen innen tanulni. Nekünk biza se telefon, se internet, semmi nem volt. Nem volt mit csinálni. Az se volt, miből venni.* […] *Így egy darabig nekik nem volt dolguk a tanulással.*" (Négygyermekes édesanya)

A második interjúalany szintén arról számolt be, hogy az online oktatás kezdetén nem kellett különösebben nagy anyagi áldozatot hozniuk gyermekük további tanulása érdekében, hiszen lányuknak már volt otthon számítógépe és telefonja. Azonban egy olyan körülmény nehezítette meg életüket, melyet előzően nem tapasztaltak. Az online oktatás idején az oktatásban részt vevő valamennyi szereplő (pedagógus, diák, szülő)

digitális eszközökhöz fűződő viszonya markáns átalakuláson ment keresztül, ami az oktatáshoz való hozzáféréssel párhuzamosan a családtagoktól való elszigetlődésnek is teret engedett (Livingstone–Sefton-Green 2016; Németh–Rajnai 2021). Az édesanya elmondása alapján lányuk esetében mértéktelen eszközhasználattal találták szembe magukat, ami meglehetősen negatív hatást gyakorolt a családon belüli kapcsolataikra.

„*Nálunk a leánykának volt telefonja s laptopja is, s azon internet s minden, ami kellett. Mert mi ugye kint voltunk az apjával, s hogy tudjunk beszélni esténként, ez így kényelmes volt. De a nagymamája csak akkor adta oda neki, amikor tudták, hogy ott az óra, hogy beszéljünk. S ahogy végeztünk, még egy kicsit esetleg hagyta neki. De el kellett vegye nemsokára, mert hanem a sok bolondságot mind nézte az interneten s mi azt nem szeressük. Na, de ahogy az iskola ilyen gépes lett, nálunk minden elromlott. A leánykát el nem tudtam venni a gép elől. Egész álló nap, ahogy mondom, reggeltől késő estig csak ült előtte. S nem mondhattam neki semmit, mert más nem volt: »Anyu, te, ezt nem tudod. Te, hagyjál most. Most órán vagyok, légy csendesen.« Vagy amikor nem volt órája, akkor azt mondta, a házikat csinálta, de én azt már nem hiszem. Hallottam én eleget, hogy beszélt a barátnőivel. De amikor bementem, tette is le. S ami még rosszabb, hogy emiatt este sem tudtam már elküldeni aludni. Ott van, hogy éjfél vagy még később, mire szót fogad, hogy befejezze. Ez miatt mi nagyon sokat veszekszünk, mert ez azóta is megvan.*” (Egygyermekes édesanya)

A kislány édesanyjának beszámolójában elhangzó aggodalmakhoz hasonlók jelennek meg az első interjúalany narratívájában is, melyek minden bizonnyal nem egyediek, hiszen a netgenerációs fiatalok online igénye alapjaiban véve magasabb, mint az előző generációké (McCrindle 2014). Azonban a szülők által tapasztalt helyzetromlás nagy valószínűséggel kapcsolatban áll az online oktatás ideje alatt megnövekedett kötelező képernyőidővel.

„*A kicsi nálunk annyira nem is érezte, hogy ez most valami más, mert nekik nem voltak olyan óráik, hanem csak küldték, hogy most ezt vagy azt hallgassák meg. Olyankor a nagyok segítettek eleinte bemenni. Ők mutogatták, hogy »édesanyám most ezt kell nyomni, most ide megy«, de nálunk a kicsi hamarabb megjegyezte, mint én. Aztán ott ült egy kicsit előtte, nézte egy darabig, de nagyon nem érdekelte. Hagyta ott, s ment dolgára játszani. Na, de a középső s a nagy, na, aztán azok ültek eleget. Mondjuk, na, én hiszem, hogy volt mindennap rendes órájuk is, de nem estig. Sokszor alig lehetett a szobából kiszedni őket, hogy egyenek. Egyfolytában csak »most órám van, nem tudok jönni«, s azzal zárta vissza az ajtót, mert a kicsi hanem mind ment be hozzuk a szobába. Én értem ezt is, de ezek sokszor későig csak ültek előtte. Még néha bevittek egy csokis kenyeret vagy csipszet s azt megették. De azon nem lehet megélni. S én sokszor már azon voltam, valami kábelt kihúzok vagy kikapcsolom, de én amennyit értek hozza…”* (Háromgyermekes édesanya)

Noha mindkét szülő érezte a helyzet nehézségét, megfelelő tudás és elszántság hiányában tehetetlenségükről adtak számot. A gyermekek életében az online oktatás hatására megnövekedett képernyőidő azonban nem csupán átalakult szórakozási vagy kapcsolattartási szokásaikra volt hatással, hanem társas kapcsolataik megváltozásához, a szabadban töltött órák számának csökkenéséhez, helytelen étkezési szokásokhoz, sőt a tejes bioritmusuk megváltozásához vezetett, melyek a digitális bennszülöttek életének egyre általánosabb jellemzői (Prensky, 2001a; 2001b).

Az interjú második kérdését a szülői bevonódás otthoni közeghez kapcsolódó dimenziójának az otthoni tanulás támogatásában való megnyilvánulásai képezték a Covid-időszakra vonatkozóan (Pomerantz–Moorman 2007). Az első interjúalany véleménye alapján szülőként igyekeztek mindent megtenni, amit saját tudásuk szerint tudtak, hiszen azt szerették volna, hogy semmi ne álljon gyermekeik online tanulásának útjába.

„*Hát, ami egyszer tőlünk telt, azt megtettük. Én legalábbis úgy gondolom... Én a kicsivel még békát is tűrtem papírból, mert valamelyikszer arról küldte az óvó néni a videót. Igaz, olyan is volt, hogy pénteken mondta az óvó néni, hogy »Jó reggelt, gyermekek. Ma szerda van...« De mit csináljak, ha akkor tudtam leülni vele, hogy bár megnézze.... Mert az egész életünk a fejére állt. Én akkor mostam, porszívóztam, amikor a gyermekek kint voltak a szobából. S ha persze a kicsi is engedte. De olyan is volt, úgy sírt, hogy ő be akar menni, hogy a fél falu hallotta a mikrofonba, s akkor a nagyok vesződtek miatta. Na, de a két másiknak már nem kellett segíteni, ők csinálták, amit tudtak. S a kisebbik, ha nem tudott valamit, akkor kérdezte a nagyot. Mert van, amikor minket kérdez, s én még neki lehet, tudok valamit... De a nagynak aztán végképp nincs, hogy segítsek.*” (Háromgyermekes édesanya)

A digitális távoktatáshoz való alkalmazkodást vizsgáló Németh–Rajnai-féle (2021:77) kutatás alapján a hátrányos helyzetű családból érkező tanulók online oktatását nem csupán az eszközhiány akadályozta, ugyanis köreikben „jellemzően kevésbé fejlettek az otthontanulás során alkalmazandó készségek és affektív jellemzők”. E feltételek pedig negatívan befolyásolják a gyermek iskolai előmenetelének sikerességét. Az interjúalanyok többségének narratívájából kitűnik, hogy bár igyekeztek megfelelő körülményeket teremteni gyermekük online tanulásához, a képzettségi hátránnyal élő szülők beszámolói alapján egyértelműen érzékelték gyermekeik otthoni tanulásában nyújtott segítségük, tudásuk korlátozottságát.

„*Az internettel volt sok baja, mert hol ment, hol nem. Sokat vívódtak, ahogy láttuk, de én ebbe nem szólok bele, mert nem értem. Amikor ment rendesen, akkor aztán csinálták, amit kellett. Tanultak ők, mert máskor is magukra szoktak. Én ugye rendre nem vagyok, s az anyjuknak még annyi osztálya sincs, mint nekem... Aztán olyan is volt, ami elmaradt. De ez immár ilyen. A román, na, a román a legbajosabb. De abból nekem is csak kicsi van. Amit tudok, mondom, de az már nem mindig elég.*” (Kétgyermekes apa)

Bár a megkérdezett szülők arra törekedtek, hogy saját sorsuktól eltérően, gyermekeik tanulását támogassák, azonban az online tanulás időszaka nem minden családban volt zökkenőmentes. A második interjúalany serdülőkorúvá cseperedő lánya esetében meglehetősen nagy passzivitást tapasztaltak az otthoni feladatvégzést illetően.

„*Na, aztán az, hogy tanuljon. Na, az fogalom. Ő mondta-mondta, de én nem hiszem. Ahogy ő hazajött az utolsó nap, úgy letette a táskát, hogy abból a könyvek s füzetek ki nem kerültek. Még a tízóraiját is akkor szedtem ki, amikor takarítottam a szobájában s éreztem, hogy büdös valami. Az is meg volt penészedve. Ennek a leánykának nem a házi feladat volt a baja, csak hogy ők ott tiktokozzanak vagy mi a neve.*” (Egygyermekes édesanya)

A negyedik interjúalany narratívája mintegy összefoglalja az alacsonyan képzett, szerény szocioökonómiai feltételek mellett élő családok otthoni tanulásban való segítségnyújtásának valamennyi akadályát. A szakirodalom alapján, amennyiben a gyermek otthoni

tanulásának szülői támogatása akadályozottnak bizonyult a járványidőszak alatt, jellemzően előfordult a nagyobb testvérek, esetleg más családtagok segítségnyújtása, talán teljesen fel is válthatta a szülői segítségnyújtást (Engler–Markos–Dusa 2021). Bár a hasonlóan nehéz körülmények között élő családok gyermekei lényegesen kisebb arányban vannak jelen a nagy többséghez képest, mégis tudni kell a hasonló esetekről, ha az oktatási gyakorlat buktatóinak megismerése a cél.

„*Nekünk mondjuk úgy, jó volt, mert a nagy segített, ha kellett. Tőle még voltak üres füzetek is, mert mindent megvigyáz. Tudja, ha nem ügyel, nem mindig van, amiből venni. S ő ügyesen tanult is, ahogy kell. S akkor, amikor hozták a leckét, ő tudott segíteni a két kisebbnek. Mert, hát, ugye az óvodának még nem kellett. S még a másodikosnak még valamit én is tudtam, de már a negyedikes nekem sok volt. Vagy én voltam túl kevés… Szégyellem is a gyermekek előtt, hogy az anyjuk alig tud írni. Mert biztos mi sem így lennénk, ha én tudjak tanulni rendesen, mint a más… De legalább lássák a gyermekek, ha nem tanulnak, akkor ők is így lesznek… De az nem kell senkinek…*” (Négygyermekes édesanya)

Az interjúalany gondolataiból kirajzolódó nehézségek (az alacsony iskolai végzettséggel összefüggő kompetenciahiány, munkavállalási akadályok, anyagi nehézségek, saját sorsával való elégedetlenség stb.) párhuzamba hozhatók az online tanulás megvalósulását akadályozó tényezők sorával (munkaerőpiaci lehetőségek korlátozódása, jövedelemkiesés, stresszfaktorok emelkedése stb.), melyek elsősorban a kevésbé képzett szülők gyermekeinek oktatását veszélyeztették a járványhelyzet idején (Fana et al. 2020, Fodor et al. 2020).

A pedagógus–szülő–diák közötti kommunikáció nem csupán a hagyományos, jelenléti oktatás ideje alatt volt kiemelkedően fontos, hiszen az online időszak ismeretlennek számító körülményei között még nagyobb hangsúly helyeződött az információmegosztás, problémamegoldás szükségességére. Továbbá bizonyított, hogy a család és az iskola közötti kapcsolat és kommunikáció jellemzőinek központi szerepe van a diákok magukkal hozott hátrányainak, egyenlőtlenségeinek ellensúlyozásában (Engler–Markos–Dusa 2021).

Az interjú harmadik kérdését képező, pedagógusokkal való kapcsolattartás lehetőségei a következőkben kerülnek bemutatásra. A második interjúalany narratívájából egyértelművé válik, hogy lánya osztályfőnöke figyelemmel kísérte a diákok feladatvégzését, és figyelmeztette a szülőket a gyermekek esetleges elmaradásairól.

„*Én akárhányszor kérdeztem, neki házi feladat nem volt, csak ami a gépen van. Na, mondtam, »Nekem jó, te tudod. Csak aztán baj ne legyen.« Aztán egy idő után hívott is az osztályfőnök, hogy vannak elmaradott leckéi, mert ő valahogy meg tudta nézni, ki mit csinált ott. S akkor hívta a szülőket, ahol baj volt. Mondta a sógornőm s annak a testvére is, hogy nekik is telefonáltak. Na, én akkor csúnyán tettem, s vette magát s küldte, amit tudott.*” (Egygyermekes édesanya)

A harmadik interjúalany beszámolója alapján a tanító néni már a kezdeti nehézségek áthidalásában is segítette a gyermekeket. Egyénileg magyarázta el diákjainak, hogy hogyan tudják elindítani az online oktatáshoz szükséges felületet az eszközeiken. Továbbá ha a gyermekeknek nem sikerült becsatlakozni egy-egy órahallgatásba, akkor is fordulhattak hozzá kérésükkel.

„*Én már mondtam, hogy ezt a termet vagy mit nehezen tudták indítani el előbbször. Na, akkor tanító néni hívott minket messengeren s órák hosszat mondta s mutogatta, hogy mit csináljon a gyermek. Aztán valahogy csak megsikeredett. De mi is hívhattuk, ha volt valami... Emlékszem, egyszer óra közben kitiltották egyik a mást a teremből. Ma se tudja senki, hogy melyik kezdte el, de a lényeg, ezek nem tudtak menni vissza, s a tanár mindenkinek hiányzást akart adni. Akkor hívta a feleségem az oszit, hogy ott van a gyermek a gép előtt, de semmi, de semmi nem megy. Aztán azt is valahogy megcsinálták, de már egy fél napot be nem tudott menni szerencsétlen.*" (Kétgyermekes apa)

A háromgyermekes édesanya beszámolója szerint nem csupán akkor léptek kapcsolatba fiaik tanítójával, osztályfőnökével, ha valamilyen probléma adódott, hanem rendszeres tájékoztatásban is részesültek a középső fiú tanító nénije részéről. Mi több, az idősebb fiú osztályfőnöke tartva magát a jelenléti oktatás tájékoztatási formáihoz, több ízben is szülői értekezletet tartott a gyermekek által használt oktatási platform felületén keresztül.

„*Mi minden héten kaptuk a hiányzásokat s jegyeket a tanító nénitől. Azt rendesen küldte minden pénteken. Azt is írták a szülők csoportjába, ha valami óraváltozás van, hogy tudjuk jó előre. Mert ugyebár olyan is volt, hogy nem délelőtt tartotta a tanár, rendes időben, hanem délután... S volt ott online szülőértekezlet is a nagynak. Akkor meg volt mondva, hogy hány órára legyünk mi a gyermekek gépje előtt, s ott elmondta, amiket akart. Csak most nem volt napló vagy a beíró füzet, amibe máskor mégiscsak bele tudott nézni az ember. Most rajta kívül egyikünk se szólt egy szót sem, mert nem értettük ezt a termet. S nem mertünk bajlódni a mikrofonnal. Inkább felhívtuk rendesen telefonon vagy hangüzenetet küldtünk, ha volt valami.*" (Háromgyermekes édesanya)

Bár az egyes családok estében többnyire rendelkezésre állt valamiféle telekommunikciós eszköz és biztosított volt az internet-hozzáférés, a gyakorlati tapasztalat és a negyedik interjúalany narratívája alapján körvonalazható azon családok helyzete, akik szocioökonómiai státusukból adódóan nem rendelkeztek a kapcsolattartáshoz szükséges alapvető eszközökkel sem:

„*Az az igazság, hogy mi csak úgy beszéltünk, ha minket hívtak. Nekünk ez az egy telefon van, ez is csak ilyen, nyomogatós. S kártyára pedig nem futja, mert nincs miből. Így a számunk le van adva, s ha valami baj van, akkor hívnak. Így volt ez a Covidba is. Mikor látta egyik is, másik is, hogy a gyermekek nincsenek az órákon, akkor aztán hívtak. S akkor mondták, hogy mikor melyiknek hozzák a leckéket, úgy papíron. Mert ezek másképp nem tudták volna.*" (Négygyermekes édesanya)

A kutatásban részt vevő interjúalanyok többségének online oktatásra vonatkozó tapasztalatai alátámasztják azon kutatási eredményeket, melyek alapján a pedagógus személye mint kulcstényező kerül kiemelésre az oktatási folyamat sikeressége, az iskolaelhagyás alakulása, illetve a gyermek iskolai eredményességének kérdésében (Bodó 2019, Daniel 2020, Biró et al. 2021). Az online oktatáshoz való hozzáférésben akadályozott diákok számára a pedagógusok által házhoz szállított nyomtatott oktatási anyagok a pedagógusi elhivatottság és segíteni akarás példái, hiszen e megoldás nem képezte részét a pedagógusok feladatkörének, ahogy az alapvetően alkalmazott szinkrón és aszinkrón oktatási formákhoz sem kapcsolódott.

Az interjúalanyok narratívái alapján tehát a pedagógus és a szülő közötti kapcsolattartás nem szűnt meg, sőt, mondhatni gyakoribbá vált az online időszak alatt, hiszen amennyiben a helyzet úgy követelte, a pedagógusok az online segítségnyújtás különféle formáival igyekeztek támogatni a diákok otthonról történő tanulását. Ebben az időszakban a telekommunikációs eszközök és különböző online kapcsolattartási felületek alkalmazása bizonyult a legoptimálisabb megoldásnak a kommunikáció fenntartásának folyamán, mely bár nem helyettesíthette a személyes jelenléttel történő találkozásokat, szülői értekezleteket, mégis igyekezett fenntartani azt.

Jóllehet az interjúvázlat kérdéseinek fókuszában kifejezetten a pandémia és az online oktatás ideje alatt szülőként tapasztalt jelenségek álltak, az adatgyűjtés során a négy interjúalanyból három esetben is elhangzottak a képzettségi hátrányukból adódó nehézségeikre vonatkozó utalások vagy explicit kijelentések. Mivel az alacsony iskolai végzettségből adódó hátrány egy életen át meghatározhatja az emberek életét, így fontosnak találtam a kutatói beszámolóba beemelni azon narratívákat, melyek a kiemelkedő áldozatokkal járó pénzkeresés vagy munkapiacon való elhelyezkedés nehézségeit vetítik elénk. Az első interjúalany narratívájában a külföldi munkavállalás mint kényszermegoldás jelenik meg, hiszen úgy tapasztalják, külföldön kevésbé jelent hátrányt, hogy alacsonyan képzettek.

> „*Nincs mit tenni, ki kell menjünk, mert a pénz csak kell. S mi itt a környéken még nem tudtunk úgy dolgozni, hogy jó legyen. Ami itthon van, az inkább napszámos dolog. S az olyan nem biztos... Kint legalább tudjuk, hogyha aláírjuk a 3 vagy 6 hónapos szerződést, akkor az annyi… Itthon nekünk ilyent nem adnak. Hogy is mondjam? Én itt úgy érzem, mert mi nem vagyunk tanultak, itthon minket nem úgy kezelnek, mint ott kint. Azok tudják, ha mi ott elvállaltuk, hogy kimegyünk, akkor nem fogunk 1-2 hét múlva jönni haza. Az út is hosszú, s a másik, hogy sokba is kerül.*" (Háromgyermekes édesanya)

A harmadik interjúalany bár nem fogalmazta meg egyértelműen, többször is utalt a magasabb iskolai végzettséggel járó előnyökre, melyre neki sajnálatos módon még nem sikerült szert tennie. Ez a következő módon jelenik meg az édesapa narratívájában, amikor az online oktatásra való áttéréshez szükséges eszközök biztosításának körülményeiről mesél:

> „*Inkább vettünk nekik sajátot. Pedig nem volt olcsó, de azt mondtuk, ezt is megadjuk, csak ők legalább tudjanak tanulni." […]„Ahogy aztán megint lehetett járni, mi ott folytattuk a munkát, ahol abba maradt, nehogy másnak adják. Mert a pénz csak kell. Ha kicsi is, de kell. Ha az ember belegondol, milyen korán kelünk, télen hidegbe, nyáron melegbe ott lenni, csinálni, mit cipekedünk, hányszor fogjuk meg azt a téglát is, amíg a falba kerül. Nem is olyan egyszerű… De lehetne másként is, ha az embernek van rá feje… De mind lehetett az is, ha nem volt rá mód. Immár mindegy… Csak nekik legyen jó valahogy.*" (Kétgyermekes apa)

(Következtetések) A hátrányos helyzetű családok körében végzett szülői bevonódás vizsgálata meglehetősen járatlan terepnek számít, hiszen a bevonódás hazai és nemzetközi vizsgálatai nem vagy csak igen kis mértékben foglalkoztak a bevonódás e speciális célcsoportra vonatkozó elemzésével. Bár jelen kutatásom, azaz a járványidőszak alatti online oktatás időszakában jellemző szülői bevonódás hátrányos helyzetű családok körében történő vizsgálata kisszámú interjún alapul, az esettanulmányból mégis olyan ok-okozati összefüggések és eredmények rajzolódnak ki, melyek a képzettségi hátránnyal élő szülők mindennapi kihívásainak online oktatásban történő hangsúlyosabbá válására hívják fel a figyelmet.

A kutatásba bevont interjúalanyok egyike sem rendelkezett ugyan általános iskolai végzettségnél magasabb képzettséggel, a rendelkezésre álló lehetőségeik és legjobb tudásuk szerint igyekeztek segíteni gyermekeiket az otthonról folyatott tanulás akadálymentesítésében. A megkérdezett hátrányos helyzetű szülők gyermekük iskolai előmenetelének támogatása érdekében hozott valamennyi anyagi és szellemi áldozata arra enged következtetni, a képzettségi hátránnyal élő szülők gyermekük iskoláztatására többnyire úgy tekintenek, mint a társadalmi mobilitás lehetőségére.

A szülői narratívák alapján annak ellenére, hogy többnyire a hátrányos helyzetű családok gyermekeinek is sikerült biztosítani az oktatáshoz való hozzáférést, mégsem beszélhetünk teljes sikerről. Bár az oktatási intézmények zömében lehetőség nyílt az okos eszközök online tanulás alatti kölcsönzésére, a hátrányos helyzetű családok lényeges hányada nem mert élni a kínálkozó lehetőséggel. A kölcsönzési lehetőség visszautasítása többek közt kapcsolatot mutatott a családszerkezettel, valamint a szülők képzettségének szintjével. Azok a nagycsaládok, ahol az online oktatásban tanuló diák, diákok mellett még egy vagy több kistestvér is volt, kevésbé merték vállalni a kölcsönzéssel járó kockázatokat. Mivel a kölcsönzött okos eszközök sikeres használatához elengedhetetlen volt a digitális kompetencia birtoklása, így azon családok esetében, ahol sem a gyermek, sem a szülő nem rendelkezett hasonló kompetenciákkal, további nehézségeket jelentett. Továbbá azon diákok esetében, akiknek családjában az említett feltételek valamelyike, esetleg mindegyike sérült, korlátozottá váltak az oktatáshoz való hozzáférés terén, így jó eséllyel kimaradtak az online oktatás szinkrón módon történő szakaszából.

Tekintettel arra, hogy „amennyiben a család és az iskola nevelési céljai és értékei összhangban vannak, a köztük lévő együttműködés és ezáltal az eredményesség is nagyobb eséllyel éri el a kívánt mértékét”, a szülői bevonódás további kutatása válik szükségessé (Engler–Markos–Dusa 2021:74). A család és iskola nevelési céljainak keresztmetszetén elhelyezkedő szülői bevonódás mintázatainak megismerése, és az azt támogató és akadályozó térségi jellemzők további kutatása minden bizonnyal hozzájárulhatna a pedagógus–szülő kapcsolat javításához, a gyermek otthoni tanulásában eszközölt szülői lehetőségek optimalizálásához, sőt a térségi oktatási gyakorlat helyzetének javításában is szerepet játszhat. Továbbá tanulva a járványidőszak alatti online oktatás tapasztalataiból, a témában végzett tudományos kutatások eredményeiből, több irányú hiánypótlásra, fejlesztésre, felkészülésre lenne szükség az online és hagyományos oktatási gyakorlat optimalizálása érdekében. Minden bizonnyal célszerű lenne a sikerrel alkalmazott oktatási megoldások szélesebb körben való terjesztése, a pedagógus–szülő jógyakorlatok megismerése, a digitális oktatás gyakorlati oldalához kapcsolódó képzések szervezése pedagógusok, diákok és szülők számára egyaránt. Végezetül kiemelném a hagyományos oktatás és digitális oktatás módszereiből építkező kevert típusú oktatási megoldások alkalmazásának lehetőségét, amelyek jó eséllyel csökkenthetnék egy esetlegesen bekövetkező online oktatás sikertelenségeit.

IRODALOM

Bakker, J. – Denessen, E. (2007). The concept of parent involvement. Some theoretical and empirical considerations. *International Journal about Parents in Education*, 1(0): 188–199. o.

Biró A. Z. (2019). Digitális tér, társadalmi tér. In Biró A. Z. – Bodó J. – Székely K. (szerk.): *Család – iskola – média. A média hatása a gyermekekre és fiatalokra*. Madéfalva, Státus Kiadó, 51–60. o.

Biró A. Z. – Sárosi-Blága Á. – Szász M. M. – Kovács O. E. – Kovács J. T. (2021). A tanítói szerep változásai rurális környezetben. *Pro Scientia Ruralis*, VI(2): 105–154. o.

Bodó J. (2019). Szülői Stílusok. In Biró A. Z. – Bodó J. – Székely K. (szerk.): *Család – iskola – média. A média hatása a gyermekekre és fiatalokra*. Madéfalva, Státus Kiadó, 61–70. o.
Biró A. Z. (2020). Székelyföld – Milyen vidék? *Pro Scientia Ruralis*, 2020(1–4): 221–239. o.
Daniel, Sir. (2020). Education and the COVID-19 pandemic. *Prospects*, 49(1–2): 91–97. o. Doi: 10.1007/s11125-020-09464-3.
Daniels, S. (1995). Can Pre-school Education Affect Children's Achievement in Primary School? *Oxford Review of Education*, 21(2): 163–178. o.
Desforges, C. – Abouchaar, A. (2003): The impact of parental involvement, parental support and family education on pupil achievement and adjustment: A Literature Review. Queen's Printer, UK.
DiMaggio, P., Hargittai E. (2001). *From the „Digital Divide" to „Digital Inequality": Studying Internet Use As Penetration Increases",* Working Paper Series, 15.
Engler Á. – Markos V. – Dusa Á. R. (2021). Szülői segítségnyújtás a jelenléti és távolléti oktatás idején. *Educatio*, 30(1): 72–87. o.
Epstein, J. L. (1995). School, Family, Community Partnerships: Caring for the Children We Share. *Phi Delta Kappan*, 76: 701–712. o.
Epstein, J. L. – Sanders, M. G. – Simon, B. S. – Salinas, K. C. – Janson, N. R. –Van Voorhis, F. L. (2002). *School, Family and Community Partnership. Your Handbook for Action (2nd ed.)*. California, Corwin Press.
Edwards, R. – Alldred, P. (2000). A typology of parental involvement in education centring on children and young people: Negotiating familialisation, institutionalisation and individualisation. *British Journal of Sociology of Education*, 21(3): 435–455. o.
Fana, M. – Torrejón Pérez, S. – Fernández-Macías, E. (2020). Employment impact of Covid-19 crisis: from short term effects to long terms prospects. *Journal of Industrial and Business Economics*, 47(3): 391–410. o.
Fekete T. – Porkoláb Á. (2020). Karanténpedagógia a magyar közoktatásban. *Iskolakultúra*, 30(9): 96–112. o.
Fodor É., Gregor A., Koltai J., & Kováts E. (2020). *Az egyenlőtlenségek alakulása a koronajárvány idején Magyarországon*. Budapest, Friedrich-Ebert-Stiftung.
Grolnick, W. S. – Slowiaczek, M. L. (1994). Parents' Involvement in Children's Schooling: A Multidimensional Conceptualization and Motivational Model. *Child Development, 65(1):* 237–252*.* o.
Héra G. – Ligeti Gy. (2005). *Módszertan. Bevezetés a társadalmi jelenségek kutatásába.* Budapest, Osiris Kiadó.
Ho, E. – J. D. Willms (1996). Effects of Parental Involvement on Eighth-Grade Achievement. *Sociology of Education*, 69(2): 126–141. o.
Horváth D. – Mitev A. (2015). *Alternatív kvalitatív kutatási kézikönyv*. Budapest, Alinea Kiadó.
Kende Á. – Messing V. – Fejes J. B. (2021). Hátrányos helyzetű tanulók digitális oktatása a koronavírus okozta iskolabezárás idején. *Iskolakultúra*. 31, 2021(02): 76–97. o.
Kóródi – Jagodics – Szabó (2020). Az észlelt tanári énhatékonyságot befolyásoló tényezők vizsgálata a kényeszerű digitális oktatás időszakában (I. rész). *Iskolakultúra*, 30(10): 38–52. o.
Kukucska Zs. (2022). Oktatási módszerek az általános iskolások körében, a Covid-19 járvány idején. *Metszetek*, 11(3): 78–102. o.
Livingstone, S. – Sefton-Green, J. (2016). *The Class – Living and Learning in the Digital Age.* New York, University Press.
McCrindle, M. – Wolfinger, E. (2014). *The ABC of XYZ: Understanding the Global Generations*. McCrindle Research Pty Ltd, Australia.
Németh Sz. – Rajnai R. (2021). Hátrányos helyzetű tizenévesek médiahasználata a koronavírus-járvány első hulláma alatt és azt megelőzően. *Regio* 29(4): 75–90. o.
Nyitrai E. – Harsányi Sz. G. – Koltói L. – Kovács D. – Kövesdi A. – Mátay G. – Nagybányai-Nagy O. – Pusker M. – Simon G. – Smohai M. – Takács N. – Takács Sz. (2020): Szülői bevonódás és az iskolai teljesítmény kapcsolata az országos kompetenciamérés 2017-es és 2018-as adatainak tükrében. *Psychologia Hungarica*, VII(4): 7–51. o.
Osváth A. – Papp Z. A. (2020). Digitális fordulat az oktatásban? A digitális távoktatás tapasztalatai, lehetséges következményei. In Szabó-Tóth Kinga – Szepessy Péter (szerk.) *Látlelet a járványhelyzetről*. Miskolc, Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Alkalmazott társadalomtudományi Intézet. 179–204. o.
Prensky, M (2001a). Digital Natives, Digital Immigrants. *On the Horizon,* 2001(5), 1–6. o.
Prensky, M (2001b). *Digital Game-Based Learning*. Saint Paul, Paragon House Edition.
Proháczik Á. (2020). A tantermi és az on-line oktatás (tanítás és tanulás) összehasonlító elemzése. *Opus et Educatio,* 7(3): 208–219. o.

Pomerantz, E. M. – Moorman, E. A. (2007). The How, Whom, and Why of Parents' Involvement in Children's Academic Lives: More is Not Always Better. *Review of Educational Research*, 77(3): 373–410. o.
Stănescu, I. (2022). România rurală în noul capitalism: marile probleme ale dezvoltării. In Iulian Stănescu – Flavius Mihalache (eds.): *România rurală în noul capitalism: 1990–2020*. București, Pro Universitaria, 19–52. o.
Szokolszky Á. (2020). *A pszichológiai kutatás módszertana.* Budapest, Osiris Kiadó.
Treviño, E., Miranda, C., Hernández, M. & Villalobos, C. (2021). Socioeconomic Status, Parental Involvement and Implications for Subjective Well-Being During the Global Pandemic of Covid-19. *Front. Educ. 6:762780*. doi: 10.3389/feduc.2021.762780

JEGYZETEK

1 A község fogalma olyan kisebb rurális települések csoportosulását jelöli Erdély-szerte, amelyek tagjai egy közös közigazgatási központtal (községközponttal) rendelkeznek (Biró 2020, Stănescu 2020). Parajd községhez négy rurális település tartozik: Békástanya, Alsósófalva, Felsősófalva és Parajd, melyek közül Parajd, a legnagyobb népességgel rendelkező település tölti be a községközpont szerepét.

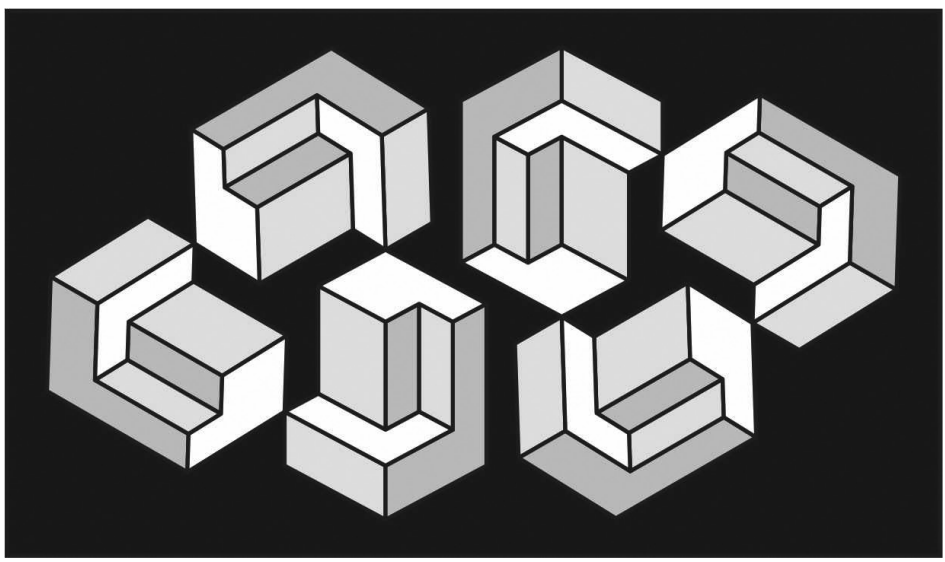

TREMBECZKI ISTVÁN

A fák, az ökoetika és a civilizáció jövője

A fákról a közvélekedés a biológiaórákon tanultak alapján alapvetően úgy gondolkodik, mint magas, fásszárú növényekről, amelyek lassú élettani folyamatokon és válaszreakciókon túl egyéb, összetettebb cselekvési mintákat nem képesek megjeleníteni.[1]

Bár a mitológia és a szimbolikus folklór világában számtalan formában, többletjelentést hordozva jelennek meg a fák – elég, ha csak a kozmikus időfelfogásra, az életfára, a paradicsomi fára vagy a keresztfára gondolunk –, de ebben az esetben sem elsősorban a biológiai adottságaik kerülnek előtérbe, hanem az életkoruk, a nagyságuk és az életciklusuk keltette szimbolikus jelentéstartalom.[2]

A kivételt a tudományon túl egyedül talán a fantasy irodalom remeke, a *Gyűrűk Ura* képviselte, a fáival, vagyis az entekkel és a huornokkal, melyek beszélő, gondolkodó, aktív mozgásra képes, érzelmekkel megáldott, sőt Szilszakáll és az enttanács tagjainak esetében még egyéniséget is felmutató létezőkként lettek bemutatva.[3]

A mítosz, a folklór és a fantasy világán túl a modern erdőgazdálkodás a faipar kereteiben gondolkodik a fákról, vagyis számukra a fák elsősorban faipari nyersanyagot, feldolgozandó terméket jelentenek, a különféle emberi igényeknek megfelelően.[4] Az erdészet ennek az instrumentális viszonyrendszernek a része, a modern erdőgazdálkodás függvénye, tehát itt is a gazdasági szempontok kapnak prioritást.[5] A modern gazdaságban talán egyedül a turisztika tekint úgy a fákra és az erdőkre, mint esztétikai és rekreációs céloknak megfelelő létezőkre. A vadgazdálkodás és a vadászat számára ezen tevékenységek hátterét biztosító élők együttese az erdő. Persze a vadászírók szemléletében a kép ennél jóval árnyaltabb.

Peter Wohlleben másképp látja és láttatja a fákat. Téziseit az alábbiak mentén foglalhatjuk össze:

A fák kommunikálnak egymással, különösen veszély esetén, illatanyagot kibocsátva vagy a gombafonalak segítségével jelzéseket küldve egymásnak. Az illatanyag ráadásul specifikus: számos rovarfaj esetében az adott kártevő ellenségeit csalogatja a megtámadott fához, vagyis a fák rendelkeznek ízlelőérzékkel! Sőt, felmerül a hallás és a beszéd képességének lehetősége is – persze a kutatások itt még igencsak a kezdet kezdetén vannak. Tehát az azonos fajhoz tartozók „beszélnek" egymással, még ha ennek sebessége jóval lassabb is, mint az állatvilágban.[6]

A fák – az azonos fajhoz tartozók – egymással kooperálnak, az életük során az idősebb vagy beteg fákat tápanyaggal segítik, gombákkal együttműködve védekeznek a baktériumok ellen, segítőiknek szénhidrátot juttatva. Sőt, még a kidőlt fák esetében sem szűnik meg feltétlenül a kapcsolat közöttük, csak éppen a föld alatt történik. A lombkoronák is támasztékul szolgálhatnak a másik egyednek viharok idején, az ágak struktúrája egymást támogató, nem kizárólag véletlenszerű.[7]

A fák fajonként eltérő reprodukciós technikákat fejlesztettek ki: a virágba borulás idejétől a mag elterjedéséig különböző stratégiákkal találkozhatunk, melyek meghatározott mintázatot hoznak létre.[8]

A fák nevelik az utódaikat, oly módon, hogy az anyafa védelmezi a magoncát tápanyag átadásával, s a növekedésének szabályozásával. Ez egyben információk átadását is jelenti, hiszen a következő generációnak a környezeti feltételekhez történő alkalmazkodás során készen kapott „tudással" kell rendelkeznie.[9]

A fák rendelkeznek egyéniséggel, ami azt jelenti, hogy az azonos fajhoz tartozó fáknál megfigyelhető, miszerint a környezeti hatásokra – például a hőmérséklet csökkenésére és a fényviszonyok megváltozására a tél közeledtével és tavasszal, vagy ha egy társuk kidőlt – egyénenként máshogy reagálnak: bár egymás közelében élnek, más időpontban hullajtják el a lombjukat, vagy némelyik új gallyakat növeszt, ha mellette egy tisztás keletkezik.[10]

A fák mozognak, vagyis a maguk életvilágán belül mozgásra is képesek, ha a klimatikus és egyéb környezeti adottságok megváltoznak. Ez természetesen nem az egyedre, hanem a fajra vonatkozik, de ha az utódok elterjedésének technikáit a mozgáshoz soroljuk, akkor a szél, a madarak és az erdei állatok segítségével történő helyváltoztatás mozgásnak minősülhet.[11]

S végezetül: a fák rendelkeznek tanulási képességgel és valamilyen formában emlékezőképességgel is, az őket ért negatív hatásokat – kártevők támadása, mérgező anyagokkal való találkozás, kövek támasztotta akadály, vagy a túl nedves talaj – elraktározzák, s később az információt elő tudják hívni. Ez azt jelenti/jelentheti, hogy kell lennie az állatvilághoz hasonlóan valamilyen szervnek, egyfajta „agynak" – talán a gyökérzetben –, ahol az információ elraktározódik. S ezzel máris az állatok és a növények közötti határ elmosódása felé tartunk![12]

Ez még messze bizonytalan terület, de Wohlleben konkrét kutatásokra hivatkozik, s a fákhoz való jobb viszonyulásunk érdekében reménykedik az ilyen határátlépésekben. „Az egyik fotoszintézist végez, a másik élőlényeket fogyaszt. A nagy különbségek végső soron már csak az időtartamban vannak, amely alatt az információfeldolgozás megvalósul és cselekedetté válik."[13] Az ontológiai problémafelvetésig elmenő dilemma nem véletlen: „Olykor-olykor feltámad bennem a gyanú, hogy ha vitathatatlanul leszögeznénk, mennyi mindenben hasonlítanak a növények az állatokhoz, akkor nyomban nagyobb figyelem illetné meg a fákat és más növényeket is."[14]

Természetesen az említett megfigyelések némelyike – a reprodukció és az adaptáció eltérő mintái, az élettani folyamatok idődimenziói – már korábban is ismert volt, de a Wohlleben által adott kép egészen más hatást kelt: másképp láttatja a fákat, az erdőket, vagyis ami eddig tulajdonképpen egy instrumentális viszonyt tartalmazott, az átadja a helyét egy kooperatív, s a nem-emberi létezőket a maguk sajátosságában és önértékében elfogadó szemléletnek. Ami a környezetetika célja volt mindig is.

A szkeptikusok erre azt mondhatják, hogy a környezetetika szemléletéből fakadóan szinte antropomorfizálja a fákat, s ezzel együtt antropomorf terminológiát használ, amely rájuk így nem érvényes. Ennek következtében a tudományos objektivitás sérül.

Az ökológiai, erdőgazdálkodási vitapontok eldöntését – az öreg fák nagyobb lombkoronatömege, a szálazás módszerének jogosultsága vagy a beteg fák kivágása – a szakmára bízva, a jelen tanulmány az ökoetikai szempontot emeli ki, s így, a szerző látásmódjával egyetértve, erre a kritikára kétféle választ is adhatunk.

Egyrészt, élőlényekről van szó, vagyis az önfenntartás élőlényekre vonatkozó evolúciós kihívásaira adott válaszuk nem esetleges. „Az organizmus spontán, önmagát megtartó rendszer, mely fenntartja és reprodukálja magát, véghez viszi programját, beteljesítve útját a világban, és értékeli a teljesítményt, olyan érzékeny képességek segítségével, amelyekkel a sikert méri" – fogalmaz Holmes Rolston III. amerikai ökoetikus.[15] A kulcsmotívum nála az információ, amely összehangolja az organizmusokat működtető programot, egyfajta, arisztoteleszi – formális és célokok – értelmében vett *teloszt* ad nekik.[16] Ha céltételezés van, akkor – véleményünk szerint – a fák élete is leírható és interpretálható az ember által használt terminusok segítségével.

Persze, ez nem jelent azonosságot, jóval másabb időperspektívát és más biokémiai és biofizikai jellegzetességeket és különbségeket is magában foglal, amit Wohlleben is folyamatosan hangsúlyoz.[17]

Az ökoetikai érvrendszer szempontjából viszont rendkívül fontos, hogy tapasztalati megfigyeléseken alapuló természettudományos megállapításokat kapcsol egy, a fák perspektívájából megfogalmazott leíráshoz. A fák evolúciós kihívásokra adott válaszai a saját szempontjukból kerülnek elénk, majd kerülnek tágabb összefüggésbe. Sőt, a fák titkos élete a többi élőlénnyel való kapcsolatot is bemutatja a lombkoronától a talajlakó állatokig és gombákig. Wohlleben interpretációja ezzel haladja meg az értéksemleges, csak az objektivitásra törekvő szemlélet kereteit. S ezzel a módszerrel – hangsúlyozzuk ismét – meggyőzően tud részt venni egy alapvetően más viszony kialakításában, ami újraértelmezi a nem-emberi létezők e csoportjával való kapcsolatunkat. Az antropomorf terminusok csak közelebb hozzák a fákat az emberi világhoz.

De ez nem csak a fák „érdekében" történik. Az ember és természet viszonyának új felfogása komoly szerepet szán a fáknak/erdőknek a jelenkor, az antropocén klímaváltozásának kezelésében, a klímakrízis megoldása felé mutatva. Már az említett kötetben is több oldalon foglalkozik a fák és a klimatikus változások közötti összefüggésekkel.

Eszerint a fák a szén-dioxid-nyelők közé tartoznak, a többi növénnyel együtt, de – és itt jön az egyik központi dilemma – csak akkor képesek a leghatékonyabban ezt megvalósítani, ha a maguk életciklusának megfelelő lehetőséget kapnak: vagyis minél öregebbek lehetnek. Tehát számukra a vágásérettségig elrendelt 60–120 év igencsak kevés, csupán a fiatal kort jelenti. S mert az idős fák több szén-dioxidot képesek megkötni és több biomasszát képesek termelni, hatékonyabban lehetnek az emberek szövetségesei a klímaváltozás elleni küzdelemben.[18]

A következő alapvetés az, hogy a fák és az erdők képesek a hőmérséklet szabályozására, képesek a környezetük mikroklímáját befolyásolni: hűtik a levegőt. A hétköznapi tapasztalattal – az árnyékoló hatás – is magyarázható jelenség okai között felsorolja még az erdei biomasszában tárolt nagy mennyiségű vizet, valamint a párologtatást, amelyek együtt gondoskodnak az erdők hűvösebb és nedvesebb klímájáról. Ebben az esetben a lomboserdők javára billen a mérleg, ami egy másik dilemma felé mutat: az őshonos fafajokat kellene preferálni a közép-európai ökológiai feltételek mellett, mivel azok képesek a megfelelő mennyiségű csapadék eltárolására, a tűlevelűek viszont „szomjaznak."[19]

A nagyobb nagyságrendű vízelosztásban is kulcsfontosságú szerepet töltenek be az erdők: a lombkorona párologtatása teszi lehetővé a kontinensek belsejében lejátszódó felhőképződést, s így a víz odajuttatását. Ha a partvidéki erdők hiányzanak – mert kivágták őket –, a szárazföld belső területei elkezdenek kiszáradni. A tűlevelűek emellett még terpéneket bocsájtanak ki, olyan molekulákat, amelyeken kondenzálódik a nedvesség, vagyis ezzel szintén elősegítik a felhőképződést. Az erdőkben felfogott esővíz azután a többi faj számára tápanyagul szolgál.[20]

Ez a három tézis – a korábban említettek jó részével együtt – majd visszatér Peter Wohlleben későbbi, *A természet rejtett hálózata* című könyvében is, új összefügések bemutatásával együtt.[21]

Egyrészt a fák és az erdei állatok (farkasok, vaddisznók, őzek, talajlakó állatok, hangyák, szúbogarak és egyéb lebontó rovarok, valamint ismét a gombák) ökoszisztémán belüli kapcsolatrendszere tárul föl, másrészt az erdők és a vadgazdálkodás dilemmái is felszínre kerülnek. Vagyis: a vadállomány felszaporodása, a vadak etetése nem feltétlenül szolgálja az erdők védelmét, a vadállomány nagysága visszavetheti a bükkösök

és a tölgyesek, a két őshonos fafaj visszatelepülését. Persze, itt még további kutatások szükségesek – szögezi le a szerző is –, de az erdők ökoszisztémájának komplex hálózata már így is súlyos emberi beavatkozásokat élt át.[22]

A klímaválság szempontjából ebben a kötetben azt hangsúlyozza, hogy bár a fák nem teljesen kiszolgáltatottak a klíma ingadozásainak, sőt, képesek a páratartalom és a hőmérséklet szabályozására, valamint a felhőképződés elősegítésére (terpének és kozmikus sugárzás), de az őshonos fajok az ökológiai fülkéjükhöz képest szélsőséges hőmérsékleti értékekhez már nehezen tudnak alkalmazkodni. Ez Közép-Európában +35 és –15 Celsius-fokot jelent, amit ma már a hőmérsékleti értékek felfele rendszeresen meghaladnak. A következő probléma az antropogén klímaváltozás gyorsasága, amelyhez szintén nehéz a fáknak alkalmazkodni, mivel csak lassan tudnak mozogni. S itt az emberi művelésnek szintén szerepe van, hiszen a kertekben a legtöbb esetben nem hagyják felnőni az elszórt makkokat, aminek következtében még nehezebbé válik a fáknak a melegedő éghajlat elől észak felé a művelt területeken áthaladni. Ilyen az ember és a természet viszonya a fák szempontjából![23]

A szerző legutóbb megjelent, *Ha a fák lélegzethez jutnának* című kötete a klímaváltozás fókuszából szemléli az erdők szerepét s lehetséges jövőjét.[24] Ebből a nézőpontból indítva, a könyv egy új megfigyeléssel kezdődik: a fák „eltéveszthetik" a naptári évszakot, s másodvirágzásba kezdenek a klímaváltozás miatt tovább tartó meleg időjárás következtében, ami súlyos gondot is okozhat a télre történő felkészülésben, a tartalék szénhidrát felhalmozásában, aminek következtében a fák túlélése nehezebbé válik. Mindezt még tovább fokozza a telek rövidülése is, ami a víz tartalékolására gyakorol negatív hatást, mivel az elsősorban a téli csapadékból keletkezik.[25]

Ebben a könyvben Wohlleben ismét megerősíti, hogy a fák igencsak jelentős tanulási képességekkel bírnak: az adaptáció során megszerzett tapasztalatokat a magokban rejlő genom továbbítja az utódoknak. Ezentúl pedig a mutáció mellett, még gyorsabb formában, az epigenetikus folyamatok révén a közvetlen tapasztalataikat is tovább tudják adni az utódaiknak, vagyis hosszú életciklusuk ellenére a felhalmozott tapasztalat nem vész el, hanem átadódik. Ami nemcsak azt jelenti, hogy nagyfokú alkalmazkodóképességgel rendelkeznek, hanem azt is, hogy ez a tudás már az utódaikban is megjelenik. A tanulási képesség és a tudás átadása pedig igen jelentős tényező a változó klimatikus viszonyok között.[26]

A könyv további kutatási adatokkal szolgál azt igazolva, hogy a fák/erdők nemcsak a helyi klímát képesek szabályozni hűtőhatással és párologtatással, hanem egész kontinensek klímáját is a vízmennyiség szabályozásával és a szélrendszerekre gyakorolt hatással. Wohlleben a helyi klíma esetében 15 Celsius-fokot elérő hűtőhatásról számol be, a kontinensek esetében pedig a belső területek csapadékellátottságának változását kapcsolja össze a partvidéki erdők meglétével, illetve hiányának szárazságot növelő hatásával, ahogy az az Amazonas mentén tapasztalható.[27]

A családi-közösségi együttműködést pedig két újabb megfigyelés mélyíti el: az anyafák árnyékot vetnek a magoncaikra, szabályozva a növekedésüket, valamint az egy családhoz tartozó fák között fellép a koronafélénkségnek nevezett jelenség, amely azt jelenti, hogy bizonyos távolságot tartanak a koronák egymás között. Ez utóbbi igencsak vitatott jelenség, de ha nem pusztán a szél műve, akkor a fák ismét csak nem passzív létezőkként jelennek meg előttünk.[28]

A klímaválsággal összefüggésben bemutatott jelenségek aláhúzzák a könyv fő mondanivalóját: „(…) az erdők és az emberiség sorsa összefonódik, (…) a legjobb eszközeink arra, hogy eltávolítsák a légkörből az üvegházhatású gázokat – sokkal hatékonyabban, mint amire bármilyen technika valaha is képes lenne"[29]

Peter Wohlleben a klímakérdés esetében két olyan nagy volumenű problémakört tár fel, amelyre az IPCC-jelentések a természetes és az ültetvényes erdők védelmén és fontosságuk elismerésén túl kevéssé figyeltek: a természet regenerálódásának és az erdőgazdálkodásnak a dilemmáira.

Hiszen a klímaválságra adott válaszok elsősorban az ember gazdasági tevékenységének szennyező, s a természetet megterhelő oldalaira fókuszáltak, a kibocsátás csökkentésére, az energiakérdésre, a dekarbonizációra, az infrastruktúrák és szállítási rendszerek környezetterhelésére, a termelési rendszerek működésére – egyszóval az emberi világ keretein belül maradtak, jórészt fenntartva annak természettől való elkülönülését.[30]

Persze, az ökoetikai gondolkodás már régen feltárta, hogy ez az elkülönülés a múlté, az „emberi cselekvés természete" megváltozott, s a modern technika korában – ahogy Hans Jonas meggyőzően bemutatja – az emberi mű, a város már nem enklávé, a technika etikailag nem semleges többé, a természet sebezhetővé vált, alkalmazásának nagyságrendje, kumulatív jellege és az alkalmazási kényszer miatt a pusztító következmények világában élünk. Ezért beszél Jonas a természet saját erkölcsi önjogáról.[31]

Wohlleben azt hangsúlyozza, hogy nagy részben a be-nem-avatkozás lehet a megoldás: a természeti folyamatokba történő mind kevesebb emberi hatás következtében hosszabb időtávlatban a természet a saját regeneráló erejét veti be a klímaválság elleni küzdelemben. S ezért fontos megfigyelés az erdők hőmérsékletet hűtő s csapadékot megtartó szerepének feltérképezése, mivel ez alátámasztja a természet felől érkező segítséget. Csak hagyni kell, hogy a „fák lélegzethez jussanak". Az öreg erdők megóvása és őshonos fák ültetése révén az újraerdősítés a megoldáshoz vezető út alapvető állomása.[32]

Ehhez viszont az erdőgazdálkodás jelenlegi gyakorlatának is alapjaiban kell megváltoznia, ami a másik neuralgikus pont Wohlleben érvelésében. A be-nem-avatkozás, ami az öreg fákat és öreg erdőket védené és hozná vissza, szöges ellentétben áll a tarvágásokkal és ritkításokkal operáló, az erdők fiatalításában gondolkodó, a kitermelt mennyiségre fókuszáló erdőgazdasági tevékenységgel. A problémakör még ezen is túlmutat: a nehézgépek erdőgazdaságban történő használata összetömöríti a talajt, s így annak víztározó és ezzel hűsítő képessége csökken. A vadgazdálkodás mai felfogása sem egyeztethető össze a természetes szabályzókkal, a vadállomány a sokszorosa a vadonban lévőknek. Az őshonos fafajok visszatelepítése is ellentétben áll a kitermelési szempontoknak jobban megfelelő új fafajok elmúlt évtizedekben történt betelepítésével. Az ökoszisztémában történő gondolkodás alapvetően átrajzolja az erdőgazdálkodásról alkotott képet. Az erdőpusztulás 2.0, a klímaváltozásnak nem ellenálló fajok látványa és az erdőtüzek gyakorisága aláhúzza Wohlleben érvelését és a mai erdőgazdasági szemlélettel és gyakorlattal szembeni erős bírálatát, melynek különösen a legutóbbi könyvében ad nagy teret.[33]

A klímavédelem az „erdők felől" szemlélet – melynek igazságához és jogosságához szerintünk nem fér kétség – sajnos alapvető nehézségekbe ütközik.

Az első az élelmiszer-termelés. Mennyi szántóföld és legelő szükséges a növekvő létszámú emberiség élelmezéséhez? Mennyi termőterületet lehet újraerdősíteni a fogyasztási igények növekedése mellett?

A probléma mögött az önfenntartáson túl a fogyasztás növelésének igénye áll, mivel az élelmiszer és a ruházat (és még sok egyéb) esetében a bőség elérése olyan ősi vágy, mint maga az emberiség. Mára a fogyasztói társadalom megszokta a minden elérhető mindenhol világát, s a szegényebbeknek is ez a minta. Erről lemondani – ha csak részben is – olyan komoly erkölcsi döntést igényel, ami tömegméretekben nehezen elképzelhető. Az erdőirtás legnagyobb okozói között a pálmaolaj-termelés, a szójaültetvények és a

marhalegelők kialakítása említhető, de a fűtőanyagként történő felhasználás sem kevés.[34] Ezek elhagyása érdembeli helyettesítés nélkül a fogyasztás csökkenését okozza. Sajnos ebben a kérdésben a lemondás sokkal nehezebb, mint a modern fogyasztói társadalom egyéb javai esetében, ahol ez talán jobban elképzelhető.

Bár az is lehetséges, hogy már ez sem igaz: a technokultúra világában az alapvető javak közé avanzsáltak a technikai eszközök is: a szállítási és infokommunikációs eszközök tartós korlátozása és egy kevésbé mobil életforma szinte elképzelhetetlen, komoly gazdasági és akár társadalomlélektani hatásokkal járhatna. A pandémia alatti zárlat pszichés hatásai ezt a vélekedést erősítik.

Ha tágabb perspektívában, a humánetológia oldaláról indulunk ki, elég, ha felidézzük, hogy az 1972-ben írt könyvében Konrad Lorenz az elpuhulást vagy az érzelmek fagyhalálát a civilizált emberiség nyolc halálos bűne között tartja számon, mivel szerinte az igények könnyű kielégítése csökkenti a nehézségekkel való szembenézést, ugyanakkor serkenti az azonnali örömök felé irányuló attitűdöket. Ebben a kulturális evolúciós folyamatban az ember az erőfeszítéssel elért eredményeket egyre kevésbé becsüli meg, a bosszúságokkal szemben egyre türelmetlenebb. Az igények azonnali kielégítése felszínre hozza a neofília, az újdonságvágy jelenséget, s ezt a gazdasági berendezkedés is ösztönzi. Az újabb generációk ehhez adaptálódnak, ezt szokták meg, ami már majdnem strukturális zavart kelt.[35] Hogy lehet így társadalmi szinten a fogyasztás önkéntes korlátozását elérni? Pedig belátható, hogy szükség lesz erre is.

Ám lehet, hogy mégis van megoldás. 2017 nyarán megjelent egy tanulmány a Zürichi Műszaki Egyetem (ETH) jóvoltából, ahol kiszámolták, hogy mintegy 900 millió hektár erdő segítségével az emberiség által az ipari forradalom óta kibocsátott szén-dioxid körülbelül kétharmada eltárolható lenne a fákban. Mivel az erdők szénraktáranként is működnek, ezzel megteremtődne a leghatékonyabb megoldás a szén-dioxid légkörből való kivonásának és tárolásának problémájára, amely ráadásul nem terjedne ki a szántóföldekre és a városokra, hanem a kutatók által feltérképezett, használatban nem álló területekre. Oroszország, az Egyesült Államok, Kanada, Ausztrália, Brazília és Kína lenne az a hat fő ország, amely az erdősítés feladatát a legnagyobb mértékben – 158, 103, 87, 58, 50 és 40 millió hektáron – kellene, hogy végrehajtsa. A többi erdősíthető terület megoszlana a többi ország között.[36]

A megoldás egyszerűnek tűnik, de komoly vitákat váltott ki. Az erdők növekedési ütemének lassúságától a fák szén-dioxid-tároló képességéig, valamint a vízigényig és az adott terület erdősítésre való alkalmasságáig terjedtek a szkeptikus érvek, melyek azért fontos szerepet tulajdonítottak az erdőknek is.[37]

Wohlleben mintegy megelőzve a vitát, a 2017 elején lezárt, *A természet rejtett hálózata* című könyvében már polemizál az erdősítés kérdéséről: miszerint a mai tájképet – a „szántókból, földekből és kisebb erdőrészletekből álló (…) foltvarrásos szőnyeget" – ő sem akarná teljes mértékben visszaállítani a régi formájában, mivel az élelmiszer-termelésre szükség van.[38] *Ha a fák lélegzethez jutnának* című 2021-es könyvében már szigorúbb: az erdőtelepítések mellett a marhahúsfogyasztás és általában a húsfogyasztás visszafogásával felszabaduló legelők és más termőterületek visszaerdősítésében látja a klímaváltozás elleni küzdelem egyik fontos elemét. (Ehhez még a vegetáriánus életmód is csatlakozhat).[39]

Ha az említett svájci kutatásnak igaza van, akkor tényleg nagyobb mozgástér áll rendelkezésünkre az erdősítésre. Sőt, ők még a városok kizöldítésében is látnak 700 millió hektárnyi erdős területet, ami persze nem igazi erdő, sem erdei rezervátum, de parkként hőmérséklet- és vízszabályozást elláthat. De ez már az erős beavatkozás kategóriájába tartozik, Wohlleben is meglehetős szigorral beszél a parkok és fasorok fákat érintő negatív hatásairól.[40]

A legelők és sztyeppterületek visszaerdősítése mellett Wohlleben az alapján érvel, miszerint az utolsó eljegesedés után Európában eleve az erdei ökoszisztéma dominált, amire a fák nagy testű növényevőkkel (őstulok, vadló, szarvas) szembeni védekezési metódusainak hiányából következtet, mivel a kisebb facsoportokkal gyorsan végeztek volna. (Szeretik a fiatal fák hajtásait és kérgét). Amiből az következik, hogy a visszaalakítás lehetséges. De ez nem zárja ki, hogy további kutatások szükségesek a holocénra jellemző növényföldrajzi és talajviszonyok pontosabb feltárása irányába. A kérdés messzire vezet, mert ha az ellenvélemény szerint a sztyeppterületek domináltak, s csak az emberi vadászat szorította vissza a megafaunát, akkor a nagy kiterjedésű erdők talán nem is léteztek, vagy éppen ennek köszönhették létüket. Ami az emberi beavatkozás erdősítő hatását igazolná! S megkérdőjelezheti a be-nem-avatkozás elvét, a jelenlegi erdőgazdasági gyakorlatot támogatva.[41]

Ezenkívül az erdőirtások folyamata sem egyértelműen tisztázott: Norman J. G. Pounds *Európa történeti földrajza* című könyvében azt írja, hogy az európai erdők nagy része már az i. e. 5. századra eltűnt. Csak ott maradt meg több, ahol silányabb volt a talaj. A sűrűbben lakott területeken később csak épületfának, tűzifának és makkoltatásra hagytak meg valamennyit. Az a gond ezzel a megállapítással, hogy a kor népességszáma nagyon alacsony lehetett, amit a szerző maga is bemutat. Akkor a megelőző időszaké még alacsonyabb: a kevés ember hogyan tudta volna eltűntetni az erdők nagy részét a klasszikus korszakra, alacsony szintű agrotechnika mellett?[42]

Az erdők kiirtásának ellentmond a Surányi Béla *Ember, természet, kultúra* című könyvében bemutatott két térkép is, amelyek a Kr. u. 900 és 1900 körüli erdősültségi állapotot mutatják Közép-Európában. Igaz, a térképek egy 1956-ban megjelent könyvből kerültek át, de a 900-as állapotok igen magas erdősültséget mutatnak. Sőt, Surányi megemlíti, hogy az éghajlati változások és az emberi tevékenység nélkül a mai Magyarország területének 85,5%-át borítaná erdő![43]

Sümegi Pál *A régészeti geológia és a történeti ökológia alapjai* című könyvében azt írja, hogy az „ipari társadalom előtt Európa mintegy 70%-a volt erdősült," majd ez az érték csökkent egészen 20%-ra vagy még alacsonyabb szintre.[44] Vagyis az újabb kutatások is a nagy fokú erdősültséget igazolják, melyet a középkortól kezdve változtatnak meg egyre átfogóbban. Ebből az következik, hogy van lehetőség az erdők visszatérésére! Wohlleben is ezt vallja, ezt tapasztalja, bármennyire is összetömörödött a talaj a munkagépek alatt vagy tűnt el sok talajlakó élőlény az évszázadok során.[45]

A visszaerdősítés ugyanakkor a fogyasztás esetében az élelmiszer-termelés mellett megköveteli egy másik, hasonlóan neuralgikus problémakör kezelését is: a faipari termékek iránti keresletet szintén vissza kellene fogni, hogy az erdőirtás ne folytatódjon ilyen ütemben.

S ide a bútor- és papírgyártási, valamint az épületfaként felhasznált termékek tartoznak, melyek szén-dioxid-raktározása ugyan néhány évtized – Wohlleben azt ezt vizsgáló fejezetben a felhasználási formák átlagában 33 évet ír –, de ha néhány esetben több évről is lehet szó, akkor sem évszázadokig történő elraktározásról.[46] Vagyis tulajdonképpen ez is elég gyors kibocsátási tényező. A tűzifa esetében pedig tulajdonképpen szén-dioxid-kibocsátásról beszélhetünk. A megnövekedett népesség és a növekvő igények itt is csak katalizálják a folyamatokat. Holott az ökoetikai iránymutatás már adott: „Ha méltó módon értékelnénk, hogy milyen sokat tesznek a fák a klímáért, akkor nem lenne kérdés, hogy az erdők védelmét a faanyagfelhasználás elé kell helyeznünk, a fa- és a papírfogyasztást pedig erősen korlátoznunk kellene" – mondja Peter Wohlleben.[47]

S ezzel máris egy másik fő problémánál tartunk. Ez az időtényező. Az antropocén klímaválsága tulajdonképpen egy bő emberöltő alatt jelent meg, s a folyamat egyre gyorsul – ahogy David Wallace Wells írja a *Lakhatatlan Föld* című könyvében, amely a klímaváltozás eseményeit s annak hatásmechanizmusait mutatja be s vetíti ki a közeljövőbe.[48] Ha neki lesz igaza, és az extrém időjárási jelenségek az élelmiszer- és ivóvízellátást fogják veszélyeztetni (már azt teszik), valamint sűrűsödő természeti katasztrófákat fognak okozni (már azt teszik), akkor nincs idő évtizedekben vagy évszázadokban gondolkodni. Gyorsabb megoldások is kellenek a természet regeneráló hatása mellett. Ami természetesen nem zárja ki az „erdők felől" történő kiútkeresést.

De az is lehet, hogy a tömeges visszaerdősítés már rövidebb időtávlatban is pozitív változást gerjeszt, hiszen a fiatalabb fáknak is van szénmegkötő hatása, s a szén-dioxid-koncentráció megnövekedése korrelál az utóbbi évtizedek felgyorsult erdőirtásával. Vagyis hiányzanak az erdők mint szén-dioxid-nyelők. S bár ez spekulatívan hangzik: de nem lehet ebből kiindulva gyorsuló változást remélni? Megjegyzendő, hogy uniós szinten is gondolkodnak a kibocsátás ellensúlyozásaképpen az erdők védelmével.[49]

Ugyanakkor Peter Wohlleben sem csak az erdősítésben gondolkodik. Az energiatakarékossággal megvalósuló átfogó klímavédelem,[50] az élelmiszer-fogyasztás megváltoztatása és a faanyagfelhasználás visszafogása[51] nála is szerepel, csak az erdősítést tartja a klímaváltozás elleni küzdelem legcélravezetőbb megoldásának. Ennek megvalósulásához először szemléletváltásra van szükség. Az emberek és a természet, az emberek és a fák kapcsolatát új alapokra kell helyezni. Ehhez alapvető fontosságú a fák titkos életének megismerése. Mert a fák megmenthetnek minket.

JEGYZETEK

1 https://www.tudasbazis.sulinet.hu/hu/termeszettudomanyok/termeszetismeret/ember-a-termeszetben-1-osztaly-kozvetlen-kornyezet-gyakori-novenyei/disznovenyek
2 Jankovics Marcell: *A fa mitológiája,* Debrecen, 1991, Csokonai Kiadó; Tánczos Vilmos: *Szimbolikus formák a folklórban,* Budapest, 2007, Kairosz Kiadó, 384–392. o.
3 Tolkien, J. R. R.: *A Gyűrűk Ura II.* Ford: Göncz Árpád, Tandori Dezső. Budapest, 1981, Gondolat Kiadó, 66–94., 168–197. o.
4 Wohlleben, Peter: *A fák titkos élete.* Ford: Balázs István. Budapest, 2016, Park Könyvkiadó.
5 Uo.
6 I. m. 12–18. o.
7 I. m. 7–12., 19–23., 49–54., 122–129. o.
8 I. m. 24–28. o.
9 I. m. 34–38., 44–48. o.
10 I. m. 134–137. o.
11 I. m. 165–172. o.
12 I. m. 44–48., 74–78., 130–133., 173–176., 207–210. o.
13 I. m. 78. o.
14 Uo.
15 Rolston III, Holmes: A környezeti etika időszerű kérdései. In Lányi András – Jávor Benedek (szerk.): *Környezet és etika.* Budapest, 2005, L'Harmattan, 93. o.
16 Uo.
17 Például Wohlleben (2016) i. m. 12–18., 34–38., 55–57., 69–73., 173–176. o.
18 I. m. 86–90. o.
19 I. m. 91–94. o.
20 I. m. 95–101. o.
21 Wohlleben, Peter: *A természet rejtett hálózata.* Ford: Malyáta Eszter. Budapest, 2018, Park Könyvkiadó.
22 I. m. 9–137. o.
23 I. m. 138–153., 177–179. o.
24 Wohlleben, Peter: *Ha a fák lélegzethez jutnának.* Ford: Malyáta Eszter. Budapest, 2023, Park Könyvkiadó.
25 I. m. 11–22., 41–47. o.
26 I. m. 23–40. o.
27 I. m. 60–71. o.
28 I. m. 72–77. o.
29 I. m. 5. o.
30 https://www.ipcc.ch/report/ar6/wg2/downloads/report/IPCC_AR6_WGII_SummaryForPolicymakers.pdf, 21. o. (Utolsó megtekintés: 2024.01.27.)

31 Jonas, Hans: Az emberi cselekvés megváltozott természete. In Lányi–Jávor (szerk.): i. m. 25–36. o.
32 Wohlleben (2016) i. m. 86–90. o.; Wohlleben (2023) i. m. 110–121., 137., 193–200. o.
33 Wohlleben (2023) i. m. 87–189. o. Lásd még: Wohlleben (2018) i. m. 49–59. o.
34 https://europarl.europa.eu/news/hu/headlines/society/20221019STO44561/erdoirtas-okai-es-az-eu-ellene-tett-lepesei (Utolsó megtekintés: 2024.01.26.)
35 Lorenz, Konrad: *A civilizált emberiség nyolc halálos bűne.* Ford: Gellért Katalin. Budapest, 2014, Helikon, 37–49. o.
36 https://www.nak.hu/agazati-hirek/mezogazdasag/148-erdo-es-vadgazdalkodas/99848-az-ujraerdosites-lehet-a-legjobb-megoldas-a-klimavaltozas-ellen (Utolsó megtekintés: 2024.01.25)
https://www.origo.hu/tudomany/20190705-kutatok-kideritettek-hogyan-lehetne-megallitani-a-klimavaltozast.html (Utolsó megtekintés: 2024.01.25
37 https://ecolounge.hu/vadon/tomeges-erdotelepitessel-megmentheto-foldunk (Utolsó megtekintés: 2024.01.26.)
38 Wohlleben (2018) i. m. 53., 58. o.
39 Wohlleben (2023) i. m. 180–189. o.
40 Wohlleben (2016) i. m. 151–159. o.
41 Wohlleben (2018) i. m. 164–179. o.
42 Pounds, Norman J. G.: *Európa történeti földrajza.* Ford: Boros Attila. Budapest, 2003, Osiris Kiadó, 30–32., 48–49. o.
43 Surányi Béla: *Ember, természet, kultúra.* Debrecen, 2010, Debreceni Egyetemi Kiadó, 79., 95. o.
44 Sümegi Pál: *A régészeti geológia és a történeti ökológia alapjai,* Szeged, Szegedi Egyetemi Kiadó, 2013, 210. o.
45 Wohlleben (2023) i. m. 215–226. o.
46 I. m. 138–147. o.
47 I. m. 69. o.
48 Wallace-Wells, David: *Lakhatatlan Föld.* Ford: Torma Péter. Budapest, 2020, Animus Kiadó, 9–134. o.
49 https://www.europarl.europa.eu/news/hu//headlines/society/20170711STO79506/klimavaltozas-az-erdok-vedelmevel-a-szen-dioxid-kibocsatas-ellensulyozasaert (Utolsó megtekintés: 2024.01.28)
50 Wohlleben (2018) i. m. 178. o.
51 Wohlleben (2023) i. m. 148–153., 180–189. o.

BIERNACZKY SZILÁRD

A joruba oríkì –
Egy államalkotó afrikai nép hagyományos költészeti műfaja

A jorubák Nigéria egyik nagy államalkotó népe, bár nagy létszámú csoportjuk él a szomszédos Beninben (az egykori Dahomeyben), továbbá még jelentős számban találhatók Ghánában, Togóban és Elefántcsontparton. Összes lélekszámuk a legutóbbi adatok szerint majdnem 50 millió. Mintegy a felük az elmúlt kétszáz évben zajló (helyenként erőszakos) térítés nyomán iszlám vallásúvá vált, a többiek keresztények, bár azért jelentékeny számban őrzik az eredeti animista hitvilágot is (néha az iszlámmal és keresztény vallással együtt vagy mellett, sajátos lelki-szellemi szimbiózisban). Történelmük néhány száz évre visszamenőleg részletesen is ismert, bár területükön már a Kr. előtti 7. században éltek emberek (ezek azonban nem feltétlenül tekinthetők a jorubák őseinek, noha teremtésmítoszuk erre nyújt egyfajta utalást).

A 18–19. században jelentős háborúk zajlottak a hatalomért az *oba*k (törzsi uralkodók) irányította számos hagyományos királyságuk között. Mitológiai hagyományaik igen gazdagok. Teremtésmítoszaik, istentörténeteik többféle változatban élnek közöttük. A földi világ keletkezése hitük szerint Olodumare (más névváltozatban Olokun) legfőbb teremtő istentől ered, aki rábízza orisájára (’miniszterére’), Obatala-ra (más változatok szerint kedvencére, Oduduwa-ra) a Föld megteremtését és az emberi alakok megformázását, de életet ő lehel beléjük (ismét csak más változatok szerint ezt maga Oduduwa, illetve Obatala végzi el). A teremtésmítosz szerint a földi világ megformálása szent városukban, Ifében következik be.

A joruba panteon mindmáig egyik legtiszteltebb, leginkább élő istene Ogun, akinek a nevéhez nagyon sokféle életmozzanatot kapcsolnak. Ő a vas és a kovácsmesterség, a háború, a harcosok, a vadászat és a vadászok, a bosszú, a földművelés és a szüret, aratás, betakarítás, a civilizáció, az utak, újabb időkben az autóvezetők, a technológusok és a technológia, a kreativitás, a felfedezés, az ének és a költészet, mi több, az Újvilágban a rumkészítés istene, a hét joruba szent város egyikének, Ile Ife-nek az első királya. Attribútumai: a vasfejsze és mindenféle fémeszközök, a kutya és a pálmalomb, továbbá a hetes szám, a föld, a vörös, fekete és zöld (néha kék) szín, valamint a kard.

A joruba panteon ugyanakkor rendkívül gazdag más, különféle istenalakokban. Mint például (az említetteken kívül) Olofi az Ég és Föld közötti összekötő isteni megnyilvánulás, továbbá Orunmila a bölcsesség, a jóslás, a sors és az előrelátás szelleme. Számos további férfi és női orisha (istenség), mint Erinlé a gyógyulás és orvoslás, Esu az utak, kezdetek, Ibeji az ikrek, Obatala az emberi test, a fény, a lelki tisztaság, az erkölcsi igazságosság, Shango, a mennydörgés és villámlás férfi istensége, Aje a vagyon, Ayao a levegő, Egungun-Oya a jóslás, Mawu a Nap és a Hold jegyében teremtő női istenek, Ọbà, Shango első felesége a házasság, Olókun az afrikai leszármazottak, Òṣun a szeretet, az intimitás, a szépség, a gazdagság és a diplomácia, Oxosi az erdő, az állatok, a gyógynövényes gyógyítás, Ọya a Niger folyó, a szél, villámlás, termékenység, tűz és varázslat, Yemọja anya istennő a nők és az Ogun folyó istensége, védőszentje, patrónusa.

A panteonban az ősi és az egyik fő istennek a hét közül Ogun számít, aki a hit szerint elsőnek lépett a már megteremtett Földre, miután az Olodumare vagy Olokun legfőbb istenség által leküldött Orisa – másként Orisa-nla –, vagyis Obatala megteremtette

az embereket, ám rabszolgája, Atunda bosszúból rágörgetett egy nagy sziklát, és ekkor sok száz Orisára törött szét. Így aztán a falvak, városok hitvilága, illetve a különféle hagyománykorpuszok szerint változóan 400 + 1 vagy 1000 vagy akár 1440 orisára bomló istenközösség formálódott. (Közülük minden településnek saját védőszentje van.)

A történelemtudomány mai állása szerint viszont három nevezetes régi ásatag kultúrára: a Nok-, Ife- és Benin-civilizációra vezethető vissza a joruba nép keletkezésének gyökere. Jóllehet e három kultúra (és királyság?) történetéről annyit tudunk, amennyit a híressé vált (elsőként Ifében Leo Frobenius felfedezte) szobrászatuk alapján kihámozhatunk. A legrégebbi a Nok-kultúra, amely nevét a nigériai Nok falu neve után kapta, ahol különlegesen szép terrakotta szobrokat fedeztek fel 1928-ban. A vaskori, kb. Kr. e. 1500 és Kr. u. 500 között fennállt Nok-kultúra Nyugat-Afrika egyik első olyan közössége volt, mely már bizonyítottan vasat olvasztott.

Ami a joruba etnikum – erre utalnak a hagyományok és a régészeti dokumentumok – vélhetően legősibb városa, Ife (ma Ile-Ife) múltját illeti, eredetét Oduduwa törzsfőnökig vezetik vissza. „Régészeti kutatások már a 6. század idejéből emberi jelenlét nyomait találták itt. A 13. század idején Ifében már kivételesen szép bronz és terrakotta szoborfejeket alkottak. Jelentős vallási központ volt, amelyet a középkor végi nyugati írók »*a fekete világ (Fekete-Afrika) Rómájának, Thébájának és Sionjának*« neveztek. Ez a magas fokú civilizáció a 18. század végén teljesen megsemmisült" – olvasható Futó József Afrika-monográfiájában. Maga az ife-i királyság névleg ma is létezik, 2015 óta Oba Adeyeye Enitan Ogunwusi Ojaja II áll az élén.

A benini királyság ugyan nem feltétlenül a joruba, hanem inkább az *edo* – ma zömmel Beninben, a volt Dahomeyben élő – etnikai csoporthoz köthető, amelynek *jorubasága* (a két csoport nyelve dialektus szintű rokonságot mutat) hosszú ideje vitatott. Mindemellett a feltárt csodálatos bronztárgyak, szobrok és reliefek (a helyszínük ma is Nigériában található, s nem Beninben), amelyek jó részét 1897-ben egy brit büntető hadsereg elrabolta a királyi palotából, és az anyag a világ múzeumaiba szétszóródott, két régi joruba királyság, egy 13. és egy 15–16. századi létezését látszik igazolni.

(A dicsérő énekről általában) A dicsérő ének (*praise poem / chant de louange / Preislied)* vagy másként eulógia (*poésie-éloge,* lásd magyarul: elégia) mint műfaj, illetve kutatási témaköre nemcsak Afrikában, hanem szinte a világ minden népének régi irodalmában, szájhagyományaiban és ennek megfelelően irodalomtudományában jelentős helyet és szerepet tölt be. A magyar irodalomtudományban nagyon marginális helyre szorult (legfeljebb csak Janus Pannonius kevésre becsült panegiricusai kapcsán esik szó róla). Az általunk érintett kontinens számos (ha nem minden) népénél viszont megtalálható, és gazdagon napvilágra került tradicionális műfaji korpuszt alkot, együtt a gazdag gyűjteményes anyagra vonatkozó, ugyancsak gazdag elemzéseket tartalmazó publikációkkal.

Ami az egyetemes világkultúrát és történetét illeti, lényegében dicsérő énekek Homérosz isten-himnuszai is, amelyek ugyancsak tartalmaznak narratív mozzanatokat. De ide sorolhatjuk Ehnaton fáraó Nap-himnuszát is, amely a bolygórendszerünk központi csillagát dicsőítve az óegyiptomi élet számos mozzanatát eleveníti fel (lásd ezzel kapcsolatban e tanulmány szerzőjének publikálás előtti poémáját „Himnusz a Naphoz. Parafrázisok E(k)hnaton fáraó Atonhoz intézett himnuszára" címmel, amely várhatóan a *Kortárs* folyóiratban jelenik majd meg). De sorolhatnánk számos olyan ókori és középkori verses formát is, amelyek lényegében a dicsérő ének kategóriájába esnek. Egyik saját korábbi tanulmányomból idézem:

„Az ógörög irodalomban műfajnevek egész sora utal a dicsérőköltészet létezésére: Az *enkómion* (‘felvonulási, magasztalási’, ti. ének), az *epinikion* (‘győzelmi ének’), az *eulógia* (‘jó beszéd, áldás’), az *epithalamion* (‘nászszobánál való dal’) az ifjú pár magasztalása. A *szkolion* (szó szerint: ‘tekervényes’) asztalnál előadott, bordal jellegű és adott személyt érintő magasztalás, a *genethliakon* (‘születési, születésnapi’) újszülöttet köszöntő ének volt, amelyet aztán (születésnapokon) meg lehetett ismételni. A *thrénosz* (gyászdal vagy sirató), a *hümenaiosz* (menyegzői ének) ugyancsak tartalmazott magasztaló részeket. A latin *elógium* (‘kijelentés, dicséret’) előkelő vagy híres személyek verses vagy prózai sírfeliratát jelezte. A *paian* Apolló tiszteletére megszólaltatott kardal. A *dithürambosz* eredetileg szintén rituális kardal formáját öltötte, jeles görög szerzők Dionüszosz-himnuszai utóbb évenként megrendezett költői versenyek kiemelkedő részévé váltak (Arisztotelész ezekből származtatta a görög tragédiát).

A Világirodalmi Lexikon *dicsének* szócikkének írója szerint ebbe a körbe tartozik az ógörög gyökerű *himnusz*, a héber irodalomból eredeztetett *zsoltár*, a középkori keresztény szertartási dal, vagyis a *szekvencia*, a már említett *dithürambosz*, valamint a latin nyelvű liturgiában gyökerező, a Jézus Krisztust, Szűz Máriát vagy a szenteket dicsőítő olasz *lauda*. […]

Még jobban árnyalja a képet (mondhatnánk, még bonyolultabbá válik a helyzetünk), ha a Ruth Finnegan által használt *panegirikusz* kifejezést vesszük számba, amellyel ő az egész afrikai dicsérő költészetet megjelöli (*panegyric poetry*). […]

Témánkhoz vélhetően még közelebb visz, ha a preiszlám időkbe elvezető *mahd*ot (az arab kultúrában széles körben elterjedt *qaszida* kifejezetten dicsérő típusú változatát) vagy csak a római történetírók által említett ógermán *preisliede*t, illetőleg az óizlandi, ónorvég *drápa*t említjük.” (Biernaczky: *Shaka dicsérője,* 2008)

Janus Pannonius említett terjedelmes panegiricusai (*Dicsőítő ének Lodovico Gonzagához, Mantua hercegéhez; Ének Itália békéjéért III. Frigyes császárhoz; Francesco Barbaróhoz; Dicsőítő ének a veronai Guarinóhoz; Dicsőítő ének a velencei Jacobus Antonius Marcellushoz*) természetesen elsősorban dicséretek a műfaj szabályai szerint, de a bennük felfedezhető nagyszámú eseményre, történeti elemre utalás szinte epikus (*életrajz leíró*) költeménnyé avatja ezeket az alkotásokat.

Ugyanakkor Afrikában különösen nagy számban tártak fel a dél- és közép-afrikai bantu törzsi kultúrákból dicsérő, közöttük vallásos elbeszélő és hősi (vagyis történelmi információkkal is szolgáló) énekeket, amelyek részben az adott etnikum isteneit dicsőítik, de többnyire egykori állam- vagy birodalomalkotó törzsi fejedelmek, illetve központi vagy helyi törzsfőnökök tetteit visszhangozzák (*zulu* Shaka, Dingane, Mpande, Dingiswayo stb., *sona* Rozwi királyok, Mwari isten, *bahima* Makobore, Ekirimbi, Mbata stb., *csvána* négy királyi család, továbbá 35 király, *szoto* Moshoeshoe I és II, Posholi, Mopeli stb., összesen 18 király stb.). Ezeknek az énekeknek a terjedelme 3 és 500 sor között mozog.

Különleges helyet foglalnak el a sorban a kongói lubáktól ismert *kasala*-k és az ugyancsak kongói jakák *mbiimbi*nek nevezett dicsérő énekei, amelyek egyes esetekben majdnem 1000 sorosak, és az adott etnikai csoport törzsi múltját idézik mítosz és történelem határán billegve.

De ismertek dicsérő énekek Nyugat-Afrikából is: a ghánai ashantik alapító királyuk, Osei Tutu emlékét őrzik, akinek legitimációját egy, az égből leereszkedett aranytrónus teremtette meg hitük, illetve hagyományaik szerint. A Szenegáltól Kamerunig legalább 19 nyugat-afrikai országban szétszóródva, különféle lélekszámú etnikai csoportokat alkotó fulanik elsősorban hőseposzaikról nevezetesek, de számos dicsérő énekük is létezik, amelyek történelmi elemekkel, háborús küzdelmek, hódító hadjáratok leírásaival

telítettek (lásd például Biernaczky m. s.: Omár Seik dicsérő éneke, fordítás kommentárral). Ugyanakkor ismertek dicsérőszövegek rajtuk kívül többek között a Maliban élő dogonok és a több nyugat-afrikai országban élő szongáj-zarmák, a Nigériában élő igbók és hauszák köréből is.

Fontos megállapításnak tartom, hogy a dicsérő ének genezise – ezt sokszor leírtam már – a névadó szokás, amelynek működését a későbbiekben a joruba *oriki* műfaj ismertetése során részletesen bemutatom. A felsorolt és más afrikai népektől gyűjtött anyag nagy részében e névdicsérő jelenléte egyébként mindig könnyedén nyomon követhető. Ezért állíthatjuk, hogy a dicsérő ének műfaja nem hőseposzi, hanem legfeljebb sajátos narratív formának tekinthető, mivel csak egyetlen személy köré fonódva és mozaikszerűen, sokszor mindenféle kapcsolódás híján említ eseményeket (vagy éppen lírainak ható megjegyzéseket, minősítéseket), ellentétben a legalább két, de többnyire több szereplőt is felvonultató, mindenféle küzdelmekkel, harcokkal telített, drámai sodrású folyamatos cselekményt tartalmazó valós eposzi szövegekkel szemben.

A dicsérő ének műfaji csoportján belül természetesen nemcsak hősi karakterű szövegek, hanem sok másféle tematikájú, deklamált formában előadott versezetek is ismertek. Amint e témagazdagság listázására korábban már kísérletet tettem, többek között a következőkről szólhat vagy a következőkhöz kapcsolódhat énekes dicséret. V*egyesen:* fegyver és kéz, eke, akácfa, árpasör, fiatal lány, lebe (életerő?), halottak, ősök, gazellamaszk, a kovács maszkja, fiatal lány maszkja, vakság; *személyek dicséreténél*: tolmács, fazekas, a mészáros lánya, Okot P'Bitek költő barátja, egy fiú barátnője, a csónakház vezetője, egy szereplő a Szungyata eposzból, talicskás, Shaka király, Oyo királya, egy jelölt fiú a beavatási rítus idején, egy iskolás fiú, egy tradicionalista (orális költő); *továbbá*: klándicsérők, asszonysiratók; *téma lehet*: a vadászpréda; *az állatdicsérők gazdag témaválasztéka*: pillangó, kakukk, feketerigó, szarka, veréb, pók, kecskefejő madár, barázdabillegető, mézkereső, koronás daru, szövőmadár, kékharkály, fürj, héja, béka, krokodil, légy, csíkos mókus, nyúl, gnu, vízi antilop, leopárd, oroszlán, pávián, colobus majom, elefánt, kutya, teve; *további állatok más közleményekből*: kőszáli antilop, vaddisznó, teknősbéka; *a háziállatok között első helyen áll*: a marha (ökör, bika, tehén) dicsérete; *kiegészül ez még*: a szellemlények és földrajzi jelenségek, például a föld, az eső, a bori rítus szentje vagy az odo maszk, másrészt az ifá jósláshoz használatos varázsló diók és csontok, más növények, egyes napok, holdhónapok nevei; *újabb időkből pedig*: a vonat, a kerékpár (bicikli), a fejsze, a lepratelep, a svájci misszionáriusok tanítóképzője vagy az éppen lakott falu témájával.

Összefoglalóan elmondhatjuk tehát, hogy e nálunk kevéssé ismert és elemzett, a szóbeliségben és a hivatásos irodalomban is helyet foglaló műfaj, mondhatni, világszerte jelen van az egyes kultúrákban folklór vagy írott irodalom formájában, méghozzá történelmi dimenzióban is (a korai ókortól kezdve). A műfaj körébe tartozó énekek (a ma is élőnek számító afrikai folklór világából nyilvánvalóan kikövetkeztethetően) elsősorban a közösségformálás, közösségi összetartozás megerősítésének eszközei, elsősorban ezt szolgálják, hiszen az istenek, védőszellemek, hősök, főnökök, családfők és családtagok vagy a természeti környezet megbecsült élő és élettelen elemeinek dicséretei, amelyeket minden megragadható alkalommal, ünnepi pillanatban elrecitálnak, és amelyeket a gyermekek már kiskoruktól kezdve igyekeznek megtanulni.

Nem feledkezhetünk meg arról, hogy e szövegek, amint már említettük, egyrészt sokszor nem összefüggő folyamatot, hanem halmazszerű állapotot mutatnak (egymásra következő névdicséretek, amelyek minden egyes jeles tettet megörökítenek), másrészt olyan szavakat, kifejezéseket, mondatokat tartalmaznak, amelyek magyarázatra

szorulnak (adott esetben még nem az adott etnikai csoportba tartozó afrikaiak, sőt az újabb saját generációk esetében is.) A kutatás jobb híján alluzív (utalásos, célzásos) stílusról beszél ennek kapcsán. Így például a nagy zulu államformáló törzsi fejedelem, Shaka dicsérőjének fordításánál azt a megoldást választottam, hogy a főszövegbe beillesztettem, beugrasztva és dőlt betűvel szedve minden olyan sort követően a magyarázatot, ahol annak alkalmazása szükségesnek látszott.

Magyar nyelven korábban mindössze a joruba *Ogun, Obatala és Shango isten dicsérői* láttak napvilágot, tulajdonképpen töredékes formában, Keszthelyi Tibor, illetve Simor András fordításában. Ezenkívül jelen szerző „Shaka dicsérője" című (2008) tanulmánya tartalmazza a zulu Napóleonnak nevezett törzsi uralkodó majd' 500 soros *izibongóját* (illetve további kéziratos fordításszövegek találhatók disszertációimban).

Fontos záró megjegyzésünk: John William Johnson kiemelkedő jelentőségű amerikai afrikanista, az afrikai hősi epika és ezen belül a manding Szungyata király immár több tucat változatban ismert eposzának nagy felkészültségű specialistája szerint a dicsérő ének hősepikai formának tekintendő. Mindemellett későbbi utalásaink ezzel a megállapítással ellentétben arra próbálnak majd rámutatni, hogy az afrikai verses (és történelmi vagy áltörténelmi eseményeket rögzítő) epikai formáktól különböző-en azonban a dicsérő ének megítélésünk szerint külön műfajt alkot, nem tekinthető eposznak.

(*A joruba dicsérő ének*) Az *oríkì* a joruba névdicsérők összefoglaló neve. A jorubáknál minden megszülető gyermek háromféle nevet kap. Az első név születése körülményeire vonatkozik (pl. Omope, a későn született; Ajayi, a ferde nyakkal született; Abiona, a nyakán köldökzsinórral született stb.). A második név (abiso) a szülők választása (pl. Ayodole, vidámságot hozott a házba; Ogundalenu, háborúba dönti házunkat; Aelegbite, a korona tróntkövetel stb.). A harmadik név tulajdonképpen az *oríkì*, amely egyszerre jelent névdicséretet, névleírást, becenevet és költői nevet. Az első oriki még származhat a szülőktől (pl. Alaké, olyan gyermek, akit halálra becéznek; Akunyun, olyan gyermek, aki mindenért megküzd stb.). De mindenkit több orikival is illethetnek, mi több, a kiemelkedő személyiségek, a főnökök több száz névdicséretet is összeszedhetnek életük folyamán. Tekintve, hogy e dicsérő formulák legtöbb esetben az adott személy tetteihez is kapcsolódnak, ugyanakkor lírai elemeket is tartalmaznak, az *oríkì* műfaj az európai műfajrendszer ódatípusához hasonlóan az epika és a líra határán áll.

Az *oríkì* ugyanakkor a joruba orális költészet alapvető műfaja. Gyakran szólaltatják meg beszélő dobon is. A dicséret tárgyai lehetnek istenek, királyok, városok, állatok, növények stb. A királyok dicséreteit az udvari énekes, az *akevi* szólaltatja meg, az istenek dicséreteit a hívők, az állatok és növények dicséreteit pedig a vadászok éneklik. Lényegében az *oríkì* dicsérő ének műfaj altípusának tekinthető az *ìjálá*, amely a nyugat-nigériai Oyo joruba vadászközösségek énektípusa Ogun, a vadászat istene, az állatok, illetve a vadászközösségek családfái és sajátos társadalmi alkalmai számára fenntartva. Az oriki másik alcsoportja az *iwì*, amely Egungun, az istenként tisztelt első ősnek a maszkos rítusünnepei alkalmával szólal meg. A maszkos rítusokhoz egyébként ezúttal is kapcsolódnak állatok. Az *odu ifa* viszont a joruba jós isten, a *babalawo*, a titkok atyja dicsérő-költészetét foglalja magában. Ennek a csoportnak az érdekessége az, hogy a kisebb, odu formulákból jön létre a nagyobb költemény: egy teljes ének 256 kisebb odu formulából épül fel. A negyedik alműfaj a *rárà*, amelyet a menyasszony énekel anyja tiszteletére vagy új életének reményeiről, miközben rokonai és barátai jövendőbeli férje házába vezetik.

Az oriki műfaj megértését – bonyolult törzsi kulturális összefüggésrendszerén túl – sajátos formai jegyek nehezítik. Ugyanis az *oriki*hez, illetve a felsorolt műfaji alcsoportokhoz többnyire dallam is kapcsolódik. Zenei szempontból viszont három típus különböztethető meg a formulák szintjén. Az *orin* két vagy három mondatból áll, 10 szótagos sorokra bomlik, és az egyes sorokat szabályos zenei lüktetés (metrum) fogja össze. Az *ègbè* lényegében rövid orin, egyetlen tagmondatból vagy mondattagból áll, amelyet sokszor ismételnek. E két első zenei típus kimeríti az európai dalszerűség fogalmát. A harmadik, az *oríkì* zenei lejtésmód viszont szabad formájú, szabálytalanul keletkező súlyokkal. E dallamvonal közelebb áll a joruba beszéd hanglejtéséhez. Recitatívónak azért nem nevezhetjük, mivel a joruba nyelv tonális: a három használatos hangmagasságnak (hozzávetőlegesen 1-d-r trichord) jelentésmegkülönböztető szerepe van. A beszéddallammal gyakorlatilag egybeesik a szavalatszerűen előadott vadász-ìjálá, amelyben bizonyos ritmikai és hanglejtésegységek ismétlődései biztosítják a versszerűséget, a mindennapi beszédtől való megkülönböztetést. Mindemellett mind az ìjálának, mind az *oríkì* és alműfajainak formai sajátosságai még több vonatkozásban is tisztázásra várnak.

(A joruba történeti dicsérő ének három típusa) Bolanle Awe nigériai tudós egy kitűnő cikkében, amelyben a dicsérő éneknek mint történeti forrásnak a kérdésével foglalkozik, a joruba „praise poem", az *oríkì* három típusát különbözteti meg. Eszerint az *oríkì ilu* (városok) a városok alapításával, viszontagságaival és a szomszédjai közti általános jó hírével foglalkozik. Az *oriki orilé* (eredetek) az apai ági jellegzetességekre, a leszármazottak néhány nevezetes személyiségének fókuszba állításával hívja fel a figyelmet, vagyis azokra, akiknek a cselekedetei hivatottak a leszármazottak fő jellegzetességeit tipizálni. A harmadik, az *oriki inagije* (egyes személyiségek) főleg konkrét személyekkel foglalkozik, kiemeli a megkülönböztető minőségeket, rögzíti a családfát, és létrejöhet ezek kombinációja, ez esetben több oriki orilét foglalnak bele a szövegbe. Majd pedig példákat kapunk a három különféle típusra.

Az első oriki (*oríkì ilu*, vagyis városdicsérő) Awe tanulmányában Ibadan városáról hangzik el, amelyet a 19. században alapítottak. Joruba viszonylatban Ibadan aránylag új település, ám a 19. század végére maga mögé utasította a többi várost, és az országon belül a legerősebbé vált. Gyorsan növekvő uralma túlnyomórészt az elfogadott kormányzási tradíciókkal való szakításból eredt. Általános magatartásmódja kiváltotta a szomszédok elismerését, és egy, mind a mai napig fennmaradt *oríkì*t érdemelt ki:

(1) Éljen Ibadan! Harcosok otthona!
(2) Ibadan, a város, amelyet jól szemügyre kell venned, mielőtt belépsz,
(3) Ibadan, Esi gyermeke – a tüskés disznó és Oluyolé otthona,
(4) A város, ahol a tolvajok a legjobbat kapják a jogos tulajdonosoktól,
(5) Ibadan, amely jobb menedéket ad az idegeneknek, mint a szegényeknek,
(6) A világ bármely teremtménye sem lehet hiba nélküli,
(7) Ibadan hibája az állandó polgárháború.

A vers szövegét illetően megjegyezzük, hogy Awe magyarázataiból értelmet nyer néhány hirtelenében igen nehezen érthető utalás: A város harcosok otthona volt *(1)*; Oluyolé uralma oly hosszú volt, hogy neve azonosult a városéval *(3a)*; A várost emberevő disznók háborgatták *(3b)*; Az igazságszolgáltatás rossz volt a városban *(4)*; A város bátorította a bevándorlókat *(5)*; Honos volt benne a polgárháború *(6–7)*. Awe még hosszasan foglalkozik e nyers értelmezések helyességével. Történész módjára felteszi a kérdőjeleket is.

Az általa másodikként ismertetett *oríkì orilé* már közelebb áll a hősének kívánalmaihoz, bár az egyrészt erőteljesen alluzív (utalásos) stílus, másrészt az a tény, hogy nem elsősorban egyéni vonásokkal megragadott személyes hősök állnak a középpontban, a hősepika fogalmát mégsem merítik ki. Így az Onikoyihoz címzett dicsérő ének egy neves Oyobeli főnök és katona alakját, családját örökíti meg, jóllehet maga az *Onikoyi* név később a neves hadvezér tekintélyének hatására örökletes címmé vált. Íme egy részlet a szövegből, amelyben a nyugtalan természetű Onikoyi család (az Onikoyi – Olukoyi nevek közötti eltérés okáról Awe nem szól), illetve az Oyo hadsereg katonáinak képe tűnik elő, miközben bemutatásra kerül katonai tudásuk is:

(1) Amíg csak a Nap Madár vándormadár marad,
Olukoyi nem szünteti be, hogy harcban legyen.
(2) Iyeke Igédé, Gbón-n-káá sarja.
(3) Ha meglepte őket az ellenség nyílt erdei tájon,
(4) Erdei fákká változtatták magukat.
(5) Ha meglepte őket az ellenség szavanna-vidéken,
(6) Szavanna-fűvé változtatták magukat.
(7) Ha meglepte őket az ellenség hangyabolyokkal teli vidéken
(8) Átváltoztak hangyaboly gombává.
(9) Úgy ismerték őket, mint akik csak ritkán maradnak otthon.
(10) Néha nyílt erdőben laknak,
(11) Néha ligetes vidéken laknak,
(12) Néha az utcákon,
(13) Néha a tanyán,
(14) Néha Aáwe-ban,
(15) Néha Aágba-ban,
(16) Néha Kóbái-ban,
(17) Néha Ogbónósó-ban,
(18) Néha Ilé Ifón-ban,
(19) És néha Kutá-ban.

Awe az *oríkì inagije* (személy dicsérete) típusra egy, a 19. században az ibadani katonai erők főparancsnokává emelkedett, köztiszteletben álló katona, Balógun Ibikunlé dicsérőjét idézi. Ebben az alluzív stílus láthatóan mérséklődik, helyét inkább egyfajta konkrét történeti jellegű eseménysor veszi át. Mindemellett a hősepikai elbeszélő jelleg kialakulásának mintha gátjai volnának: a szövegben világosan látszik a joruba dicsérő ének genezise. Vagyis az, hogy a kiváló emberek életük során a születés- és gyermekkori három név (1. hogyan született, 2. milyen karaktert mutat, 3. kisgyermekkori viselkedésének minősítése, valamely rendkívüli esemény rögzítése) mellé akár további több száz dicsérő nevet is kaphatnak. Az itt következő, túlzásoktól hemzsegő szöveg viszont – érzésünk szerint – szinte darabokra (sorokra) hullik szét:

(1) Ibikunlé a vidék (Hegyek) Ura.
(2) A közmondásosan bőkezű ember.
(3) A kapitány, aki pénzmegvonással bünteti az embereket.
(4) A Katona! Oly rendszeres, mint a muzulmán délutáni imák.
(5) Nagyeszű ember, értelme Oló'dumaré eszéig felér.
(6) Gazdasága elegendő, hogy költsön,
és a sörfőzdénél megtakarítson.

(7) Megbízható kóborló katona.
(8) Mindenki kihívója.
(9) Az Ogbéré-i földek tulajdonosa.
(10) Ibikunlénak Odó-Oná-ban is van földje!
(11) A földek nagy kiterjesztője.
(12) Elér az Adéségun-i város (erődítés) faláig.
(13) Kuejó apja, egy félelmesen szörnyű udvar tulajdonosa.
(14) Ibikunlé udvara nagyobb, mint mások földjei.
(15) Udvara elég széles, hogy a hiénák hosszú távú versenypályája legyen.
(16) Közmondásosan nagy udvar, Ojó-Gán apja.
(17) Elűzte Rá vendégeit Ohan-hoz.
(18) Ohan embereit Kogusi ellen hajtotta.
(19) Hadjáratokban csodálatos, Ogunmólá apja.
(20) Háborúban vad ellenfél, Asipa apja.
(21) A golyó és lőpor kizárólagos tulajdonosa, az ibadáni Osi apja.
(22) A lázadások vezéreinek leverésével bízzák meg.
(23) Orówusi-nak, Ékerin-nek apja.
(24) Az oszthatatlan husángnak őrzője, mint Olódumaré.
(25) Aláké serege ellen harcolt, és megölte annak fiát.
(26) Ibikunlé Igbéin ellen harcolt, és rettegetté vált a fogságban.
(27) Lecsapott Sómujénél, lecsapott Apátinál,
(28) Egy rövid husángot használt, hogy körbekergesse Alólát.
(29) Anélkül, hogy ismerte volna az ügyet, elítélte Égbát.
(30) Megölte Alólát azzal, hogy hadjáratba rendelte őt.
(31) Mindig, minden esetben győz.
(32) Obiriti, az emberek végzetes napjainak megváltoztatója.
(33) Lett volna Égbának elég esze kunyhót építeni Olórisá-okonál.
(34) Használták volna kunyhóépítésre Oké-kerenél is.
(35) Valamint használták volna Alábátánál.
(36) Obiriti – kiárad itt is, ott is, mint az Osun Ápara folyó.
(37) Harci hangulatban a szem és az orr vérvörös,
(38) Mindig véres hangulatban mozog a hadszíntéren.
(39) Igazán tagbaszakadt személyiség.
(40) Erős vaskos kézzel és gorilla-lábakkal.
(41) Félelemkeltő jobbján az Ijébu –
(42) Adéjewón az Awujalé-juk.
(43) Az Ijébu rosszindulatú a balján is,
(44) Nem lehet, hogy ne részesítse ugyanolyan elbánásban
(45) Jimbát Ilorin-ban,
(46) Azt, akinek aránytalanul hosszabb az orra, mint a szája.
(47) Megölte Ijébut és leverte Ijébut,
(48) Leverte Ijébut, ahogy leverne egy cöveket.
(49) Leverte Ijébut, arccal kifelé –
(50) Szemben a Kukorica-piaccal.
(51) Volt mersze az erdőben táborozni.
(52) Balógun az erdőben táborozott és elpusztította azt.
(53) Volt mersze sátrát a földeken felütni,
(54) Balógun a földeken ütötte fel sátrát,

(55) Elpusztította és széttépte a földeket, mint a rongyot.
(56) Az ember, akit figyelmeztettek, hogy ne menjen Áwérébe,
(57) Átmasírozott Ola (a főnök) földjein Edebe.
(58) Az Ola-k (főnökök) nem mertek mozdulni sem,
(59) A Timi-nek moccannia sem volt szabad.
(60) Továbbindulása megkönnyebbülést okozott nekik Agbálénél (Ede).
(61) Mindannyian kórusban sóhajtották: „Ibikunlé felelős legyengült állapotunkért”.
(62) Elindult és Baálé megkönnyebbülten sóhajtott fel:
(63) Hála isten, Ibikunlé ma végre elment! – mondta.
(64) Indulása a Timit egy jó fürdésre késztette.
(65) Azt mondta: „Ma fogok fürdeni, Ibikunlé elment”.
(66) Már újabb hadjáratot tervezett, mialatt még az előbbiben küzdött.
(67) Éppen levert egy lázadást, máris tüzet nyitott egy újabb fronton.
(68) Ijésáért akart háborúzni,
(69) Éfón blokádot emelt,
(70) Balógun megtisztította az erődöt, és árkokat ásott,
(71) Ibikunlé gond nélkül összetörte, szétmorzsolta a nemes Éfón jamgyökereit,
(72) Felprédálta ápepe jamjukat, felprédálta alóló jamjukat,
(73) Még áriwó jamrügyeiket is teljesen elpusztította.
(74) Egy szempillantás alatt ürítette ki a gabonahombárokat,
(75) És felgyújtotta a falu összes mérgeit.
(76) Meztelenül lépett be a házba Elériwóval,
(77) Kongó egyik ellenségével, Kéré apjával:
(78) Villámokat szórva harcolt Lolá nyílt mezején, egy elefánthoz hasonlatosan,
(79) Az elefánt nehezen pusztította el Ilola földjét,
(80) Kuejó apja teljesen kipusztította Ilásében a földet.
(81) A Katona! Eszes, mint egy európai.
(82) Ha ágbá dobjai hallatszanak Olufón házában,
(83) Az mindig Balógun dicsőségét zengi.
(84) Ha Ejigbó-Okóró-ban verik a dobokat,
(85) Az is Balógun dicsőségét ismétli.
(86) Ha Kinjin dobjai még Ilorin-ban is hallatszanak,
(87) Az is csak Balógun dicsőségét zengi.
(88) Magányos elefánt, amely megrázza a dzsungelt.
(89) Ibikunlé abbahagyta a dzsungel-rázást,
(90) Magányos elefántnak mondotta magát,
(91) Mely alapjaiban rázza meg az egész világot.
(92) Isteni küldött, küldetést beteljesítő.
(93) A küldetést, amelyet isten adott Ibikunlénak, a halála előtt végre is hajtotta.
(94) Pálmafa vastagságú lánc sem képes megállítani egy elefántot.
(95) Bármely kúszónövény, amely megpróbálja megállítani az elefántot, hogy át menjen az úton,
(96) Biztosan az elefánt nyomát fogja követni.
(97) Balógun! Örökös tiszteletem a tiéd!
(98) Soha sem vádollak hazugsággal.
(99) Alárá az, aki hazugnak tartott.
(100) Obiriti! Az eredmény: városának kifosztása lett.
(101) Ikogusi, akit apám hamisnak mondott.

(102) Onilelolá! Városa így teljesen elpusztult.
(103) Ajeró-Ajáká, aki – mérget vehettek rá – hazudik,
(104) Arowoló! Városa teljesen elhagyatott hely lett.
(105) Balógun esedezem hozzád, Olugbájá!
(106) A füstfüggöny gyakran befedi a dzsungelt.
(107) Balógun! Olugbájá! Hozzád könyörgök,
(108) A mászókötél gyakorta emlékezik a pálmafára.
(109) A talpak nyoma mindig az ösvényen vezet,
(110) A várost mindig az erődítés fala övezi.
(111) Olugbájá!
(112) A gondos anya mindig szorosan maga és kisdede köré tekeri a sálat, amikor gyermekét viszi.
(113) Arowóló!
(114) A városban mindenki eszén túljársz.
(115) Rogi rogbe,
(116) Csatamező mestere,
(117) Arowóló,
(118) Csatamező réme.
(119) Rogi-rogbe!
(120) Csatamező réme.
(121) Nincs istenség, aki túltenne Ogun-on:
(122) Mások csak puszta sértésnek tűnnek mellette.
(123) Vezérsége nélkül egy hüvelyknyit sem tudnánk mozdulni.
(124) Kísérete nélkül nem tudnának magabiztosan masírozni.
(125) Ha Ibikunlé, a Vidék Ura már nem lesz,
(126) Még a sakált sem tudják majd kihívni párbajra.
(127) Az európaiak nem hajózhatnak, és nem szállhatnak majd partra,
(128) Maga Ijébu megakadályozhatja az áruk szállítását,
(129) Ha az európaiak beszüntetik a hajózást, és Ijébu sem jön,
(130) Ibikunlé, a Vidék Ura kimeríthetetlen lőporraktára örökös használatra ott lesz,
(131) Aki az elefántot hívja ki, az a halált hívja ki.
(132) Aki a bölényt hívja ki, az annak támadását hívja ki,
(133) Aki a fáklyavivő harcosokat hívja ki,
(134) Ingyenes meghívó után áhítozik a mennyországba.
(135) Ha Ibikunlé az utadba kerül, és elmulasztod, hogy elkotródj az útból,
(136) Lehet tán Ondugbójéhoz szeretnél csatlakozni a mennyben?
(137) Ogbárágádá (góliát), az ember,
(138) Aki egy pillanat alatt kettétépte Kurunmi védelmi gátját.
(139) Milyen szánalomra méltó dolog! Mindenki együttérzéssel sóhajtott, a méhek is ezt visszhangozták,
(140) Ibikunlé letette a terhet – nincs többé!
(141) Elment nevével, és itt hagyta címeit.
(142) Kuejo apja itt hagyta fejpárnáját.

Ezúttal sem tudjuk megtakarítani a tanulmányíró magyarázatait, mivel a szöveg nagy része – a különféle allúziók következtében – az európai olvasónak nem sokat mond. Először is: Awe „értelmezései" nemcsak sajátos, hősepikával kapcsolatos műfajelméleti vitánk érvényesítéséhez ad támpontokat, de kétségkívül mutatja, mit jelent napjaink

kutatási gyakorlatában az a tudományszak (oral history research), amely mindmáig kevéssé ismert szakterület az egyébként igen fejlett és nagyhagyományú magyar néprajzkutatás számára:

„Ibikunlé kiváló tulajdonságainak elsorolása sok történelmi értékű információt hordoz, amelyek gyakran nem deríthetők ki ilyen világosan más hagyományos orális forrásból. Számos érdekes harci aspektust tártak már fel Ibadan múltjából. Először is azokat a tulajdonságokat, amelyeket elvárnak azoktól, akik a katonai vezetést maguknak követelik. A nem-irodalmi hagyomány forrásai szerint a katonai vezetőt a kiváló katonai képességek fémjelzik. És valóban, az *oríkì* számos sora emeli ki ezt a tulajdonságot. De az oriki azt is teljesen világossá teszi, hogy a katonai vezetéshez több kell. Egy ilyen vezetőnek például tekintélyes gazdasági készletek felett kellett rendelkeznie *(9–16)*. A város különböző részein nagy gazdaságokat kellett birtokolnia, nagy házat kellett vennie, ahol kíséretének, őrségének tagjait és ezek családjait is el tudta helyezni. Bőkezűnek kellett lennie, például a sörfőzdében *(6)*, nagy lőszerkészletekkel kellett rendelkeznie *(21, 127–130)*. A számos Ibikunlénak adott jelzőnév (*102:* Onilé Olá, akinek háza gazdagsággal teli; *104 :* Arowoló, akinek mindig van elkölteni való pénze; *105:* Olugbáyá, aki másokat megvéd a támadástól) illusztrálja még ezeket a képességeket.

Másodszor, az *oríkì* bepillantást enged a balógun főparancsnok valós és elképzelt helyzetébe; mint balógun, mindig harcra készen kellett állnia, háborúkban vagy háborúra való készülődések idején *(66–67)*. Mindig az Ibadan által vállalt hadjáratok vezetőjének kellett lennie *(22)*, még az is az ő kötelessége volt, hogy a hadiállapotot bejelentse *(123–126)*. Az *oríkì* megemlíti Ibikunlé összes kiváló kortársát**,** mint például Ogunmólát, Ashipat, Orówusit *(19–23)*, hangsúlyozva azt a tényt, hogy a katonai hierarchián belül ő volt az első. Az ilyen típusú információ hasznára van annak a széles körben elfogadott tradíciónak a korrigálásában, amely hajlamos volt a féktelen Otun Balógun Ogunmólát, a második embert a vezetésben kora legerősebb főnökének tartani.

Harmadszor, az Ékiti városok *(68–80)* ellen indított hadjáratok leírásával napvilágra került az Ibadan által ebben az időben használatos katonai taktika is. Az Éfón elleni hadjáratban a környező erdőt megtisztították, és körülárkolták a várost. Ezután támadott Ibikunlé és prédálta fel a farmokat, megettek minden ehetőt, a többit pedig elpusztították. Ibikunlé elpusztította a káros elemeket is. Bemutatta a háború hatását ezekre a városokra *(99–104)*. Néhány teljesen elpusztult, míg mások elnéptelenedtek, még mielőtt Ibadan város hadserege odaérkezett volna.

De az *oríkì* más típusú információkat is hordoz a katonai jellegűek mellett. Betekintést nyújt a joruba politika néhány aspektusába. Utal Ibadán és néhány szomszédjának a viszonyára, különösen Ijébuéra *(41–45)* és Ébáéra *(31–35),* amelyek tradicionális ellenségek voltak. Az ebből a két csoportból szedett foglyokkal a bánásmód, mai szemmel nézve, brutálisnak látszik, de abban az időben Ibikunlé könyörtelensége csak vezetői nagyságának kifejezését szolgálta. Érdekes azt is megjegyezni, hogy Ibikunlé vezérsége alatt Ijébut térdre kényszerítették; ez éles ellentéte annak, amit eddig tudtunk, hiszen a 19. század folyamán, amikor a lagosi munícióhoz vezető utakat ellenőrzésük alatt tartották, ők diktálták a feltételeket Ibadannak.

Van még néhány érdekfeszítő adat, amelyekhez a kutató nem jutna el ilyen egyszerűen a nem-irodalmi orális tradíciók vizsgálata útján. Az Éfón jamgyökereinek elpusztítására való hivatkozás *(72–73)* nagy fokú gabonatermesztési specializációt jelez a joruba földművesek között. Az európaiak okosságának említése *(81)* bizonyos fokú kapcsolatra utal velük ebben a korban. Az iszlám imádságok rendszerességére való hivatkozás *(4 sor)*

az iszlám növekvő befolyását mutatja a városon belül. Ez egy érdekes fejlemény, hiszen korábban Olujolé nem engedélyezte a muzulmánoknak vallásuk nyilvános gyakorlását. A két álarcos, Ondugbójé és Alangan *(136–137)* már nem léteznek, de a rájuk történő hivatkozás ebben az *oríkì*ben némi fényt vet az Egungunok (álarcosok) által képviselt funkciókra a tradicionális joruba társadalmon belül. Az *oríkì* az életrajzi szerzőknek is nyújt némi elképzelést Ibikunlé megjelenéséről és termetéről: magasnak, gömbölyűnek és harciasnak írják le *(39–40)*."

A joruba dicsérő ének, amint ez Afrika számos országában tetten érhető (lásd például azokat az egyenesen a parlamentben elhangzó énekes magasztalásokat, amelyek Nelson Mandelát, Dél-Afrika egykori legendás elnökét illették) ma is élő szóbeli forma. Hagyományos közösségerősítő szerepe ugyan megkopott, de a nagyvárosoktól távolabb eső területek vidéki népessége még mindig él vele, amikor nagyobb családi vagy a települést érintő eseményekre, ünnepekre kerül sor. A nigériai nép legjelesebb írója, költője és színdarabszerzője, a Nobel-díjas Wole Soyinka hagyományoktól átitatott nevezetes poémái, az *Idanre* vagy az *Ogun Abibimañ* címűek pedig – immár a nagyvilágnak is feltárva az afrikai kultúra sajátos értékeit – az *oríkì* magasztos stílusában hívják életre a vas istenét, amint ez jól érzékelhető az *Idanre* következő lirikoepikai jellegű epizódjában:

Jön ő, aki nem kaparja le a földi trágyát a lábáról,
Eljön újra szüretkor, az első aratógéppel
Éjszaka találkozunk, amikor bizonyosak a zajok
És csöndek csendítenek tiszta hangokat mintha
A vas harangok szünetelnének

A zarándokok pihenőhelyén, az Idanre Hegy alatt
A bor-leány, kábultan az isteni enyelgéstől
Úgy érezte, hogy a bor-gomolyok zajgása a tűzmintákban benne zajlik
A szeme azt kérdezte, mi vagy te akkor? Ezen az órán
Mit és miért keresgélsz a hegyeken?

Úszott, mint angolna bele az árnyékba, érezte a végtagjait
Életre kelni, zivatarok érkeztek és elárasztottak minket
Egy tök lábra állt és táncolni kezdett közben – odakint
Az éjszaka a növények ünnepére várakozott –
A leány megfogta, és méhéhez húzta.

Légy nyugodt, az értelmezésen túl, a leány leült és kegyesen
Megosztotta velünk a bort. Az éj nyugalma
Kendőt borított ránk, és biztos volt benne, tudása
Ennek az éjszakának az áldása. Ogun békésen
Rámosolygott, és mi felálltunk.

Az ég félig elrepedt, mint egy szürke koponya
Véres autóutakon. Megfordultam, gőzök emelkedtek
A ragacsos bitumenből és kígyózott
Indigószín leple belsejében, a köldöke ködbe borult
Egy kökénybokor fölött a gyümölcstől

Sötétség fátyolozta be kis dombjait, melyek
Iker éjszakaként lebegtek az éjszakával szemben,
Töprengő pontok a bor-leány villámló tekintetében
és szomorúsággal telt magányos arcában; a nád
Patakokat futtatott két melle között.

Szüret éjszaka, és itt az idő gyümölcsökkel járkálni
Az ajkai között, zsoltárt éneklő lábakon. Sétáltunk
Csendesen a kukoricás homályán keresztül, és Ogun
Csipkedte rojtos fülét, lábnyomai
Jövőbeli barázdák az óriás gyökérnek

(a tanulmányrészleteket és a költeményeket Biernaczky Szilárd fordította)

IRODALOM

Arowolo, Bernadett (2009): A tradicionális joruba istenvilágkép. *Afrika Tanulmányok*, 3. évf. 1. sz. 50–54. o.

Awe, Bolanle (2019): A dicsérő költemény mint történelmi forrás. A yoruba oríkì példája. Ford. Biernaczky Szilárd, internet: *AHU MATT*, pp. 1–23. o. No. 000.003.389, http://afrikatudastar.hu (eredeti megjelenése: Praise Poems as Historical Data: The Example of the Yoruba Oríkì, *Africa: Journal of the International African Institute*, 1974, Vol. 44, No. 4, Oct., pp. 331–349.)

Babalola, S. Adeboye (1966): *The Content and Form of Yoruba Ijala.* Oxford, Clarendon Press, 395 o. (Oxford Library of African Literature)

Biernaczky Szilárd

(1984) Oríkì – joruba dicsérő költészeti műfaj. In *Világirodalmi Lexikon*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 9. kötet, N–O, 702–703. o.

(1986) Az Ifá-jóslás költészete. *Helikon*, No. 3–4. 493–499. o.

(1995) *Az afrikai eposz típustana.* Kandidátusi értekezés. Budapest, TMB, 268 o.

(2008) Shaka dicsérője. *Afrika Tanulmányok*, 2. évf. 1. sz. 55–78. o. (szövegfordítás forrása: Trevor Cope 1968)

(2016) Sona (Zimbabwe) dicsérő költészet. *Ethnologia*, 1. évf. 1–4. sz. 419–458. o. (szövegfordítások forrása: Hodza – Fortune, 1979)

(2020) Wole Soyinka mint Ogun isten prófétája? *Helikon*, Irodalmak Afrikában – különszám, 66. évf. 4. sz. 545–566. o.

(2022) Wole Soyinka: Ogun Abibimañ, 1976 (poéma). Fordítás kommentárral. *Tiszatáj*, 76. évf. július–augusztus. 20–40. o.

(2023) Wole Soyinka: Adinkre. (poéma fordítása kommentárokkal) *Kortárs,* 77. évf. 4. sz. 24–42. o.

m. s. Omar Sejk dicsérő éneke (fulani dicsérő ének, fordítás és rövid kommentár), 1–6. o. (forrás: R. P. Joseph Brun: Recueil de fables et chants en dialecte Hal Polar, *Anthropos*, 1919–1920, Band XIV–XV., 180–214. o., a szöveg maga: XIII. Balifol Cheko Omar / Louanges de Cheikh Omar, 198–203. o.)

m. s. Dingane dicsérője (zulu dicsérő ének, fordítás kommentárral), 1–18. o. (Forrás: Trevor Cope, 1968)

Cope, A. Trevor (ed.) (1968): *Izibongo Zulu Praise-Poems.* Collected by James Stuart, translated by Daniel Malcolm, Oxford, Clarendon Press, 230 o.

Damane, M. – Sanders, P. B. (1974): *Lithoko: Sotho Praise-Poems.* Oxford, Clarendon Press, 289 o.

Finnegan, Ruth (1970): *Oral Literature in Africa.* Oxford, Clarendon Press, 558 o.

Gbadamosi, Bakare (1961): *Oriki.* Ibadan, Mbari Publications, 63 o.

Hodza, Aaron C. – Fortune, George (1979): *Shona Praise Poetry.* Oxford, Clarendon, 401 o.

Idowu, E. B. (1963): *Olodumare, God in Yoruba Belief.* New York, Frederick A. Praeger, 222 o.

Johnson, Samuel (Rev.) (1921): *The History of the Yorubas.* Lagos, C. S. S. Bookshops, 684 o. + map.

Keszthelyi Tibor (1963): Ogun dicsérete (fordítás). In Joruba népdalok. *Nagyvilág*, 12. szám. 1142–1144. o. (a vers: 1143. o.)

Lucas, J. Olumide (1948): *The Religion of the Yorubas.* Lagos, C. M. S. Bookshop, 420 o.

Morris, H. F. (1964): *The Heroic Recitations of the Bahima of Ankole.* Oxford, Clarendon Press, 143 o. (Oxford Library of African Literature).
Olatunji, Olatunde O. (1984): *Features of Yorùbà Oral Poetry.* Ibadan, University Press Limited, 261 o.
Pannonius, Janus (1987): *Összes munkái.* V. Kovács Sándor (szerk.). Budapest, Tankönyvkiadó Vállalat, 768 o.
Schapera, Isaac (1965): *Praise-Poems of Tswana Chiefs.* Oxford, Clarendon Press, 255 o.
Scheub, Harold (1985): A Review of African Oral Traditions and Literature. *African Studies Review*, 28. évf. 2–3. sz. 1–72. o.
Shack, William A. – Marcos, Habte-Mariam (1974): *Gods and Heroes*. *Oral traditions of the Gurage of Ethiopia.* Oxford, Oxford University Press, 158 o.
Simor András (1972): Oriki Oggun (fordítás). In *Néger kiáltás*. *Fekete-Afrika – irodalmi és politikai antológia*, 9–11. o.
Soyinka, Wole (Akinwande Oluwole) (1976): *Ogun Abibimañ.* London–Ibadan, Rex Collings, 24 o.
Soyinka, Wole (Akinwande Oluwole) (2001): Idanre. In *Selected Poems.* London, Methuen, 61–91. o. (1965-ben keletkezett, 1967-ben jelent meg először kötetben)
Vidal, Augustus Olatunji (1971): *Oriki, Praise Chants of the Yoruba.* MA. Diss., Los Angeles, University of California, 185 o.

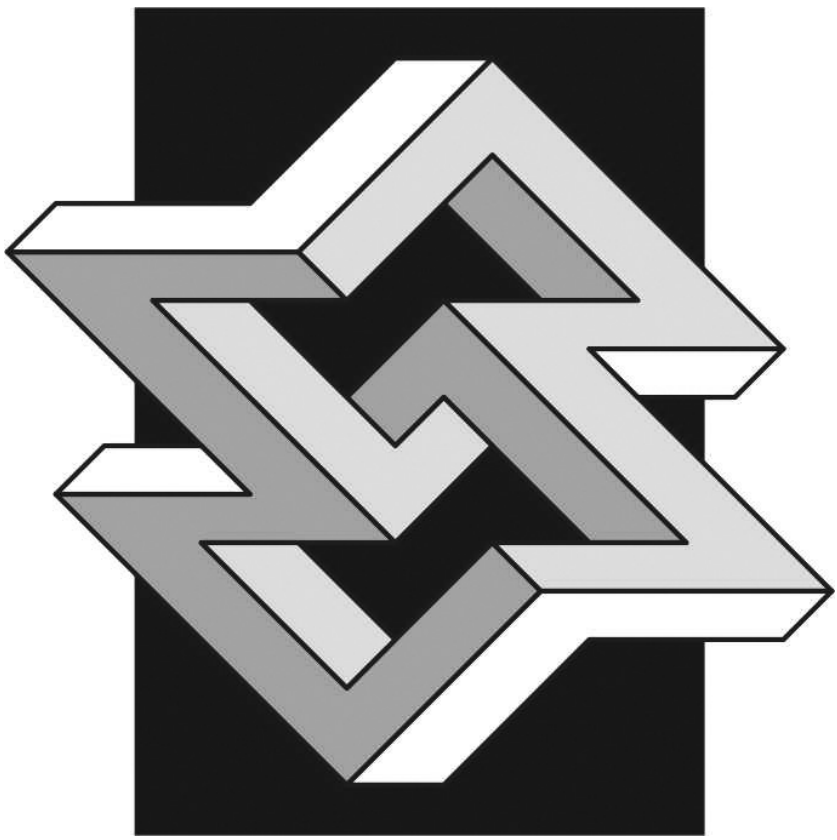

MÉNES ANDRÁS

Kilencven éve hunyt el Marie Curie

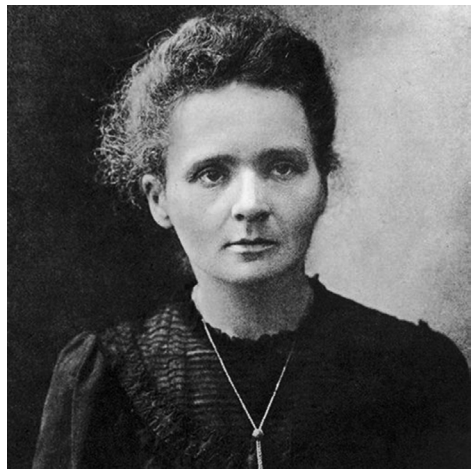

A Föld különböző pontjain megtalálható, uránszurokércnek nevezett anyagból 1898-ban Marie Curie férjével, Pierre-rel együtt két új elemet különített el, amelyeknek a rádium és a polónium nevet adta. Marie Curie felismerte, hogy az uránszurokérc szokatlan tulajdonságai – magától világított, és képes volt más anyagokká alakulni – sokkal inkább atomi sajátosságaival, mint valamilyen kémiai folyamattal magyarázhatók. Az atom és az elektromágnesesség természetével kapcsolatos felfedezések idején történt felismerés utat nyitott a radioaktív bomlás elméletének, és megtermékenyítő hatással volt az atomfizikára. Madame Curie, mint azt Abraham Pais mondta, „egzaltált és valószínűleg megszállott személyiség volt, akire úgy emlékezünk, mint a radiokémia megalapítójára".

Marie Curie Maria Sklodowskaként született Varsóban, 1867. november 7-én. A legfiatalabb volt Wladyslaw és Bronislava Sklodowski öt gyermeke közül. Elszegényedett dzsentri apja fizikatanár volt, anyja internátusi igazgatónő, aki meghalt tüdővészben, amikor Marie tízéves volt. Légzőszervi betegsége miatt Bronislava tartózkodott a látványos anyai megnyilvánulásoktól, így nem csoda, ha Marie-ból is sztoikus és tartózkodó anya lett. A katolikus Bronislava halála mély depresszióba taszította Marie-t, aki elfordult a vallástól, élete végéig ateista maradt.

Marie Curie tanulmányai a minden akadályon győzedelmeskedő elszántság hőstörténete. Az akkori Lengyelország nem volt független, Oroszország egyik tartományaként kulturális elnyomástól szenvedett. Marie Curie-vel, aki ebben a korban nőtt fel, gorombán bántak a gimnáziumban, és megtagadták tőle a főiskolai tanulás lehetőségét, pedig a bizonyítványa kitűnő volt. Ennek hatására, miután 1883-ban érettségizett, csatlakozott az államellenes tevékenységet folytató, titkos, feminista szabadegyetemhez. 1886-ban, tizennyolc éves korában nevelőnő lett, hogy fedezhesse Bronia nővére párizsi tanulmányait. 1891-ben Franciaországba költözött, ahol beiratkozott a Párizsi Egyetemre. 1893-ban ő lett az első nő, aki fizikából doktorált a Sorbonne-on, méghozzá magna cum laude eredménnyel, egy évvel később pedig matematikából is diplomát szerzett. Mivel az új országban magától értetődően félénk volt, nem szerzett barátokat a diákok között, mégis magára vonta a figyelmet. Amikor egy reménytelenül szerelmes ifjú laudanumot ivott érzelmei bizonyítására, Marie szárazon megjegyezte, hogy az illető nincs tisztában a fontossági sorrenddel.

Noha Marie Curie eredetileg vissza akart térni Lengyelországba tanulmányainak befejezése után, 1894-ben rövid látogatása meggyőzte arról, milyen reménytelen abban bizakodnia, hogy javíthat hazája sorsán. Úgy döntött, Franciaországban marad. Ekkor már ismerte Pierre Curie-t. A nyolc évvel idősebb férfi az École de Physique et Chimie laboratóriumát vezette. „Beszélgetni kezdtünk, a hangnem hamar barátivá lett… – írta

Marie évekkel később. – Szülőhazánk különbözősége ellenére meglepő rokonság volt az ő és az én felfogásom között." 1895-ben polgári házasságot kötöttek – jegygyűrűt sem váltottak –, mézesheteikben pedig körülbiciklizték Franciaországot.

Nősülésekor Pierre Curie jól ismert, noha anyagilag elég gyengén álló kémikus volt. 1880-ban bátyjával, Josephfel felfedezte a piezoelektromos hatást (bizonyos kristályok nyomás hatására elektromosságot gerjesztenek), és a mágnesességet is tanulmányozta. Nagy jelentőségű doktori disszertációt írt *A testek mágneses tulajdonságai különböző hőmérsékleten* címmel. Kivívta Lord Kelvin csodálatát, az ő kutatását folytatta. Pierre számos tekintetben elragadó jellem volt, de úgy látszik, tökéletesen hiányzott belőle a becsvágy. Marie később azt írta: „Vele nem lehet vitatkozni, mert egyszerűen képtelen arra, hogy dühbe guruljon." Házasságkötésük után a párizsi rue de la Glaciére-ben laktak egy olyan lakásban, amelyben alig volt bútor, mivel Marie nem szerette a háztartási munkát.

1895-ben Wilhelm Röntgen felfedezte az X sugarat, Henri Becquerel pedig nem sokkal később kutatni kezdte az urán tulajdonságait. Ez a két esemény drámai hatással volt a fizika haladására és Marie Curie életére. 1897-ben elhatározta, hogy doktori disszertációja elkészítéséhez tanulmányozni fogja Becquerel sugarait. Mérni kezdte az urán tulajdonságait, számos urántartalmú ásványt megvizsgált. Egy darab uránszurokérc, amelyet száz évvel korábban bányásztak ki a németországi Joachimsthalban, meglepő módon sokkal aktívabbnak bizonyult, mint Becquerel uránja. Amikor Curie felfedezte, hogy a tórium szintén radioaktív, még érthetetlenebb lett a rejtély. Marie először 1898 áprilisában jelentetett meg kutatásairól egy cikket, majd egy másik, 1898 júliusában publikált cikkében a Curie házaspár bejelentette egy új anyag felfedezését, amelyet polóniumnak kereszteltek el. Úgy tűnik, a Becquerel-sugarak nem csupán érdekes tulajdonságok voltak néhány anyagban, hanem egy nagyobb szabású természeti jelenség részét képezték. A házaspár ezt a jelenséget *radioaktivitás*nak nevezte el.

Curie-ék fáradságos munkája, amellyel az új, addig ismeretlen, rádium nevű anyagot kivonták az uránszurokércből, a tudományos legendárium része. Éjjel-nappal dolgoztak egy lyukas tetejű csűrben, írta később Marie, ahol „rendkívül nehéz volt haladni a szűkös körülmények, a nem megfelelő munkahely, a pénz, a személyi feltételek hiánya miatt". Mindazonáltal a kimerítő robot ellenére „fel-alá sétálva beszélgettünk mostani és eljövendő munkánkról. Amikor hideg volt, felvidított bennünket a kályha mellett elfogyasztott csésze forró tea. Annyira belefeledkeztünk a munkánkba, mintha csak álomban éltünk volna".

1900-ban a házaspár tanulmányban ismertette munkáját a fizikusok nemzetközi kongresszusán. A végén feltették a radioaktivitással kapcsolatos legfontosabb kérdést: „Honnan is származik a Becquerel-sugarak energiája? A radioaktív testből ered, vagy pedig kívülről?" Az urán még akkor is bocsátott ki magából sugarakat, ha légüres térben vizsgálták, és úgy tűnt, a sugárzás magának az atomnak a tevékenységéből keletkezik, nem vegyi reakció. Ez volt Marie Curie legfontosabb felismerése, és ennek köszönhette nagy tekintélyét a tudósok között. „Ahogy haladt előre a huszadik század – írja egyik biográfusa, Rosalynd Pflaum –, úgy tárta fel ez a szikár elmélet az atom szerkezetének rejtélyét."

A Curie házaspár 1903-ban Henri Becquerellel megosztva Nobel-díjat kapott a munkásságáért. Ez jórészt Pierre érdeme, aki erőteljesen védte felesége érdemeit, mivel eredetileg egyedül neki akarták adni a díjat. Férj és feleség egyik napról a másikra híresség lett, ám alig három évvel később, 1906-ban Pierre-t halálos kimenetelű baleset érte a párizsi Pont Neufon. Egy esős délutánon fellökte egy megbokrosodott ló, a tudós a kocsi

bal hátsó kereke alá esett, amely összezúzta a koponyáját. A gyásztól összetört Marie átvette férje katedráját a Sorbonne-on, amelynek ő lett az első női professzora. Valóságos kínszenvedés volt első előadása, amelyre egyenesen a férje sírjától érkezett.

1911-ben Marie-t megvádolta a bulvársajtó, hogy viszonya van Paul Langevinnel, a Curie-laboratórium egyik tudósával, aki sok mindenben osztotta Curiék politikai és társadalmi hitvallását. A botrány, amelyet fokozott Marie Curie hírneve, neme, baloldali politikai beállítottsága, lengyel-zsidó háttere, visszhangozta a társadalmi reakció hagyományos sirámait és a tudomány iránti általános ellenségességet. Nem sokkal később – részben kárpótlásként – Marie Curie megkapta a második, kémiai Nobel-díjat. Ezt követően előadásában világosan leszögezte elsőségét a felfedezésben. *„Ennek az anyagnak a felfedezése és izolálása bizonyítékot szolgáltat az általam felállított elmélethez* – mondta *–, amely szerint a radioaktivitás az anyag atomi tulajdonsága, és olyan módszert ad a kezünkbe, amellyel új elemeket fedezhetünk fel*." Kijelentette, hogy egyedül ő vállalkozott a rádium izolálására.

Az első világháború alatt, amely megtizedelte a fiatal francia férfiak nemzedékét, Marie Curie tevékeny honleánynak bizonyult. Megszervezte, hogy a röntgensugarakat felhasználják az orvosi és sebészi beavatkozásoknál, mozgó és állandó radiológiai állomásokat hozott létre, kiképezte hozzájuk a személyzetet. A háború után megalapította a párizsi Rádium Intézetet, és közismert alakja lett a francia tudományos életnek. 1921-ben, majd nyolc évvel később ellátogatott az Egyesült Államokba, ahol óriási ünnepléssel fogadták. 1921-ben ő lett az első női akadémikus a Francia Orvosi Akadémián. A francia parlament 1923-ban életjáradékot szavazott meg neki.

A radioaktív sugárzás veszélyei még nem voltak ismeretesek, amikor a Curie házaspár megkezdte a munkáját, így aztán meglehetősen gondatlanul, hanyagul bántak az általuk felfedezett anyagokkal. Pierre egy rádiumoldattal teli kémcsövet hordott a zsebében, amitől feltűnően lassan gyógyuló égési sérüléseket szenvedett. Marie radioaktív anyagot tartott az éjjeliszekrényén, azzal világított. Mindkettőjükön olyan tünetek mutatkoztak, amelyeket ma sugárbetegségnek neveznek, és Marie későbbi életében egészségi problémákkal küzdött, noha ezeket hajlamos volt eltitkolni. Laboratóriumi füzetei még ma is nagymértékben radioaktívak.

Marie Curie jó viszonyban állt lányaival, Eve-vel és Iréne-nel, figyelmes, gondos anya volt, de minden érzelmi túlfűtöttségtől mentes. Iréne, aki nagy tekintélyű fizikus lett, férjhez ment Frédéric Joliot-hoz, 1935-ben a Joliot–Curie házaspár elnyerte a fizikai Nobel-díjat a mesterséges radioaktivitás felfedezéséért. Eve az anyját ápolta, amikor Marie-t végképp leterítette a betegség, és megírta gyengéd, rajongó emlékezését, *Madame Curie* címmel. Marie Curie 1934. július 4-én halt meg leukémiában, amelyet a radioaktív sugárzásnak tulajdonítanak. Férje sírjába temették a sceaux-i temetőben.

Előszó az *50 éves a magyarországi táncházmozgalom* című konferencia tanulmányaihoz

A Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézete (MMA MMKI) 2022. február 2-án a magyar táncházmozgalom megalakulásának 50. évfordulója alkalmából tudományos konferenciát szervezett a köztestület – az MMA – székházában, a Pesti Vigadóban, amely élőben is követhető volt a kutatóintézet YouTube-csatornáján, *50 éves a magyarországi táncházmozgalom* címen.

A több mint fél évszázada – 1972. május 6-án – történteket sokan azóta sem feledik.

Egy egészen új dolog, újfajta szórakozási forma indult el ezen a napon a Liszt Ferenc téri Könyvklubban, amelyet ma Írók Boltjának neveznek. Ez a szórakozás azóta sokaknál hivatás, másoknál életfilozófia lett. Négy vezető táncegyüttes fogott össze ötven éve, hogy olyan mulatságot hozzanak létre (eleinte csak maguknak), amilyet azelőtt csak az erdélyi, mezőségi Széken láttak.

Mára ez a „szórakozási forma" mozgalommá alakult. Jelentőségéből és szépségéből, izgalmasságából semmit sem veszített, olyannyira nem, hogy az UNESCO Szellemi Kulturális Örökség Kormányközi Bizottsága 2011. november 25-én felvette a „Legjobb megőrzési gyakorlatok" regiszterébe a táncház módszerét, amely a szellemi kulturális örökség átörökítésének magyar modellje; a modell, amely mára más országokban is alapvető és itthon irányzatok együttesét adja.

Az előadók közül lapszámunk szerkesztésének idején hunyt el Novák Ferenc Tata, aki szívével-lelkével s szellemével a magyar népművészet és előadóművészet értékeiért dolgozott, ha kell, harcolt, hű barátként, mesterként egyaránt; a konferencia előadásait közlő lapszámainkat – nagyrabecsüléssel és szeretettel – emlékének ajánljuk.

(*A szerkesztőség*)

LELKES LAJOS

Az első táncház megidézése 50 év távlatából

1971 nagykarácsonyának napját követően Novák Ferenc művészeti vezetőnk meghívására Erdélybe utaztunk táncgyűjtés céljából. A szűk társaságban jelen volt Korniss Péter és felesége, Korniss Edit, Foltin Jolán és Stoller Antal Huba, valamint jómagam is feleségemmel, Taxner Klárával. A táncgyűjtés helyszíne a mezőségi Szék falu, majd a székelyföldi Jobbágytelke volt, a közbeeső falvakat sem kihagyva. Az év végi ünnepeket és az újév első napját Széken töltöttük, természetesen Kali néni táncházát is meglátogattuk. A szóban leírhatatlan élmény hatására találtuk ki a táncház budapesti meghonosítását, ezért lett az 1972. május 6-án megrendezett első budapesti táncház mottója: „Táncház úgy, mint Széken".

Az ötvenéves jubileum alkalmából három kérdésre válaszolunk: Miért a széki táncrendre esett a választásunk? Hol (és miért ott) valósítottuk meg a táncházat? Hogyan hoztuk létre az első budapesti táncházalkalmat?

(Miért a széki táncrend?) Novák Ferenc szamosújvári születése révén már jól ismerte a széki táncházakat, mivel az ötvenes évek végén személyesen talált rá a székiek hagyományos „élő táncszokására". Élményeit és gyűjtését a néprajz szakon beadott egyetemi szakdolgozatában részletesen leírta. Ezt követően Korniss Péterrel – aki maga is erdélyi születésű volt – létrejött különleges baráti és szakmai kapcsolata ideje alatt a fotóművészt is magával vitte a hatvanas évek végén. A különleges gyűjtés és fotózás folytatásaként hívott meg bennünket, tanítványait is egy gyűjtőútra 1971-ben a karácsonyi és újévi táncos eseményekre.

Mi – Folti Jolán, Stoller Antal és jómagam – szavakban elmondhatatlan élményt éltünk meg a széki Kali néni táncházában, ahová Sallai Márton és Sára felesége vitt el. Nem adatközlőket filmeztünk, hanem a táncrendet eredeti funkciójában: 18–20 éves fiatalok körében jártunk leizzadva egész éjszaka. Több mint tízéves amatőr színpadi táncos gyakorlattal levettük a táncoló társaság lábáról a táncrend valamennyi táncának lépését, és jól kitáncoltuk magunkat. Ezt a táncos élményt korábban el sem tudtuk képzelni. A táncházból késő éjjel, kora hajnalban hazatérve nehezen tértünk nyugovóra néhány pohár pálinka után. A megélt élmény bennünk lappangott, majd elhatározássá vált a Bihari Együttes húsvéti locsolkodása során Stoller Antal lakásán. Elhatároztuk, hogy próbát teszünk a budapesti néptáncosok körében a széki táncrend meghonosítására.

(Hol legyen a táncház?) Az újdonságnak számító néptánchagyománynak új helyet kellett találnunk. Nem tartottuk alkalmasnak ugyanis a budapesti együttesek székházait, próbatermeit, mert nem akartuk, hogy bármelyik kultúrház beleszóljon az új esemény szervezésébe. Nekem jutott a feladat az új helyszín kiválasztására. Volt is rá ötletem, mivel a könyvkiadó szakmában dolgozva ismertem az Állami Könyvterjesztő Vállalat könyvklubját a Liszt Ferenc téren. Ez a klub kevés programmal működött, ezért a vállalat igazgatója készségesen adta a helységet költségtérítés nélkül. Feltétele csupán annyi volt, hogy a zárt körű klub szabályait tartsuk be. Ez külön engedély kérését jelentette, amelyet a kerületi rendőrségen meg is kaptunk.

Fotó: Korniss Péter

(Hogyan induljunk a „táncház” meghonosításával?) Azt rögtön eldöntöttük, hogy a széki táncrend legyen az első az élményt adó táncesten. Ez a táncrend azonban nem volt közismert a táncegyüttesek műsoraiban, ezért Stoller Antal vállalta, hogy négy együttes táncosainak megtanítja a táncrendet. Táncpróbát tartott a Bihari együttes székházában több hétvégén is a Vasas, a Bartók, az Építők és a Bihari együttes néhány táncosának. A zenét Martin Györgytől kapta hangfelvételeken, a próbákat követően pedig kérte a táncrend betanítását az együttesekben.

A próbákon érzékeltük, hogy a zenei felvételek nem elégségesek ahhoz az élményhez, amit mi megéltünk Széken. Foltin Jolán ragaszkodott az élő zenéhez, és vállalta a zenészek felkutatását. Ismerte már a Sebő–Halmos-párost a *Röpülj, páva* televíziós vetélkedőből, valamint tudtuk, hogy a Bartók együttesben már az ő muzsikájukra tanulják a legényest a táncpróbákon. Sebő Ferencék a felkérést vállalták Éri Péterrel kiegészülve. Ez nagyon sikeres változtatás volt, hiszen ebben az időben az együttesek zenei közreműködői a sajátos zenei stílust nem ismerték.

(Az első táncház megnyitója 1972. május 6-án) Készen állt a rendezvény minden fontos részlete, már csak a plakát hiányzott. Kiválasztásához nem akartunk hagyományos néptáncfesztiválos emblémát választani, mert a táncház másságát itt is kifejezésre akartuk juttatni. Korniss Péter nagyszerű fotót ajánlott „emblémaként”, amely egy széki táncost, énekest ábrázolt. Ezt követően már csak a pálinkáról kellett gondoskodni, amelyet széki módra, piros szalaggal átkötve kínáltunk, „Békesség!” köszöntéssel.

TIMÁR BÖSKE

„Zene és tánc úgy, mint Széken…” – Az első táncház és a táncházmozgalom kezdetei

„Zene és tánc úgy, mint Széken…” – Egészen kislány voltam, amikor a Bartók Béla táncegyüttes tagjaként meghívót kaptam ezzel a címmel az első budapesti táncházba. Innentől kezdve a táncházmozgalom 50 éve végigkísérte az egész életemet és táncos szakmai fejlődésemet férjem, Timár Sándor oldalán: 51 éve mint tanítványa és 48 éve mint a felesége. A Táncművészeti Főiskolán is a táncházmozgalom kezdeteiről írtam a szakdolgozatomat. Jelen írásomban azt szeretném megosztani, hogy gimnazistaként hogyan hatott ránk az első táncház, illetve azt szeretném bemutatni, hogyan lett az első, zárt körű alkalomból mozgalom, amelynek most 50. évfordulóját ünnepelhetjük.

Bevezetésképpen le kell szögeznem, gimnazistaként alig tudtunk valamit Erdélyről és az ott élő magyar kisebbségről annak ellenére, hogy apai ágon a családom gyergyószentmiklósi eredetű. A történelemórákon akkoriban kerülték a határon túli magyarság témáját. A táncház és a Bartók együttes próbáinak tapasztalatai szembesítettek minket a valósággal. Az 1970-es évek eleje – amikor én is odakerültem 14 évesen – egyébként is nagyon izgalmas időszak volt a szervezet életében: Timár Sándor ekkor váltotta fel mestere, Molnár István módszerét saját pedagógiai rendszerével, ekkor csatlakozott Halmos Béla és Sebő Ferenc, az ő érkezésükkel megjelent a próbákon az élő, autentikus népzene. Mindez előfeltétele volt a táncházmozgalom elindulásának, ami Timár Sándor pedagógiai módszere és Sebő Ferencék muzsikája nélkül megvalósíthatatlan lett volna.

Jól emlékszem az első táncházra, nagyon jó volt a hangulat: Stoller Antal „Huba” és Lelkes Lajos már a bejáratnál pálinkával kínáltak minket. Halmos Béla és Sebő Ferenc mellett Éri Péter játszott nagybőgőn, emlékeim szerint Faragó Laura énekelt velük. Én még alig ismertem valakit a többi együttes tagjai közül, hiszen nagyon fiatal táncosnak számítottam a Bartók Béla táncegyüttesben, de azt láttam, hogy az idősebbek ismerik egymást, és nagyon jól érzik magukat együtt. Az első táncház tehát kiváló hangulatú klub volt.

Sokan érdeklődtek a táncház iránt „kívülről” is, óriási volt a nyomás: meg kell nyitni a kapukat az érdeklődők előtt. Ennek egyik előfeltétele – ahogy már említettem – Sebő Ferencék zenéje és Timár Sándor pedagógiai módszere volt, de ugyanilyen fontos Timár Sándor személyisége is, aki teljes nyitottsággal fordult az utcáról bejövő, táncos képzettséggel nem rendelkező emberek felé. Sándor ilyen típusú ember: soha nem tett különbséget hivatásos táncosok, amatőrök, balettintézeti növendékek vagy az utca embere között. Mindenkinek ugyanazzal a lelkesedéssel igyekezett átadni a tudását. A táncházba pedig özönlöttek a fiatalabb és az idősebb érdeklődők.

Nekünk, fiatal táncosoknak az volt a feladatunk, hogy az érdeklődőkben feloldjuk az esetleges gátlásokat, segítsünk nekik bekapcsolódni a tanulásba, hiszen nem mindenki mert azonnal beállni a táncba. A ma Timár-módszerként ismert pedagógiai rendszer, amelyet Timár Sándor barátja és munkatársa, Martin György táncfolklorista tudományos eredményeire támaszkodva dolgozott ki, alkalmasnak bizonyult kezdők tömeges bevonására a néptánc világába. A tanulók kezébe kulcsot adott az egyes táncok megértéséhez, így mindenki kifejezhette magát tánccal a saját tudásának megfelelő szinten,

ez a tudás pedig fokozatosan fejleszthető volt. A széki táncrend nagyon alkalmasnak bizonyult kezdő érdeklődők bevonására, hiszen a négyes, a lassú és a csárdás könnyen elsajátítható, szinte azonnal sikerélményt jelent. A virtuóz széki férfitáncok megismerése pedig lehet akár későbbi feladat is. Tény, hogy a koncepció rendkívül sikeres volt, idén pedig a mozgalom 50 éves jubileumát ünnepelhetjük.

A siker titka mindenképpen az, hogy rengeteg munka fekszik benne. Dolgoztak a zenészek: Halmos Béla, Sebő Ferenc és zenésztársaik, dolgoztak Martin György és kutatótársai, dolgoztak Timár Sándor és a tanítványai. Dolgoztak, hogy mindig több és újabb anyagot vihessenek az érdeklődőknek, mert igény volt rá. Ezek a fiatalok boldogok voltak a nekik átadott tudástól.

Az első, zárt körű alkalmak után a nagyközönség számára nyitott táncházak a Fehérvári úton, a Fővárosi Művelődési Házban indultak, ugyanis Sebő Ferenc véletlenül ismerte az igazgatót. Így sikerült teret szerezni az új kezdeményezésnek. A kezdeti nehézségek és a kezdeményezés iránti bizalmatlanság után – előfordult, hogy kijött a rendőrség, mert túl nagy tömeg akart bejutni – rendszeressé váltak a táncházak, és több helyen is elindult a mozgalom. A következő nagyon sikeres vállalkozás Sebő Ferencék klubjában, a Kassák Klubban indult. Itt már gyermekek számára is rendeztek *Aprók táncát*. Egyre több táncházvezető tanárra volt szükség, így Timár Sándor idősebb, tapasztaltabb tanítványai is fokozatosan kivették a részüket a munkából, hiszen ő ezt már egyedül nem győzte volna. Sándor maradt az állandó tánctanítója a Kassák Klubnak.

Nem szabad elfelejteni, hogy mindez Kallós Zoltán nélkül egyáltalán nem jöhetett volna létre. Kallós Zoli bácsi olyan háttérsegítséget nyújtott ehhez a munkához, ami nélkülözhetetlen volt. Mindenkinek önzetlenül segített az erdélyi gyűjtőutakon: neki sok helyen voltak rokonai, kapcsolatai, ismerték. Nélküle nehéz lett volna kapcsolatba kerülni a helyiekkel, egyébként is az akkori Romániában mindenkit figyelt a rendőrség: a filmfelvételeket zárt, elfüggönyözött házakban, titokban kellett készíteni. Ez egy nagyon érdekes és izgalmas része volt az életünknek, Zoli bácsi pedig mindig mindenkinek a rendelkezésére állt. Ezer köszönet neki érte!

A mozgalom indulásának hátterében kiemelt szerepe volt még Héra Évának is, aki a Kassák Klubban házigazdaként felvállalta a Sebő Klub és az ott induló táncházak ügyét. A Kassák Klub közönségével indultak a nyári táncháztáborok is, először szűkebb körben, később egyre terebélyesedve. Tokaj, Zirc, Abaújszántó, később pedig Székesfehérvár voltak a helyszínek. A székesfehérvári tábor már országos látogatottságú volt, számomra ez volt a legkedvesebb: Sebő Ferencék tanították az érdeklődő zenészeket, Timár Sándor és tanítványai a táncosokat, előadóként jelen voltak a Pesovár testvérek és Martin György is. Az új táncházvezetőket itt képezték ki azzal kapcsolatban, mi is ez a módszer és mi ennek a titka. Innen mindenki magával vihette a megszerzett tudást és tapasztalatot, hogy aztán a saját területén továbbadhassa. Később ugyanez zajlott le nemzetközi szinten is. A világban mindenhol, ahol magyar emberek élnek, magas színvonalú táncegyüttesek léteznek, kifejezetten nagy tudású vezetőkkel, akik elindították a táncházmozgalmat a maguk közösségében. Kivételes helyszín ebből a szempontból Japán, ahol nem élnek magyar származású emberek, ennek ellenére talán mindenkinél nagyobb lelkesedéssel szervezik meg minden év őszén a japán táncháztalálkozót. Az egyik japán tanítványunk egy riporteri kérdésre válaszolva – miért éppen a magyar néptánc a legkedvesebb számukra, amikor az egyetemi táncklubokban több nép táncaival is megismerkedhetnek – csodálatosan összefoglalta a lényeget: ezt az életérzést, ezt a felszabadultságot és az önkifejezésnek

ezt a lehetőségét egyetlen más tánctól sem kapta meg, csak a magyar páros táncoktól. A férfitáncokat is szeretik, de számukra az igazi élményt a páros táncok adják.

Mindez nem csak Japánban igaz. A páros tánc élménye itthon és mindenütt különlegesen fontos a táncházakban. Természetesen a kötött szerkezetű körtáncoknak is megvan a maguk ereje, és fontos szempont, hogy bárki beállhat, akkor is, ha éppen nincs párja. A páros tánc azonban egyedülállóan kreatív: aki már megkapta a hozzá való „nyelvtani anyagot” és a kulcsot, hogy hogyan lehet ebből megszerkeszteni a saját „költészetét”, szabadon alkothat a párjával. Ennél kreatívabb tevékenység nem létezhet, legalábbis a mi szakmánkban.

Martin György a mai napig rendkívüli módon hiányzik nekünk, hiszen nagyon fiatalon, túl fiatalon távozott közülünk. Még nagyon nagy szükségünk lett volna az iránymutatására, a hatalmas tudására. Én Timár Sándor fiatal feleségeként különlegesen sok időt tölthettem Martin Györggyel, és mégis azt állítom, hogy egyáltalán nem volt elég. Ő volt az, aki állandóan figyelmeztetett minket, hogy a néptánchagyományból ne csak egy-egy kis részletet ragadjunk ki, hanem próbáljuk megtanulni a nagy egészet, komplett és komplex formájában.

Egy biztos: a táncház sikere töretlen. Az nem biztos, hogy most is pontosan ugyanúgy történik minden, mint a mi időnkben. De ha mindig vannak olyan lelkes fiatalok, akik az élére állnak, ha mindig lesznek olyan szervezők, mint annak idején Novák Ferenc, Lelkes Lajos és Stoller Antal voltak, akkor a mozgalom élni fog. Mindig lesznek olyan fiatalok, akik önmagukra találnak benne, akik nemzeti öntudatot, identitást merítenek belőle, ahogyan mi is annak idején, fiatal korunkban.

Martin György és tudóstársai, Sebő Ferenc és zenésztársai, Timár Sándor és tanítványai munkássága gyökeresen változtatta meg gondolkodásmódunkat saját nemzeti kultúránkról. Nélkülük a magyar néptánc és népzene nem lehetne ilyen magas művészi szintre emelt része a magyar és az egyetemes kultúrának. Ezer köszönet érte!

Számvetés – egy életmű margójára

A *Valóság* hasábjain rendszeresen publikáló Varga Csaba jogászprofesszor legújabb könyvének műfaját nehéz pontosan meghatározni. *A Pázmány Péter Katolikus Egyetem és Jogbölcseleti Intézete (1995–2011)* cím megtévesztő, hiszen a négy részből álló műben a katolikus egyetem és intézetének „történetén" túl egy a közügyek iránt elkötelezett, mindezért tenni akaró tudós portréja villan fel személyes visszaemlékezések, interjúk, számos feljegyzés, levél, fénykép, bibliográfiai függelék, a jogfilozófia hazai oktatását, annak a katolikus egyetemen kialakított struktúráját bemutató tanulmány kötetbe rendezése során. A kötet záró részében az egykori kormányfőtanácsos emlékeinek – dokumentumok kíséretében történő – felelevenítésével találkozunk, mely a Pázmány Péter Katolikus Egyetem és a Károli Gáspár Református Egyetem létrejöttének történetéhez különös adalékul szolgál. Ebből adódóan némiképp az eklektikusság jegyeit viseli magán a szerzői kiadásban megjelent mű.

Néhány évvel ezelőtt, nyolcvanévesen ekképp tekintett vissza életpályájára Varga Csaba: „Mikor és hová születünk, számunkra adottság. Lázadhatunk is ellene. Ám magam mindig erőforrásnak éreztem. Ahhoz, hogy tétje legyen az életnek. Hogy képességeinkből, hajlamainkból, korlátozott lehetőségeinkből valami megélni érdemes kovácsolódhassék." (170. o.) Később így folytatja: „Életünk egyszeri és megismételhetetlen. Feltehetjük magunknak a kérdést: érdemes-e másként, jobbra törekedve élnünk? Szeretném kifejezni afölötti örömömet, hogy egyfajta következetességet érzek magamban ezzel kapcsolatban, és kívánom, hogy más is megtalálja ezt önmaga számára." (179. o.)

A szerző eddigi életútját felidézve érdemes néhány fontos tényt megemlíteni, így azt, hogy 1941-ben született Pécsett egy nem csupán Dél-Dunántúlon, hanem országosan is ismert autókarosszéria- és kocsigyártó céget működtető nagypolgári család gyermekeként. Ifjúkora és pályakezdése a Rákosi-rendszer kialakulása, az 1956-os forradalom, majd megtorlás és a kádári „konszolidáció" időszakára esett.

Az irodalom, a vers, a filozófia, a zene iránt lelkesedő fiatal középiskolás és egyetemi éveit „beárnyékolták" polgári származása és katolikus elkötelezettsége miatti retorziók. A jogi diploma megszerzését követően 1965-től a Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének kutatója lett. Kandidátusi fokozatot 1976-ban, MTA doktora címet 1991-ben szerzett. A Nemzetközi Összehasonlító Jogi Akadémia tagja (2002), Széchenyi-díjas (2013) jogtudós. Egykor félállásban tanított az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogelméleti Tanszékén (1982–2002), 1992-től egyetemi tanárként. 1991 és 1994 között az Antall-kormány Miniszterelnöki Tanácsadó Testületének tagja volt, kormányfőtanácsosi rangban. Személyes sikerei között tartja számon többek között a Magyar Atlanti Társaság és a Batthyány Lajos Alapítvány létrehozását, a *Magyar Szemle* folyóirat és a Szent István Akadémia újraindításában való közreműködését. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karán a Jogbölcseleti Intézet megalapítója (1995), emeritálásáig (2011) vezetője volt. Professor emerituskénta ma is aktívan tevékenykedik. Számos jogelméleti könyv, monográfia, tanulmánykötet, szakcikk szerzője, szerkesztője. Publikációinak száma meghaladja a másfélezret (!). Szerteágazó életműve révén a hazai jogfilozófiai gondolkodás kétségkívüli doyenjének számít. A szűkebb tudománytörténet feladata lesz életművét bemutatni, elemezni és értékelni.

A mű címében szereplő intézmény „létjogosultságáról” egy helyütt így vélekedik a szerző: „Katolikus egyetem? Miért? Nos, nemzetstratégiai prioritásként azért, hogy azonos hitű és értéket valló középosztály kerekedhessék ki iskolarendszerünkből, otthonosságot biztosítva óvodáskortól a tudományos fokozat megszerzéséig. Több volt a szándékban, mint egyházi intézményesedés egyszerű támogatása. Nemzeti újjáépülésünkhöz szükségesnek tartottam, hogy intellektuális hagyományaink, a kereszténységünkben ápolt értékek közvetlenül beépülhessenek tudományos önreflexiónkba.” (175. o.) Varga Csaba mindehhez két minőségben igyekezett hozzájárulni. Egyrészt az 1990-es évek elején, mint a miniszterelnök tanácsadója, szorgalmazta, előkészítette és szervezte a régi-új egyetem alapítását, amiről részletekbe menően beszámol, másrészt a megalakuló intézmény Karközi Szervezőbizottsága ötfős grémiumának tagjaként és a jogi kar alapító intézetvezetőjeként meghatározó szerepet töltött be a fakultás curriculumának kidolgozásában, tudományos profiljának formálásában. Dékánhelyettesként a kari könyvtár kialakításában, a könyvkiadás-politika és konkrét könyvsorozatok megteremtésében, utóbbiak szerkesztésében elévülhetetlen érdemei voltak, és a sort tovább lehet folytatni. Ugyanakkor nem hallgatja el másfél évtizedes vezetői tevékenységének nehézségeit, olykor kudarcait sem. Így a közös szándék és elhatározás megvalósítása során a konkrét döntések és cselekvések nem mindig hoztak optimális megoldásokat. Ezek mögött az eltérő szakmai-tudományos előéletekből adódó helyzetértékelések, problémakezelési módok és persze emberi habitusok rajzolódnak ki. A szerző nagy büszkeséggel számol be arról, hogy elsőként sikerült – egy új intézmény keretei között – elnyerni a Magyar Akkreditációs Bizottság „Kiválósági hely” minősítést intézete részére. Ebben nyilvánvalóan meghatározó szerepe volt Varga Csaba tudományos teljesítményének, az általa elnyert és menedzselt – a rendszerváltozást követően a hazai jogelmélet művelésének és oktatásának megújítását szolgáló – Tempus pályázatoknak, a már említett könyvsorozatoknak. Utóbbiaknak mind a mai napig fontos szerepe van a magyar graduális jogászképzésben, illetve a doktori tanulmányokat folytató jogászok oktatásában.

Részletesen szól a szerző az intézet kialakításáról, személyi összetételéről, annak változásáról, a jogelméleti stúdiumok tárgykörének tudatos kialakításáról, a mögötte meghúzódó megfontolásokról, a hallgatókhoz fűződő viszonyáról, kapcsolatáról. Fájdalmasan jegyzi meg, hogy az induló évek eufóriájában a jogászképzés teljes egészét átívelő elméleti tárgyak tervéből és kezdeti gyakorlatából az idő előrehaladtával számos eredeti célt, eszményt kellett feladni a vonatkozó állami szabályozásból eredő uniformizálás, illetve a tételes jogi stúdiumok érdekérvényesítő térnyerése következtében. Így háttérbe szorult a „fogaskerékszerű szerep helyett stratégiai gondolkodásra, illetőleg határhelyzetekben is jogi dilemmák megoldására” felkészített, az európai, keresztény kultúrába ágyazott, filozofikus megalapozású jogászi gondolkodást elsajátító jogászképzés eszméje.

A kutató munka, a publikálás, a hazai és nemzetközi konferencia-szereplések, a hosszabb-rövidebb külföldi tanulmányutak és vendégprofesszori meghívások – Ausztrália, Japán, Németország, Oroszország, Skócia, Spanyolország, Svédország, Egyesült Államok neves egyetemeire – mellett talán a legnagyobb élményt a speciális kollégiumok tartása, az érdeklődő, motivált hallgatókkal való közös munkálkodás jelentette számára. Visszatérően emlékezik meg az estébe nyúló, hallgatókkal folytatott szakmai beszélgetésekről, melyek értelmet adtak oktatói munkájának.

A kötet külön érdekessége, hogy számos személyes élmény, a rendszerváltozás utáni első kormány miniszterelnökének szóló, egykor „szigorúan titkos” feljegyzés prezentálásával kerül bemutatásra a két egyházi egyetem alapításának bonyolult folyamata,

az ennek érdekében tevékenykedő kormányfőtanácsos szervező, kezdeményező szerepének ábrázolása. A sokszor átláthatatlan érdek- és viszonyrendszer keretei között kellő diplomáciai érzékkel lehetett csak érdemi előrehaladást elérni az egyházi és világi vezetőkkel folytatott egyeztetések során. A két intézmény történetének majdani megírásában fontos adalékul szolgálnak az itt olvasható tények és információk.

A kötet feltétlen érdeme, hogy sok fényképfelvételt tartalmaz, melyek betekintést nyújtanak a szerző mindennapjaiba, akár egy-egy jelentős nemzetközi vagy hazai konferencián való részvételét, egyetemi dolgozószobáját vagy éppen magánemberi mivoltát dokumentálva. A nyomtatott változatban csak fekete-fehér, a digitálisan is elérhető műben ugyanakkor színes képek is találhatók.

Ismerve a szerző munkabírását és kifogyhatatlan energiáit, valószínűsítem, hogy a későbbiekben még vállalkozni fog egy koherens számvetésre, melyben az interjúkon és rész-visszaemlékezéseken túl átfogó és teljes betekintést ad alkotói pályájáról. Ennek bizonyos fokú előzményének tekintem a 2012-ben megjelent életútinterjút (Vö. „*Csak múlásunk törvény…*” *Varga Csaba jogfilozófussal beszélget Mezei Károly*. Budapest, 2012, Kairosz Kiadó.) és a 2016-ban közzétett, a nagyapja és édesapja családi vállalkozását és ennek kapcsán részben családjának történetét bemutató kötetet. (Vö. Varga Csaba: *Varga Gyula Autókarosszéria- és Kocsigyár*. *Motorizáció Pécsett, a XX. század első felében – egy családi vállalkozás tükrében*. Pécs, 2016, Házmester ’98 Kft.) Azaz van remény a folytatásra!

***

Varga Csaba: A Pázmány Péter Katolikus Egyetem és Jogbölcseleti Intézete (1995–2011). Pécs, 2024, Szerzői kiadás, 26*4 p.*

Abigail Tulenko*[1]

Nem mese ez: filozófia!

A népmesék és a formális filozófia egyaránt féltett értékeink és a világról alkotott nézeteink újragondolására késztet bennünket.

Volt egy magyar népmese, a *Széplyány Ibronka,* amely gyerekkoromban nagyon megrémített és felkavart. A történetben a fiatal Ibronkának madzaggal kell az ördöghöz kötnie magát, hogy fontos igazságokat fedezzen fel. Manapság, filozófia szakos PhD-hallgatóként, néha attól tartok, hogy én is ugyanezt tettem. Még mindig hiszek a filozófia abbéli képességében, hogy az igazságot keresse, de tudatában vagyok annak, hogy egy olyan tudományos örökséghez láncoltam magam, amelyet félelmetes démonok népesítenek be.

A tudományos értelemben vett filozófia démonjai ismerős köntösben jelennek meg: kizárólagosságban, mást nem tűrő hegemóniában és az egyéni zsenialitás mítoszába való befektetésben. Ahogy Jill Hernandez esztéta megjegyzi, a filozófia lassabban változik, mint a bölcsészet számos társtudománya: „Talán sokakat meglep[...] mivel a teológia és természetesen a vallástudományok is inkább befogadó jellegűek, a filozófia viszont többnyire nem enynyire nyitott, ha más hangokról van szó."

Ezzel egy időben a filozófiában a professzionalizálódás nyomására egyre nagyobb mértékű szakosodás ment végbe. A tudósok egyre szűkebb és szűkebb témákra összpontosítanak, hogy egyedi „fülkéket" – niche-t – alakítsanak ki [maguknak], és eközben az a tudományág, amely az emberiség legalapvetőbb kérdéseire keresi a választ, bennfentesek szűk csoportjának szóló, szakzsargonnal teletűzdelt feladvánnyá válik.

Az utóbbi években a kánon bővítése nagyon népszerű téma lett, mivel a filozófusok egyre inkább úgy vélik, hogy a terület kizárólagos jellege ellentétben áll egyetemes törekvéseivel. Ahogy Jay Garfield [tibeti buddhizmusra specializálódott filozófiaprofesszor] megjegyzi, épp olyan esztelenség „figyelmen kívül hagyni mindent, amit nem az Euroszférában írtak", mint amilyen esztelenség lenne „csak keddenként publikált filozófiát olvasni". S mégis: a tudományos körökben jórészt éppen ez történt a filozófiával. A nők és a nem nyugati gondolkodók munkássága csak az elmúlt néhány évtizedben kezdett el komolyabban bekerülni a fősodorba. Ez a törekvés gyakran azt is jelenti, hogy túl kell tekinteni a történelem során „filozófiának" nevezett jelenség határain.

A kánonbővítés általában nem olyan egyszerű, mint a fehér férfi kortársak stílusában csiszolgatni egy „szabványos" filozófiai értekezést, amelyet történetesen olyasvalaki írt, aki nem tartozik ebbe a demográfiai csoportba. Néha azonban ez történik, ahogy Margaret Cavendish (1623–73) esetében is, akinek munkássága az utóbbi években egyre nagyobb elismerést vált ki. Cavendish azonban Newcastle hercegnője volt, királypárti, s politikai elmélete a társadalmi mobilitást mint a társadalmi rendet fenyegető veszélyt bírálta. Olyan neveltetésben volt része, amely a hozzá hasonló hátterű nők számára igen szokatlan, és épp ez „szabványos" stílust és szerkezetet kölcsönöz munkájának. Ahhoz, hogy az elit körökön kívüli hangok eltaláljanak hozzánk, gyakran túl kell tekintenünk a stílus és a szerkezet kérdésein.

A korábban szigorúan teológiai jellegűnek minősített szövegek az elsők között voltak, amelyek számottevő – újbóli – érdeklődést váltottak ki. Most a filozófia szemszögéből vizsgálják újra az olyan katolikus írónőket,

* Abigail Tulenko a Harvard Egyetem filozófus doktorandusza, és a Harvard Egyetem Kultúra, Megismerés és Koevolúció Laboratóriumában (Culture, Cognition, and Coevolution Lab) az Anansi meseprojekt kutatási asszisztense. Amikor nem népmeséket olvas, szívesen fotózik, készít cianotípiás lenyomatokat (kéknyomatokat) és írással foglalkozik.

mint Avilai Szent Teréz vagy a 16. századi mexikói Sor Juana Inés de la Cruz, akiknek munkásságát teológiai körökön kívül többnyire figyelmen kívül hagyták. Hasonlóképpen, a filozófiatanszékeken egyre többet foglalkoznak buddhista filozófusok, például Dignāga és Ratnakīrti műveivel, akiknek a hozzájárulása az ismeretelmélethez különösen nagy érdeklődésre tart számot az utóbbi időben. Ezek a gondolkodók most már Augustinus [Szent Ágoston] vagy Aquinói Tamás mellett szerepelhetnek a tantervekben, akiket teológiai irányultságuk ellenére régóta „méltónak" tartottak arra, hogy érdemes legyen filozófiájukkal foglalkozni.

Ami az „érdemlegesség" tárgyát illeti, óvakodom attól, hogy a „filozófia" kifejezést megtiszteltetésként használjam. Kulcsfontosságú, hogy a kánon bővítése iránti érdeklődésünk ne éreztesse azt, hogy a „filozófiai" jelző a teológiai, irodalmi stb. kánonnal szemben bizonyos fokú szigorral bír. Ha ezt tennénk, akkor rövidlátó és érdektelen vitába bocsátkoznánk a tudomány határmezsgyéiről. Engem nem az a kérdés hajt, hogy mit kölcsönözhet ezeknek a szövegeknek, ha rájuk akasztjuk a „filozófia" címkéjét, hanem hogy mit adhatnak ezek a szövegek a filozófiának. Ha a filozófia olyan egyetemes témák természetébe akar betekintést nyerni, mint a valóság, az erkölcsiség, a művészet és a tudás, akkor a szűk körön kívüli művek esetében is számítania kell arra, hogy ez utóbbiak is letesznek valamit az asztalra. Nagyszerű, ha a teológiával kezdjük a sort, de ezek a szerzők még mindig nagyrészt egy írástudó elit demográfiai csoportot képviselnek, és számos aggályt felvetnek a hegemónia, a kizárólagosság és az individualista hajlam tekintetében.

Mint ahogy Hernandez tréfásan megjegyzi: „A nyugati férfiak nem igazán uralták a piacot mélyen emberi, filozofikus kérdések tekintetében." Továbbá, józan ésszel végiggondolva tudjuk, hogy a filozófiának mint tudománynak nem kevés önvizsgálatra van szüksége a túléléshez … „egy olyan időszakban, amely egyre nehezebbé válik a hasonszőrű, kizárólagosságra törekvő tudományágak számára." Tekintettel az előbb említett démonjainkra, úgy tűnik, hogy a filozófiának égető szüksége van némi ördögűzésre.

Javaslatom a következő: ha előrébb akarunk jutni, akkor ennek egyik módja az is lehet, ha visszautazunk a gyerekkorba – az Ibronkáékhoz hasonló történetekhez. A folklór a filozófiai gondolkodás figyelmen kívül hagyott kincsestára, amely a hagyományos kánonon kívüli hangokból áll. Mint ilyen, az olyan új megközelítésekhez kínál modellt, amelyek közvetlen választ adnak a korunk tudományos értelemben vett filozófiája előtt álló problémákra. Ha Ibronkához hasonlóan úgy találjuk, hogy hozzá vagyunk kötve az ördöghöz, szabadulásunk egyik módja az lehet, hogy kitalálunk egy mesét.

A folklór a szájhagyományból eredeztethető, abból fejlődött ki. Már régóta virágzott a főként férfiakból álló, elit írástudó körökön túl. Bárkitől származhat egy népmese, aki el akar mondani egy történetet és van egy barát, egy gyerek vagy egy unoka, aki meghallgassa. Megkockáztatva annak a veszélyét, hogy nyilvánvaló dolgot állítok, a folklór központjában a „nép" áll. Különösképpen a nők voltak azok, akik a történelem során a folklór elsődleges létrehozói és megőrzői voltak. Marina Warner történész azt írja a *From the Beast to the Blonde* ('A fenevadtól a szőkéig') című, 1995-ben kiadott könyvében, hogy az uralkodó minta szerint az idősebb, alacsonyabb társadalmi státuszú nők adják át az anyagot a fiatalabbaknak.

A folklór valamilyen formában minden kultúrában létezett, és mindegyikben az alulreprezentált csoportokat helyezte előtérbe. Ahogy a kánont szeretnénk bővíteni, a folklór gazdag gondolati forrást kínál filozófiailag érdekes témákban, azt is lehetővé téve, hogy eddig többnyire mellőzött véleményeket emeljen be. A népmesék rejtélyesek, meglepnek és kísértenek bennünket. Arra késztetnek, hogy feltegyük a kérdést: „Miért?" Továbbá arra szólítanak fel, hogy új válaszadási lehetőségeket képzeljünk el.

Rudyard Kipling *A műhelyek talánya* (1890) című fanyar hangú versében leírja Ádám első skiccét, amelyet egy bottal karcolt az Éden földjébe: „[Ö]röm volt ez hatalmas szívének, / Míg az Ördög nem suttogta a levelek mögül: / Nem rossz, de vajon ez művészet?"

Ugyanígy feltehetjük a kérdést: lehet, hogy a folklór mindent magába fogad, de vajon filozófia?

Ennek megválaszolásához szükségünk van arra, hogy legalább egy tágan körülírt definícióját adjunk a filozófiának. A feladat nagysága szinte visszariaszt, de ha mégis meg kellene válaszolnom a kérdést, Arisztotelészhez fordulnék, aki *Metafizikájában* ad egy fogódzót: „Az emberek ugyanis most is, meg régen is a csodálkozás következtében kezdtek filozofálni." Véleményem szerint a filozófia egyfajta csodálkozással teli elköteleződés, egy olyan gyakorlat, amely tudományos dolgozatokban, teológiai szövegekben, történetekben, imádságban, asztali beszélgetésekben, csendes önvizsgálatban és cselekvésben jelenik meg. A rácsodálkozás érzése késztet bennünket arra, hogy a látható dolgok szintjén áthatolva új szemmel nézzük a valóságot.

Ebből a szemszögből nézve nem meglepő, hogy a filozófia válságának egyik megoldása abban rejlik, amivel gyermekkorunkban töltöttük az időt. Gyerekként szó szerint új szemmel látjuk a világot; itt van jelen leginkább a csodálkozás érzése. Mindannyian hallottunk már olyan gyerekeket, akik azt kérdezik: „Miért?", és nemcsak arra jöttünk rá, hogy nem tudjuk rá a választ, hanem arra is, hogy elfelejtettük már az ilyen kérdések eleven, csodálatosan zavarba ejtő jellegét. A csoda és a népmesék hasonló módon kapcsolódnak egymáshoz. A *Wundermärchen* – amely az eredeti német szó a tündérmesére – szó szerint csodamesét jelent. Talán ezért szeretik a gyerekek a népmeséket. A legtöbb kultúrában a népmesék időben megelőzik azt a korszakot, amikor kialakult a felnőttek és a gyermekek szórakoztatása közötti széles társadalmi különbség. Míg nagyrészt azonban más, vonzóbb szórakozási lehetőségek vették át a felnőttek szféráját, a népmesék továbbra is bűvöletükben tartották a gyerekeket. Az ő nyelvükön beszélnek. Rejtélyesek, meglepnek és kísértenek bennünket. Arra késztetnek, hogy megkérdezzük: 'Miért?' És arra ösztönöznek, hogy új válaszlehetőségeket találjunk ki.

Arisztotelész csodálkozásra épülő filozófiai felfogását nem mindenki fogadta el. A nemrég elhunyt Harry Frankfurt elutasította az elemzést arról, hogy mitől válik egy kérdés feltevése filozófiaivá, és *The Reasons of Love* ('A szeretet okai') című művében (2004) ellenvetéseket fogalmazott meg:

Aligha helyénvaló ezeket a dolgokat pusztán rejtélyesnek minősíteni. Ezek megdöbbentők. Ámulatba ejtenek. Az általuk kiváltott válasz mélyebb és nyugtalanítóbb lehetett, mint egyszerűen – Arisztotelész megfogalmazásával élve – csodálkozunk azon, hogy „valami úgy van, ahogy van". Ennek együtt kell járnia a titokzatosság, a hátborzongató, a félelmetes, az áhítat érzéseivel.

A csodálkozás, a félelem és az áhítat azonban kéz a kézben járnak. Mint minden katolikus iskolában nevelkedett gyermek, én is megtanultam, hogy az „istenfélelem" csak egy másik neve annak, amit „csodálkozásnak és áhítatnak" hívunk. Úgy tűnik, hogy a folklór és a filozófia ezen a metszésponton találkozik, ahol a csodálkozás és a félelem valami nyugtalanító és csodálatos dologgá áll össze. Maria Tatar [gyermekirodalommal, német irodalommal foglalkozó amerikai] folklorista azt írja, hogy a népmese világában „bármi megtörténhet, és ami történik, az gyakran annyira meghökkentő... hogy gyakran megdöbbenésként éljük meg". A folklórnak és a filozófiának egyaránt az a dolga, hogy meghökkentsen minket. A filozófia azt kívánja tőlünk, hogy szembesüljünk az emberiség legmélyebb szorongásaival és vágyaival. Akár a *philosophiának*, akár *psychologiának* a köntösébe bújtatjuk őket, igazából legmélyebb félelmeinkről és vágyainkról szólnak. A folklór pedig, a maga erdőrengetegeivel és kitalált lényeivel, e félelmeknek talán leghatalmasabb kincsestárát képviseli, amely emberi történelmünk során összegyűlt.

Reet Hiiemäe észt folklorista odáig megy, hogy azt állítja: az „emberi félelem" idézte elő „a folklórjelenségek megszületését és alakulását". A folklór gazdag képzelőerővel arra tett kísérletet, hogy értelmet adjon a megmagyarázhatatlannak. Ha ráhangolódunk arra, ami megrémít bennünket, megtudjuk, kik vagyunk. Ha pedig ki szeretnénk deríteni, hogy mitől félünk, akkor a Fekete-erdő az első hely, ahol keresgélnünk kell.

A filozófia és a folklór egyaránt ugyanezt a csodálattal teli félelmet, megdöbbent áhítatot váltják ki. Közös kettős céljuk is, amelyet jól megfogalmazott Bruno Bettelheim *A mese bűvölete* című könyvében (1976). Számára a folklór célja, hogy segítsen bennünket abban, miszerint „ne csak percről percre éljünk, hanem létezésünk igazi tudatosságában". Itt, ahogy a filozófiában is, az igazság keresése folyik, ami azt jelenti, hogy jelentőséget tulajdonítunk a valóság oly gyakran magától értetődőnek vett struktúráinak, hogy a világot többnek érzékeljük, mint puszta látvány.

Másodszor itt van a jól megélt élet célja, a vágy, hogy szellemi vizsgálódásaink megélt tapasztalatunkat szolgálják, hogy napi táplálékunk legyen a filozófia a róla való elmélkedés mellett. A folklór legkézenfekvőbb filozófiai alkalmazása az etikában történik. Legtöbbünk számára ismerős a gyerekkorunk meséinek végén lévő erkölcsi tanulság. Warner szerint a [mese mint] médium egyik legértékesebb aspektusa, hogy kirekesztett hangokat állít középpontba az erkölcsi vitákban. A történésznő azt írja, hogy „a jó és a rossz elválasztásának alternatív módszereihez más útmutatókat követelnek meg, olyanokat, amelyek talán hiteltelenek vagy mellőzöttek". Ha a filozófia tényleg válságban van, részben az „útmutatók" szűkre szabott demográfiai csoportja miatt, akkor a folklór gazdag lehetőségeket kínál újak keresésére. Bettelheim azt is sugallja, hogy a népmesék a legalapvetőbb szintjükön szabályokkal vannak tele.

Tolkien az „Ez igaz?" kérdést megvizsgálva megjegyzi, hogy „Ez nem olyan kérdés, hogy elhamarkodva vagy hányaveti módon válaszoljuk meg". Hozzáteszi, hogy a gyermek számára sokkal nagyobb fontossággal bírnak az olyan kérdések, mint a „Jó volt [valaki]? Gonosz volt? Azaz, a [gyermeket] jobban érdekli, hogy tisztán lássa a Jó és a Rossz oldalt."

Mielőtt egy gyermek meg tudna birkózni a valósággal, rendelkeznie kell valamilyen viszonyítási kerettel, amely alapján értékelni tudja azt. Amikor azt kérdezi, hogy vajon egy történet igaz-e, azt akarja tudni, hogy a történet hozzájárul-e valami fontos dologgal az ő felfogásához, és hogy van-e valami jelentős mondanivalója az ő legnagyobb aggodalmaival kapcsolatban.

A folklórban keresgélve könnyen találunk olyan történeteket, amelyek jól illeszkednek jelenkori aggodalmainkhoz – közülük sok majdhogynem etikai eszmefuttatások struktúráját tükrözi. Például az *Ilja Muromec és a sárkány* című ősi orosz népmesében – bilinában – a hősnek két lehetőség közül kell választania: vagy egy távoli ország királyát segíti, akinek birodalmát sárkányok gyötrik, vagy hazatér és szülőhazájának népét szolgálja, ahol kisebb a baj. Ebben a mesében az elfogultság, a közösség és a nacionalizmus témái bukkannak fel. Felülírja-e az égető szükség saját családunk, nemzetünk, közösségünk iránti elfogultságunkat? Párhuzamokat fedezhetünk fel a kortárs etika számos jól ismert gondolatkísérletében. Akár valaki leugrik egy mólóról, hogy kimentsen egy fuldokló nőt, akár arrébb kormányoz egy autót, vagy tönkreteszi új cipőjét, hogy a vízbe ugorva megmentse egy gyermek életét, a filozófusok régóta foglalkoznak azzal, hogy vajon eltérnek-e egymástól hozzánk közelebb álló és idegen embertársaink iránti kötelességeink, és ha igen, hogyan. Amikor kölcsönösen kizárják egymást, vajon a barátunk vagy egy idegen életét kell-e megmentenünk?

Egy másik találó példa a Papaistenről és a mindenkit letaroló Halálról szóló haiti népmeséből származik. Széles körű etikai tárgyú irodalom foglalkozik a halál természetével és értékével: Fred Feldman *Confrontations with the Reaper* ('Szembenézés a Kaszással', 1992) hasznos bevezetőt kínál a vita számos vetületéhez. A halál jelentené a legfőbb rosszat? Az igazságtalanság egy formája lenne? Ez a mese a halál védelmében hoz fel egy érvet. Papaisten azt állítja, hogy az emberek jobban szeretik őt, mint a Halált, mert ő adja nekik az életet, míg a Halál csak elveszi azt. Ennek bizonyítására Papaisten megkér egy helyi embert, hogy adjon neki vizet. Az ember, hallván, hogy Ő az Isten, megtagadja tőle a vizet. Az [utóbbi] kérdésére elmagyarázza, hogy ő az Istennel szemben a Halált részesíti előnyben:

Mert a Halál nem kedvez senkinek. Gazdag, szegény, fiatal, öreg – számára mind egyforma. – A halál minden házba bejáratos. Te viszont,

te néhány embernek adod oda az összes vizet, engem pedig hagysz, hogy tíz mérföldet kell menjek itt a szamaramon egyetlen cseppért.

Ez a mese a feje tetejére állítja feltevéseinket, hevesen érvelve azzal az általános feltevéssel szemben, hogy a halál képviseli az erkölcsi rosszat. Egyetemességében a halál valójában az igazságosság egy formája, oly módon, ahogyan az élet soha nem lehet az.

Számos kultúrában még nagyobb etikai jelentősége van a folklórnak. Például, Oluwole Coker és Adesina Coker nigériai tudósok szerint a joruba kultúrában nagy szerepet játszik a folklór azoknak „a törvényeknek a megalkotásában, amelyek az egyénnek önmagával és másokkal való kapcsolatait, a közösségi összetartást, az erkölcsi előírásokat és az igazságszolgáltatást szabályozzák". Ezt a viszonyt a népi jog – *folklaw* – kifejezéssel illetik, és kifejtik, hogy a folklór a társadalmi gyakorlatok alapjául szolgáló, joghoz hasonló etikai rendszerként működik. A kutatók azt is hangsúlyozzák, hogy a folklór „a jorubáknál az egzisztenciális filozófiának az útját" is jelenti, mivel az erkölcsi problémákat elsősorban a történetek segítségével vizsgálják meg. A jorubák mindig is nagy jelentőséget tulajdonítottak a folklórnak mint az erkölcsi alapú érvelés forrásának.

A folklór az etikán túlmenően a filozófia összes ágát érinti. Metafizikai jelentőségét tekintve a buddhista folklór szemléletes példával szolgál. A – nagyjából a valóság végső természetét jelentő – *dharma* elsajátításakor ezt a legtermészetesebb módon népmesék és történetek formájában tanítják: a dzsátaka mesékben a klasszikus buddhizmusban, a koanok a zenben, írja Robert Aitken Roshi zen mester. Csing Huang és Jonardon Ganeri filozófusok lenyűgöző filozófiai elemzését nyújtják egy vélhetően az i. sz. 3. századból származó buddhista népmesének, amelyet az „Ez én vagyok?" címmel fordítottak le. Azt állítják, hogy a mese hasonló metafizikai dilemmát állít fel, mint Plutarkhosznál a „Thészeusz hajója" paradoxonnak nevezett gondolatkísérlet; mindkettő arra indít bennünket, hogy megkérdőjelezzük a személyiség önazonosságának természetét: A történet egy utazóról szól, aki szerencsétlenségére összetalálkozik egy démonpárral, akik közül az egyik egy hullát cipel. Ahogy az első démon leszakítja az utazó férfi egyik karját, a másik démon fogja a hulla egyik karját, és „transzplantátumnak" használja. Mindez addig tart, amíg a férfi egész testét – annak minden tagját leszakítva – ki nem cserélik a hulla testrészeivel. A férfi utána felteszi magának a kérdést: „Mi lett *belőlem*?"

Ez a mese azzal kapcsolatban vizsgálja intuíciónkat, hogy milyen viszony áll fenn egy entitás részei és az egész között. Mely ponton válik a részek tömege a férfivé? Az anyagnak milyen fajta helyettesítése jár az önazonosság megváltozásával is?

Az ősi mesék kulcsszerepet töltöttek be abban, hogy kétségbe vonjanak korábban megkérdőjelezhetetlen ismeretelméleti feltételezéseket. A mese befejezése az ismeretelmélet egy alternatív megközelítését helyezi előtérbe. A mese négy lehetséges választ ad a dilemmára a „tetralemma" buddhista Madhyamaka-hagyomány alapján: a helyettesített test vajon az eredeti férfi lenne? 1.) Igen, az a férfi. 2.) Nem, nem az a férfi. 3.) Egyszerre ugyanaz a férfi, és nem ugyanaz a férfi. 4.) Egyik férfi sem. A mese előrehaladtával kiderül, hogy e lehetőségek mindegyike valamilyen abszurditáshoz vezet. Ez teljes mértékben *reductio [ad absurdum]-ként,* azaz a képtelenségre való visszavezetés érveként működik a személy önazonosságának fogalma ellen, azt sejtetve, hogy az elképzelés a kezdetektől fogva kiüresített volt vagy helytelenül volt meghatározva. Más mesék azt a még radikálisabb elképzelést erősítik meg, miszerint koherens módon járunk el, ha egyszerre elfogadjuk vagy elvetjük mind a négy választ.

Az ismeretelméletnek ez a szokatlan megközelítése arra ihlette Graham Priest logikatudós bölcselőt, hogy megalkossa a „dialetheizmus" fogalmát, amely a „dialetheiák" koherenciáját tételezi fel – olyan egyesített „tételek" ezek, amelyek egy állítást és annak tagadását foglalják magukba. A dialetheizmus fejlődése példát kínál egy olyan esetre, ahol az ősi mesék már kulcsszerepet játszottak abban, hogy kétségbe vonjanak korábban megkérdőjelezhetetlen ismeretelméleti feltételezéseket. Miféle más filozófiai meglátásokat rejthet még a folklór? Milyen új

kérdéseket tehet fel, és miképpen segíti megértésünket a rendelkezésre álló válaszok körét illetően?

Aztán itt van a módszertan kérdése: hogyan járna el egy jóhiszemű filozófus, ha egy népmesével akadna dolga? A mesék általában nem adnak nekünk szépen, előre becsomagolt, premissza-konklúzió formában megjelenő érveket. Értelmező munkát kell belefektetnünk, hogy megértsük a filozófiai meglátások kinyeréséhez szükséges kontextuális és stilisztikai jellemzőket. Találkozunk majd értelmezési, irodalmi és antropológiai tényekkel, amelyeket figyelembe kell vennünk. Lehet, hogy a filozófusoknak nincs is elég eszközük ahhoz, hogy egyedül végezzék el ezt a munkát – és ez annál jobb! A tudományágak közötti együttműködés kiszélesíti a kutatásainkat, és minden résztvevő gazdagodik általa. Milyen csodálatos lenne, ha a tanszékek gyakrabban működnének együtt, ha néprajzosok és metafizikusok közösen publikálnának tanulmányokat, ha igazságkeresésünk túllépne a tudományos körök bürokratikus megosztottságán, és a történetek tekergő ösvényeire terelne minket, olyan ösvényekre, amelyeken gyermekkorunkban együtt jártunk, de azóta rég elfelejtettük.

Mielőtt azonban alkudoznánk, hogy bizonyítékokat vadásszunk, arra szeretném hívni filozófustársaimat, hogy legyünk nyitottak a filozófiai gondolkodás jegyében történő alternatív megközelítésekkel szemben. Ne értsenek félre, épp annyira kedvelem a premissza-konklúzió formát, mint egyetemista társaim (sőt valószínűleg még náluk is jobban, hacsak a mellettem ülő egyetemista nem épp metafizikát hallgat). Nyilvánvalóan irracionálisnak hangzana azonban annak feltételezése, hogy filozófiai tudásunk csakis ebben az egy formában van rögzítve. (S mi, az igazság kedvelői híresek vagyunk arról, hogy mennyire irtózunk az irracionalitástól.)

A népmesékben nem mindig találunk érveket, legalábbis olyanokat, amelyek jellegzetes módon vannak megformálva. Ez nem annak a jele, hogy nincs meg a filozófiai ütőképességük. Az európaiak a kánonnal kapcsolatos elfogultságuk miatt hajlamosak egy bizonyos fajta érvelési struktúrát előnyben részesíteni. A történetek ugyanakkor nem képviselnek újdonságot a filozófiában. Platón, Friedrich Nietzsche és Søren Kierkegaard valamennyien lelkes mesemondók voltak. Napjainkban még a módszertanilag legmerevebb analitikus filozófia sem védett a narratíva vonzerejével szemben. Elég csak egy pillantást vetni Bettelheimnek a tündérmesék szerepéről szóló leírására, amelyet könnyűszerrel tekinthetnénk akár egy kortárs gondolatkísérlet leírásának is: „A mesékre jellemző, hogy a létkérdést tömören és velősen fogalmazzák meg ... [hogy] annak leglényegesebb formájában küzdjenek meg vele ...”

A mesemondás hozzátartozik a filozófiai hagyományhoz – annak ellenére, hogy az utóbbi időkben általános visszaesés tapasztalható. (Az „utóbbi időkben” a filozófia hosszú történetében néhány évszázadot is jelenthet.) Ez nem csak azzal igazolható azonban, hogy a narratívának történelmi előzménye volt a filozófiában. Ahol a folklór szerkezete eltér a filozófiai hagyománytól, talán ott fejtheti ki leghasznosabb hatását. A folklór tele van mágikus metamorfózissal. Varázsereje van, és azt hiszem, engedni kell neki. A legerőteljesebb kánonbővítés, a puszta kiegészítésen túllépve, a módszertani átalakuláshoz fog vezetni.

A folklór olyan új vizsgálati modellt nyújt, amely képes izgalmas módon átalakítani a tudományágat, miközben belülről kelti újra életre. Milyen lehet majd az a filozófia, amely túlmutat a kortárs tudós világ feltételezésein? Miképpen mutathatja meg a folklór az érvelés alternatív módjait, fogalmazhat meg új talányokat és terjesztheti ki a létező válaszok körét?

Ludwig Edelstein, platóni alapokon álló tudós amellett érvel, hogy a történetmesélés fontos magyarázó szerepet tölt be: a történeteken keresztül „varázslattal ellensúlyozzuk a varázslatot”. Edelstein állítása szerint akkor tudjuk leginkább megvalósítani az élet értelmének keresését, amikor észbeli és érzelmi valónkat is bevetjük. Mivel a filozófus dolga „az emberi lélek e mindkét oldalának ápolása”, a történetek nagyszerű eszközt adnak a kezükbe ahhoz, hogy elgondolásaikat a leghatásosabb módon közöljék.

Ez nagy segítségünkre van, miközben arra törekszünk, hogy a filozófia a kevés szakavatotton túl másokat is elérjen. A folklór olyan közeg, amely tárt karokkal fogad be mindenkit – nem kötik a társadalmi osztályok és az iskolázottság határai. Mint ahogy Karel Čapek szépíró megjegyezte: „egy igazi népmese nem onnan veszi az eredetét, hogy egy gyűjtő lejegyezte, hanem hogy egy nagyanya elmondja az unokáinak." Arra szolgál, hogy sokan befogadják, ismerős és szórakoztató struktúrái a széles körű közönség számára hozzák közelebb a bonyolultabb gondolatokat, különféle tudományágakban és a tudományos berkeken kívül is.

A folklór másik figyelemre méltó jellemzője a közösségi jelleg hangsúlyozása. A legtöbb ember számára a „filozófia" szó zsenik sorát idézi: Arisztotelészek, Sartre-ok, Kantok. A tudományág az egyéneket egymástól elkülönült módon értékelte, forradalmi jellegű vívmányaikat elszigetelten foglalta keretbe. Az elmúlt években sokan elítélően beszéltek erről a narratíváról. Sal Restivo szociológus kijelenti: „[M]utassanak nekem egy zsenit, akkor én felmutatok egy társadalmi hálózatot". Egyre inkább az a tendencia figyelhető meg, hogy a haladás inkább az együttműködésen múlik, semmint a külön-külön birtokolt tudáson.

A történetmesélés a zavarossal és az igazival foglalkozik oly módon, ahogy a filozófia letisztult struktúráinak csak nagy nehézség árán sikerül. A folklórnak nagy hagyománya van ebben a szellemben. A *Sitting at the Feet of the Past* ('A múlt lábánál ülve', 1992) című, az észak-amerikai népmesékről szóló esszégyűjteményben Steve Sanfield költő és folklorista a következőket írja: „Ezek a történetek nem tartoznak senkihez... Változnak minden egyes alkalommal, amikor elmesélik őket." A mesék eredendően közösségi jellegűek, nincs egyetlen szerzőjük. A mesét hallgatók megváltoztatják a történeteket, roszszul emlékeznek rájuk, kiszínezik őket, és minden alkalommal, amikor újra elmesélik, megváltoztatják a jelentésüket. Ily módon ez egyfajta kollektív és az időn átívelő gondolkodási móddá válik, egy évszázadokon keresztül fennmaradó, közösen végzett vizsgálattá.

A folklór generációs modellje is ellentétben áll a tudományos szintű filozófiának a saját történetisége, a kontextus és az eshetőségek iránti vakságával, amit sok panasz ér. Ahogy Karl Kroeber irodalomtudós a *Retelling/ Rereading: The Fate of Storytelling in Modern Times* ('Újramesélés / Újraolvasás: A történetmesélés sorsa a modern időkben') című könyvében (1992) megjegyezte: [M]inden jelentős narratívát újramesélnek és arra vannak szánva, hogy újrameséljék őket – még ha minden újramesélés egy újraalkotás is. A történet ily módon eszméket, vélekedéseket és meggyőződéseket tud megőrizni, anélkül, hogy megengedné elvont dogmává csontosodásukat. A narratíva megengedi nekünk, hogy próbára tegyük erkölcsi elveinket képzeletünkben, ahol ütköztethetjük őket az esetleges körülmények bizonytalanságával és zűrzavarával.

A folklór nyíltan történeti jellegű, és állandóan szabadon változik. A mesék úgy fejlődnek, hogy sikeres történetmondók hozzáteszik a magukét, és mégis, abban, ami fennmarad, olyan gondolatfolyamokat tudunk felfedezni, amelyek mondanivalója szinte időtlen. Ez a módszer előnyöket kínál az európai filozófiai modellhez képest, amely, miközben ragaszkodik az egyetemes elvont és egyéni kereséséhez, elfedi a tágabb eszmetörténetet. A történetmesélés nem riad vissza attól, hogy oly módon foglalkozzék a kontextussal, a valóság zavaros és sajátos vonatkozásaival, ahogy a filozófia letisztult struktúráinak csak nagy nehézség árán sikerül. Ily módon egy tüzetesebben megvizsgált eljutási módot kínál ahhoz, amit egyetemesnek nevezhetünk. A folklór egyfelől visszatükrözi a *jelen*t, ahonnan elmesélik, és feljegyzése annak, ami egymás utáni jelenek korszakain keresztül marad fenn. Kroeber metaforájával élve: a folklór „lágyan" őrzi meg az eszméket. Inkább vázába helyezi a virágokat, semmint hogy kiszárítsa [és lepréselje] őket – az [élettől] duzzadó narratíva mindig változásban van, állandóan mozog, így az eszméket mindig „zölden és frissen" tartja, azok nem vesztik el rugalmasságukat.

A *Széplyány Ibronka* befejezése mindig is meghatottsággal töltött el. A lány ott áll a falu temetőjében, egy fiatal lány, aki szembeszáll

az ördöggel, aki agyafúrt férfinak álcázza magát. Azt várnánk, hogy a lány sikoltozni kezd, hogy elmenekül vagy hogy küzd ellene. Ehelyett egy történetet mesél az ördögnek, amelyben benne van az igazság. Magának a mesének az elején kezdi, kisajátítja az elbeszélő szerepét, mindig vissza-visszakanyarodva meséli a történetet. Csak ekkor tudja legyőzni az ördögöt, és visszahozni annak áldozatait az életbe.

(AEON Magazine)

Amanda Ruggeri

Amikor az abnormális normalizálódik – és mit tehetünk ez ellen

A hírek böngészése közben könnyű érzéketlenné válni a szörnyű események iránt. A szerző azokat a pszichológiai fogásokat vizsgálja, amelyek segítségével elkerülhetjük ezt.

Amikor az emberek 2024-ben arról beszélnek, hogy normalizáljunk valamit, gyakran pozitív irányba akarják billenteni a dolgokat. A közösségi médiában és másutt is találkoztam olyan felhívásokkal, amelyek mindent normalizálni akarna, a szülés utáni testtől a munkahelyen folytatott mentálhigiénés beszélgetésekig. Az elképzelés természetesen úgy szól, hogy le kell rombolni a tabukat, amelyek haszontalanok, sőt akár veszélyesek lehetnek.

Van azonban a normalizálódásnak egy másik fajtája is, és ennek viszont sok ember jóval kevésbé van tudatában, mivel ez nem annyira tudatos, ám veszedelmesebb és – ártó hatású lehet. Ez azoknak a tendenciáknak, helyzeteknek és eseményeknek a normalizálódása, amelyeknek egyáltalán nem szabadna „normálisnak" lenniük. Ezzel kapcsolatban egyre gyakrabban hallható szakemberek körében a *deszenzitizáció* ('érzéketlenítés') vagy *habituáció (*'megszokás'*)* kifejezés, melyekkel e sajnálatos folyamatra utalnak.

Gondoljunk csak az Ukrajnában, illetve az Izrael és Gáza között zajló háborúkra. Ezeknek a konfliktusoknak a kezdetén váratlanok és újak voltak a megdöbbentő események, amelyekről a pszichológusok jól tudják, hogy odavonzzák a figyelmünket. Ahogy múlt az idő, továbbra is volt visszahangjuk a médiában ezeknek az eseményeknek, de már kisebb valószínűséggel szerepeltek a hírek élén olyan országokban, mint az Egyesült Államok, és nem váltak olyan gyakran beszédtémává. Szomorú tény, de ha egy háború már hónapok vagy évek óta zajlik, akkor – a kutatások szerint – még egy újabb, harccal töltött hét nincs akkora hatással, mint az első napon.

Napjainkban, a túláradó információk (és téves információk) özönében nehéz lehet felismerni, hogy kiben bízhatunk. Írásomban azt vizsgálom, hogyan lehet ügyesen és megfontoltan eligazodni ebben a „zajban". A pszichológia – a társadalomtudományok és a „médiaműveltség" meglátásaira támaszkodva – gyakorlati tanácsokat, új ötleteket és bizonyítékokon alapuló megoldásokat kínál arra vonatkozóan, miként tudunk bölcsebben, nagyobb tisztánlátással, kritikai érzékkel gondolkodni.

Ez a deszenzitizáció a mindennapi életben is érvényesül. Azok a belvárosi fiatalok, akik erőszak közepette nőnek fel, nagyobb valószínűséggel gondolják azt, hogy az erőszak normális dolog, míg például a Covid-19 miatt az emberek jobban aggódtak, amikor a halálos áldozatok száma alacsony volt, mint amikor százezres nagyságrendre emelkedett. Egy különösen érdekfeszítő tanulmány szerint azok az emberek, akik a klímaváltozás negatív hatásainak jobban kitett országokban élnek, valójában alacsonyabb kockázatot látnak benne.

Más kutatások arra mutatnak rá, hogy még a saját negatív viselkedésünkhöz is hozzászokhatunk: amikor önkéntesek ismételten hazugságokat állítottak azért, hogy több pénzhez jussanak, a kísérlet során egyre nagyobbakat hazudtak – és egyre kevésbé aktiválódtak agyuk érzelmekhez kötődő részei. Mindebből azt szűrték le a kutatók, hogy minél többet teszünk valamit, még akár olyat is, amiről tudjuk, hogy helytelen, annál kevésbé érezzük magunkat kellemetlenül emiatt. Más szóval, ha elég sokáig vagyunk bárminek kitéve, akkor ez a dolog a végén normálisnak fog tűnni. Még akkor is, ha rossz.

Természetesen, megvan ennek a jó oldala is: az embereknek szükségük van arra, hogy valamilyen mértékben alkalmazkodni tudjanak az új körülményekhez és helyzetekhez, bármilyen szörnyűek is azok. Emberi fajunk valószínűleg nem jutott volna túl messze – vagy legalábbis, nem lett volna meg a lelkiereje ahhoz, hogy problémákat oldjon meg, képzelőereje legyen és alkosson – ha szüntelen sokkos és szorongásos állapot közepette járkáltunk volna a világban.

Vannak azonban nyilvánvaló csapdahelyzetek is. Egyrészt az alkalmazkodóképességgel magyarázható, hogy miért okoz nehézséget az emberi teremtményeknek, hogy megküzdjenek a szociológusok által „lassú erőszaknak" nevezett jelenséggel – azokkal a katasztrófákkal, amelyek úgy alakulnak ki, hogy nem tűnnek sürgetőnek, megnehezítve annak felismerését, hogy hónapokkal vagy akár évekkel később micsoda károkat okozhatnak. Gondoljunk csak arra az évtizedeken át lerakódó vegyi hulladékra, amely a Mississippi mentén húzódó Cancer Alley-nek, azaz Rák utcának nevezett térséget hozta létre vagy a világszinten történő károsanyag-kibocsátás emelkedésére.

Mindezek egy ördögi kört is fenntarthatnak. A belvárosi erőszakról szóló tanulmány megállapította, hogy például a résztvevők nagyobb valószínűséggel követtek el erőszakot, ha azt normálisnak tartották. De ez a nagyobb, összetettebb problémákra is érvényes. Ha valaki nem tartja komoly dolognak az éghajlatváltozást, mi motiválná arra, hogy tegyen ellene valamit? Ha veszítünk a humanitárius katasztrófákkal kapcsolatos tudatosságunkból, vajon akkor is ugyanolyan valószínűséggel osztjuk meg aggodalmainkat a képviselőinkkel, vagy adakozunk az adott jótékonysági szervezeteknek?

A médiafogyasztás esetében két kérdés merül fel: miként tudnak a híreket közzétevők anélkül foglalkozni egy témával, hogy érzéketlenné tennék hallgatóságukat? Továbbá, hogy – értelmes, jól tájékozott médiafogyasztóként – miként tudunk úgy eligazodni a hírek között, hogy elkerüljük az előbbi veszélyt?

A kutatók megvizsgálták, hogy milyen hatással van a fogyasztókra, ha újra és újra ugyanazzal a hírrel találkoznak. Az egyik tanulmány szerint például a hírfogyasztók nagyobb valószínűséggel bosszankodtak a tudósítás miatt, sőt akár mellőzték is, ha ismétlődőnek érezték.

Nem csak arról van itt szó, hogy a nézők, hallgatók, újságolvasók vágynak az újdonságra. Az embereket különös módon felidegesíti, ha úgy érzékelik, hogy semmi változás vagy javulás nem történik. „Némelyik felhasználót különösen negatívan érinti az előrehaladás hiánya és az egyes kérdések elhúzódó tudósítása, ami részben az érintett politikai szereplőkre vezethető vissza" – írják a kutatók.

Ez aggasztóan hangzik. Több olyan terület van, ahol a figyelmen kívül hagyás fenntartja a status quo-t és a hatalmon levőket. Gondoljunk csak bele, hogy például mennyivel kisebb valószínűséggel lépnének fel a vállalkozások és a kormányok az éghajlatváltozás ellen, ha soha senki nem beszélne róla. A sors iróniája, hogy ez azzal járhat, hogy minél több az olyan vezető, aki minimális előrelépést tesz az ügy érdekében, az erről szóló híreket viszont jobban unják majd az emberek. Elméletileg ez odáig vezethet, hogy egyre kevesebbet tudósítanak a kérdésről – és a haladás érdekében kifejtett nyomás is megszűnik.

Aztán ott van a másik probléma, amely különösen gyakori, amikor más emberek szenvedéséről szóló híreket nézünk. Ha túlzottan megviselnek bennünket a látottak, ez kiégéshez vezethet és teljesen ki akarjuk rekeszteni életünkből a tudósítást.

Mit tehetünk tehát? Hogyan maradhatunk továbbra is tájékozottak, anélkül, hogy a hírek letaglóznának bennünket vagy érzéketlenné válnánk? Hogyan tudunk eligazodni a mai világot érintő számos kérdésben, egyensúlyt találva aközött, hogy nem fogadjuk el ezeket „normálisnak", de közben mi magunk is képesek vagyunk tovább élni az életünket?

Ami pedig a hírfogyasztást illeti, a kutatók azt javasolják, hogy a híreket odafigyeléssel, például meghatározott időpontokban fogyasszuk, amikor egy adott válsághelyzet miatt letaglózottnak érezzük magunkat. Tekintettel az újdonságok fontosságára, azt is javasolnám, hogy a jólinformáltságunk megőrzése érdekében gondoskodjunk arról, hogy változatos legyen

a média-étrendünk. Még ha egy adott témáról vagy válsághelyzetről szeretnénk is többet megtudni, akkor se álljunk meg ugyanannál a hírcsatornánál vagy akár médiatípusnál. Ha a gázai–izraeli háborút követjük, ne csak a legújabb rossz hírek címeit görgessük; keressünk külpolitikai elemzéseket és első személyben íródott esszéket, nézzünk meg dokumentumfilmeket, hallgassunk hangoskönyveket, olvassunk verseket! Továbbá, ami döntő fontosságú, a háború mindkét oldalának nézőpontjaival ismerkedjünk meg.

Az is fontos, hogy ne felejtsük el távolabbról szemlélni a dolgokat. Ne feledjük, hogy a hosszabb távú gondolkodás azt jelenti, hogy más szemszögből nézzük a jelent. Ilyenkor talán visszatekintünk, és megpróbáljuk megérteni, hogyan jutottunk idáig, felcserélve a napi híreket például történelemkönyvekre vagy dokumentumfilmekre. Vagy ez jelenthet előre tekintést is – mit jelenthet ez a holnapra nézve? – és olyan elemzések felkutatását, amelyek azt vizsgálják, hogy a jelenlegi döntéseink mit jelenthetnek egy, száz vagy akár ezer év viszonylatában. Továbbá, mi a helyzet azzal a hajlandóságunkkal, hogy alkalmazkodunk a minket legközelebbről érintő körülményekhez, még akár azokhoz is, amelyeket nem kellene „normálisnak” elkönyvelnünk?

Az első lépés annak felismerése, hogy egyáltalán végbemegy ez a megszokás. Szakítsunk egy kis időt arra, hogy elgondolkodjunk: milyen dolgokhoz szoktunk hozzá, akár az otthonunkban, akár a közösségünkben, akár az országunkban, amelyekről valójában azt kívánjuk, hogy bárcsak ne így lennének? Csak ezután tudunk akciótervet készíteni. Egyes kutatók azt javasolják, hogy a „lassú erőszakra” „lassú ellenállással” vagy „lassú erőszakmentességgel” válaszoljunk, beleértve az apránkénti, mindennapi cselekedeteket, olyan egyszerű dolgokat például, mint egy témával kapcsolatos ismeretek megosztása.

Azok a kutatók, akik a hazugsággal több pénzt kicsikarni akarókról szóló tanulmány mögött állnak, azt is javasolják, hogy határolódjunk el érzelmileg a körülményektől, hogy friss szemmel nézhessük azokat. Ha kezd „normálisnak” tűnni számunkra olyasvalami, ami nem tetszik a saját országunkban, beszélhetünk valakivel, aki egy másik országban él, olvashatunk arról, másutt hogyan kezelik a problémát, vagy (ha módunkban áll) akár külföldre is utazhatunk.

Még azt is megkockáztatnám, hogy ha van egy számunkra fontos kérdés, ne gondoljuk, hogy egy hónap vagy egy év múlva is érzelmileg ugyanolyan elkötelezettek maradunk iránta, mint a jelenben. Ehelyett váljon szokásunkká, hogy a tettek mezejére lépünk. Jegyezzük fel például a naptárunkba: rendszeresen öt percet szánunk arra, hogy írjunk a politikai képviselőinknek. Vagy állítsunk be egy havi rendszerességgel ismétlődő adományt olyan jótékonysági szervezetnek, amely számunkra fontos ügyet képvisel, ahelyett, hogy akkor adakoznánk, amikor indíttatást érzünk. (Még egy „bónusz” jótanács: a kutatások szerint kisebb a valószínűsége a kiégésnek, ha teszünk valamit egy olyan ügy érdekében, amely nyomaszt minket.)

Mindenekfelett, jól elmémbe vések egy igazságot: a világméretekben zajló rabszolga-kereskedelemtől a dél-afrikai apartheidig sok olyan élethelyzet állt fenn – évtizedekig vagy akár évszázadokig –, amely beidegződött, nem volt remény a változásra, és az idők során „új normává” vált. De megváltoztak. S azok a körülmények is megváltozhatnak, amelyeket nem szeretnénk, ha részévé válnának gyermekeink jövőjének vagy saját életünknek.

(www.bbc.com)

Zanny Minton Beddoes

Mars és Vénusz háborúja

Az egymástól egyre távolabb sodródó fiatal férfiak és nők eltérő világnézete hatással lehet a politikára, a családra és még sok másra.

Varsóban egy divatos pláza éttermében két mérnöknő arról beszélget, hogy milyen nehéz egy kellemes, felvilágosult férfival találkozni. Paulina Nasilowska néhány éve nagy fizetésemelést

kapott. Barátja azt kérdezte tőle: „Viszonyod volt a főnököddel?" Ma már csak egy ex-barát.

Nasilowska barátnője, Joanna Walczak visszaemlékszik egy férfira, akivel a Tinderen találkozott, és aki bevallotta, hogy „piros pirulás fickó" (utalás a *Matrix* című filmre, amelyben olyasvalakit jelent, aki tisztán látja a valóságot. A „manoszférában", a dühös férfiak globális online közösségében ez azt a felismerést jelenti, hogy a férfiak el vannak nyomva.) A férfi úgy gondolta, hogy a házimunka és a gyereknevelés a nők dolga, és hogy a nők nem lehetnek vezetők. Nem került sor második randevúra.

A fiatal lengyel nőkre jellemző módon, Nasilowska és Walczak a liberális baloldali pártokat támogatják, amelyek komolyan veszik a női kérdést, és az abortusz legalizálását ígérik. Arról panaszkodnak, hogy a fiatal lengyel férfiak inkább a jobboldal, sőt a szélsőjobboldal felé húznak. Gondoljunk csak a tavalyi választásokra. Akkor a 18–29 éves férfiak első számú választása a Szabadság és Függetlenség Konföderáció volt, egy olyan párt, amely a szabad piacgazdaságot és a hagyományos társadalmi értékeket hirdeti. („A feministák ellen. Az igazi nők védelmében" – így hangzik az egyik szlogenjük.) A fiatal férfiak 26 százaléka támogatta ezt a pártot, szemben női kortársaik mindössze 6 százalékával.

A fiatal lengyel férfiaknak megvannak a maguk okai a panaszkodásra. A feminizmus túl messze ment, mondja két húszas éveiben járó tűzoltó egy kisvárosban. Lukasz elmondja, hogy régen el tudott menni egy falusi táncmulatságra, és „ott a nők feleségnek valók voltak". Ma „mindannyian szégyenteljes képeket posztolnak magukról a közösségi oldalakon", A tömegtájékoztatási eszközök „nagyon elfogultak és balos irányba viszik el a kultúrát", panaszkodik Mateusz (egyik férfi sem akarta megadni a vezetéknevét). Az emberek már nem ismerik el, hogy a nőknek és a férfiaknak gyakran másfajta munka való.

A fejlett világ nagy részén a fiatal nők és férfiak viselkedésmódja között egyre szélesebbre nyílik az olló. *Az Economist* 20 jólétben élő ország közvélemény-kutatási adatait elemezte az *Európai társadalmak összehasonlító vizsgálata* (European Social Survey), az *Amerikai társadalom általános vizsgálata* (America's General Social Survey) és a *Koreai társadalom vizsgálata* (Korean Social Survey) segítségével. Két évtizeddel ezelőtt a 18–29 éves férfiak és nők között alig volt különbség a nagyon liberális és nagyon konzervatív 1–10-ig terjedő önjelentéses (self-reportra épülő) skálán. Elemzésünk szerint azonban 2020-ra 0,75 lett a különbség. Tágabb összefüggésekben látva: ez nagyjából kétszer akkora, mint a diplomával rendelkezők és a diplomával nem rendelkezők közötti véleménykülönbség, ugyanabban az évben. Másképpen fogalmazva, 2020-ban a fiatal férfiak alig nagyobb valószínűséggel, mindössze két százalékpontos különbséggel vallották magukat liberálisnak, mint konzervatívnak. A fiatal nők esetében azonban sokkal nagyobb valószínűsége volt a balra, mint jobbra hajlásnak, hatalmas, 27 százalékpontos különbséggel.

Az általunk vizsgált nagy országokban a fiatal férfiak konzervatívabbak voltak, mint a fiatal nők. Lengyelországban 1,1 pontnyi különbség volt egy 1-től 10-ig terjedő skálán. Amerikában erős, 1,4 pont, Franciaországban 1, Olaszországban 0,71 és Dél-Koreában 0,74 volt ez a számadat. A nők és a férfiak mindig is másképpen látták a világot. Feltűnik ugyanakkor a politikai vélemények közt megnyíló szakadék, ahogy a fiatalabb női korosztály határozottan liberálisabbá válik, szemben férfitársaikkal.

A fiatal nők számára a feministák előző nemzedékeinek – a nők lehetőségeit a munkahelyen és a közéletben nagyban megnövelő – győzelmei a múltat képviselik. A továbbra is fennálló igazságtalanságok érdeklik őket, a férfiak által elkövetett erőszaktól a drákói abortusztörvényeken (bizonyos országokban), illetve a bérkülönbségeken át a házimunka és a gyereknevelés – nőkre háruló – aránytalanul nagy részéig. Sok férfi is mellszélességgel támogatja őket; egy jelentős részük azonban épp az ellenkezőjének ad hangot. A fiatal nők lelkes liberalizmusa abból az érzésből táplálkozhat, hogy még sok az elvégzendő munka, az ezt ellenzők pedig igen kemény ellenállást fognak tanúsítani.

Az említett szakadék nem tükröződik egy az egyben a szavazás miként tjében, de nyomon követhető. Az egyik közvélemény-kutatás szerint a képviselőházi választásokban 2022-ben szavazó fiatal amerikai nők 72 százaléka támogatta a demokrata párti jelöltet, a fiatal férfiaknak pedig körülbelül 54 százaléka. 2008-ban alig volt különbség. Európában, ahol számos választáson a pártok széles skáláját kínálják, a fiatal nők többnyire a leginkább baloldali pártokat támogatják, míg a fiatal férfiak előszeretettel választják a jobboldalt vagy akár a radikális jobboldalt.

2022-ben Franciaországban a fiatal férfiak jobban lelkesedtek Eric Zemmourért, mint a fiatal nők; az elnökjelölt elítélő hangú könyvet írt Simone de Beauvoirról, Franciaország legismertebb feministájáról. A 2021-es évi választásokon Németország a fiatal férfiak és nők közti szavazatok szempontjából a mindenkori legnagyobb bal- és jobboldal közti szakadásnak volt tanúja Ansgar Hudde, a Kölni Egyetem munkatársa szerint. Portugáliában jól szerepelt a szélsőjobboldali Chega párt a március 10-i választáson; támogatottsága a fiatal, férfi és kevésbé iskolázott szavazók körében koncentrálódik. Dél-Korea pedig 2022-ben nyíltan nőellenes elnököt választott; a 20-as éveikben járó férfiak több mint 58%-a szavazott rá; női kortársaik mintegy 58%-a riválisát támogatta.

A nemek közötti attitűdbeli különbségek abban is megnyilvánulnak, ahogy egymást látják. 27 európai országban kérdezték meg az embereket, hogy egyetértenek-e azzal, hogy „a nők és lányok jogainak előmozdítása túl messzire ment, mert veszélyezteti a férfiak és fiúk lehetőségeit". Nem meglepő módon a férfiak nagyobb valószínűséggel értettek egyet ezzel, mint a nők. Érdekes módon azonban a fiatal férfiak inkább voltak a feminizmus ellenlábasai, mint az idősebbek, ami ellentmond annak a közismert felfogásnak, miszerint minden generáció liberálisabb, mint az előző. Gefjon Off, Nicholas Charron és Amy Alexander a Göteborgi Egyetem munkatársai egy holland párhuzammal próbálják érzékeltetni a fiatal (18–29 éves) és az idős (65+) európai férfiak közötti különbséget. Ebben a kérdésben akkora mértékű a különbség, mint Geert Wilders radikális jobboldali Szabadságpártjának és a liberális demokratáknak az átlagos támogatói között.

Hasonló minták figyelhetők meg más fejlett országokban is. Bár a fiatal brit férfiak nagyobb része gondolja azt, hogy nehezebb nőnek lenni, mint férfinak, szemben azon kevesekkel, akik az ellenkezőjét vallják (35% a 26%-hoz képest), az előző csoport nagyobb valószínűséggel mondja az idős brit férfiakhoz képest, hogy a férfiaknak van nehezebb dolga, mint a nőknek. A fiatal brit nők nagyobb valószínűséggel hiszik ennek ellenkezőjét, mint az anyjuk nemzedéke. A húszas éveikben lévő dél-koreai férfiak mintegy 80%-a azt mondja, hogy a férfiakat hátrányos megkülönböztetés éri. Ezzel a 60 feletti férfiaknak alig 30%-a ért egyet, ami azt mutatja, hogy véleményük nem különbözik a húszas vagy hatvanas éveikben járó nők nézeteitől.

Kínában a közvélemény-kutatók nem kérdeznek a szavazási szándékokról, ugyanakkor hasonló eltérést találnak a fiatal nők és férfiak között a társadalmi nemi szerepeket illetően. Csüe Csuian a British Columbia Egyetemről és Csianhszing Li a Sanghai Orvostudományi és Egészségtudományi Egyetemről 35 000 kínai ember felmérési adatait vizsgálta meg. Elemzésükben arra jutottak, hogy a fiatal férfiak a fiatal nőknél sokkal nagyobb valószínűséggel értenek egyet az olyan megállapításokkal, mint „a férfiaknak a karrier az első, míg a nőknek a családot kell előtérbe helyezniük", illetve „amikor rosszul megy a gazdaság, a női alkalmazottakat kell először elbocsátani."

A fiatal kínai férfiak nézetei nem sokban különböztek az idősebb férfiakétól, míg a fiatal nők nézetei jóval inkább az egyenlőség pártján álltak, mint az anyjuk nemzedékéé. Claire, egy pekingi piackutató (aki angol nevet használ, hogy megőrizze névtelenségét) azt mondja, hogy olyan partnert szeretne, aki egyenrangú félként kezeli őt, és együtt végzi vele a házimunkát. „Azt hiszem, a legtöbb kínai férfi nem menne át ezen a vizsgán" – sóhajtja. Dr. Csuian megjegyzi, hogy amikor a kínai szülők egy-egy házasságot akarnak nyélbe ütni a parkok erre szánt sarkaiban, hencegnek fiaik állásával és diplomáival, lányaik eredményeit azonban eltitkolják, attól tartva, hogy azok elriasztják az esetleges kérőket.

Mi folyik itt? Ennek a növekvő megosztottságnak a legvalószínűbb okai között a következők állnak: az iskolázottság (a mai fiatal férfiak kevésbé részesülnek benne a fiatal nőkhöz képest), a tapasztalat (a fejlett országok kevésbé szexisták lettek, s a nők és a férfiak ezt másképp élik meg) és a „visszhangkamrák" (a közösségi média még inkább teret ad a szélsőségeknek). Továbbá, a demokráciákban sok jobboldali politikus ügyesen adja a lovat a fiatal férfiak alá, ha azok sérelmeiről van szó, míg a baloldalon sokan alig vesznek arról tudomást, hogy a fiatal férfiaknak valóságos problémáik vannak.

Pedig igenis vannak problémák, és első helyen az iskolázottság áll. Bár a társadalom felsőbb rétegeiben jól megy a férfiaknak, a többi rétegben sokan közülük küszködnek. A gazdag országokban a fiúk 28%-a, míg a lányoknak csak 18%-a nem éri el a középiskolásokat mérő PISA-felmérés olvasási és szövegértési minimumszintjét. A nők pedig az egyetemeken is előrenyomultak. Az EU-ban 2002 és 2020 között 21%-ról 35%-ra nőtt a felsőfokú végzettséggel rendelkező 25–34 éves férfiak aránya. A nők esetében ez az arány gyorsabban emelkedett: 25%-ról 46%-ra ugrott. Amerikában a különbség nagyjából ugyanekkora: tíz százalékponttal többen vannak az alapdiplomát szerző fiatal nők, mint a férfiak.

Az iskolázottság terén meglévő különbségek szemléletbeli eltérésekhez vezetnek: azok, akik egyetemre járnak, nagyobb valószínűséggel tesznek magukévá egy liberális világnézetet, ahol mindenkit egyenlőnek tekintenek. Az iskolázottság különbségei további eltérésekhez vezetnek abban, ahogy a férfiak és a nők látják az életet, a munkát és a romantikus kapcsolatokat. Egyszerűbben szólva: ha egy gazdag országban egy nő befejezi az egyetemet, valószínűleg értelmiségi állást vállal és képes lesz eltartani magát. Ha viszont belép a randipiacra (feltéve, hogy heteroszexuális), rádöbben, hogy mivel jóval több a diplomás nő, mint a férfi, a kínálat nem fedezi a keresletet a liberális, tanult férfiakat illetően. A 26 éves washingtoni Charelle Lewis, aki az egészségügyben dolgozik, arra panaszkodik, hogy a vele egykorú férfiak úgy gondolkoznak, mint egy „kisfiú".

A társkeresésben nem sok szerencsével járnak azok a férfiak, akik nem mentek egyetemre. A fiatal értelmiségi nők elutasítók velük szemben. Michal Pazura, fiatal lengyel tejtermelő abbahagyja egy kis időre a traktorkerék pumpálását, és visszaemlékszik egy barátnőre, akinek nem tetszett a „gazdaság szaga", és otthagyta őt, hogy városban éljen. „Én hagyományos, nyugodt életet akartam. Ő szórakozni akart." A férfi gazdálkodóknak olyan nehezen sikerül házastársat találni, hogy a lengyel televízióban az egyik legnépszerűbb műsor *A farmer feleséget keres* című valóságshow. „Nehéz megmondani, hogy mi kell ma a fiatal nőnek egy férfiban – mondja Lukasz, akinek tűzoltó a foglalkozása. Régen megelégedtek egy olyan férfival, akinek biztos jövedelme volt, és aki meg tudta otthon javítani a dolgokat […] meg akinek jogosítványa volt" – mondja.

Befolyással van-e a szemléletek közt tátongó szakadék arra, hogy a mai fiatalok közül végül hányan választanak párt és vállalnak gyermeket? Ezt még túl korai lenne megmondani. De azok számára, akik a gazdag világ csökkenő születési rátájában látják a problémát, a korai jelek igen lehangolók. Amerikában Daniel Cox, Kelsey Eyre Hammond és Kyle Gray, az amerikai életet vizsgáló Survey Centre on American Life kutatóközpont munkatársai azt találták, hogy a Z generáció tagjai (jellemzően az 1990-es évek vége és a 2000-es évek eleje között születettek) évekkel később érnek el első romantikus kapcsolatukhoz, mint az ezredfordulósok (1980 és az 1990-es évek vége között születettek) vagy az X generáció (az 1980-ig terjedő évtizedben születettek), és nagyobb valószínűséggel érzik magukat magányosnak. Emellett a Z generációs nők – az idősebb nőkkel ellentétben – sajnálatos módon nagyobb valószínűséggel vallják magukat LMBTQ-nak, mint férfi kortársaik (a nők 31%-a a 16%-nyi férfihoz képest). Még nem tudni, hogy ez az eltérés tartósnak bizonyul-e, és ha igen, hogyan befolyásolja majd a családalapítást a jövőben.

A feminizmussal szemben különösen kardoskodnak a fiatal férfiak, mert ők azok, akik leginkább fenyegetve érzik magukat a nők előretörésétől. A nők számára kínálkozó jobb állások

nem jelentik azt, hogy a férfiaknak rosszabbak jutnak – sok férfi azonban így gondolja. Az idősebb férfiakat kevésbé foglalkoztatja a dolog, mivel valószínűbb, hogy már megalapozták karrierjüket vagy nyugdíjba vonultak. A fiatalabbak ellenben most indulnak neki az életnek, így „igen nagy valószínűséggel érzékelik a női versengést potenciális veszélyforrásként jövőbeli életpályájuk alakulása szempontjából". Egy nemrégiben készült tanulmány szerint a fiatal európai férfiak különösképpen ferde szemmel néznek a nőkre (és érzik úgy, hogy túl messze ment a feminizmus), ha növekszik a munkanélküliség a lakóhelyükön, és ha igazságtalannak érzik a társadalmi intézményeket. A feminizmusellenes nézetek a szélső-jobboldali tekintélyelvűség előszelét jelentik – teszik hozzá a kutatók.

A férfiak méltatlankodása nem minden esetben alaptalan. Néhány országban a válóperes bíróságok az anyának kedveznek a gyermekelhelyezési vitákban. Más helyeken aránytalanok a nyugdíjazás korhatárának szabályai. A férfiak korábban lépnek be a munkaerőpiacra és fiatalabban halnak meg, a nők nyugdíjkorhatára viszont a gazdag országokban átlagosan valamivel alacsonyabb. Lengyelországban a nők öt évvel korábban mennek nyugdíjba, így egy lengyel férfi várhatóan háromszor annyi időt tölt munkában, mint amennyi a nyugdíjba vonulása utáni élettartama; egy lengyel nő esetében ez az arány 1,4 – jegyzi meg Michał Gulczyński, a milánói Bocconi Egyetem munkatársa. Ez sok férfi szemében igazságtalannak tűnik. Mateusz, a lengyel tűzoltó nevetve meséli, amikor egy baloldali, törvényhozásban illetékes nőtől megkérdezték, hogy ha már ennyire lelkesedik az egyenjogúságért, mi lenne, ha egyenlővé tennék a nyugdíjkorhatárt? „Mindjárt témát váltott."

Egy másik dolog, amely sajnálatos módon érinti a fiatal férfiakat, a sorkatonaság. Őket hívják be elsőként; a nők gyakran mentesülnek ez alól. Dél-Koreában, ahol a katonai szolgálat minden férfi számára egységesen kötelező és közismerten igen kimerítő, táplálja az ellenérzéseiket. Európában a sorkatonaság már nem általános jelenség, de Oroszország ukrajnai inváziója miatt a szomszédos országokban, például Lengyelországban a fiatal férfiak félnek attól, hogy behívhatják őket – mondja Gulczyński.

Még tovább ronthatott a polarizált helyzeten a közösségi média, amelynek a lencséjén keresztül a fiatalok egyre inkább látják a világot. Először is: amikor hasonló gondolkodású emberek homogén csoportja vitat meg egy kérdést, hajlamosak elmenni a szélsőségek felé, mivel egyénekként úgy versengenek a megerősítésért, hogy egyre erősebb kifejezésekkel hangoztatják saját csoportjuk alapvető álláspontját, és ítélik el azokat, akik azt kétségbe vonják.

Amikor frusztrált fiatalemberek találkoznak össze az online térben, a beszélgetés gyakran nőgyűlöletbe torkollik. A férfiak uralta kínai csevegőszobákban gyakran fordul elő a „feminista ringyó" kifejezés, annak a szójátéknak a kíséretében, amely az „ököl" karaktert illeszti be a „feminista" szóba, hogy még agresszívebben hangozzék.

Ha egy férfi egyszer csatlakozik egy dühös online csoporthoz, erős nyomás nehezedik rá, hogy ott maradjon. Benjamin, aki Washington DC-ben egyetemista, elmeséli, hogy régebben „vörös pirulás fickó" volt… gondnokként dolgozott, a McDonaldsban evett és fetrengett az önsajnálattól. Aztán online órákat nézett arról, hogy hogyan kell az önbizalmát fejleszteni és nőket felszedni. Amikor elhagyta a „manoszférát" (férfiszférát), barátai „kék pirulásnak" (akit becsapott a „rendszer") vagy „cuck"-nak (gyenge embernek) csúfolták.

Másodszor, az algoritmusok olyan tartalmakkal csalogatják a felhasználókat, amelyek rémisztők vagy feldühítenek, és a világot ijesztőbbnek és igazságtalanabbnak mutatják, mint amilyen az valójában. Azok a nők, akik a #MeToo történetekre kattintanak, több ilyet fognak látni; ugyanez elmondható azoknak a férfiaknak az esetében is, akik a nemi erőszakkal hamisan megvádolt férfiakról szóló történetekre kattintanak. Mindkét fél képviselői eltúlzott képet kaphatnak arról, hogy személyesen milyen kockázatokkal kell szembenézniük.

„Ha elmegyünk az edzőterembe gyúrni, és bekerül egy nő a látóterünkbe, ránézünk, és egyszeriben szexuális zaklatás vagy hasonlók hírébe

keveredünk a TikTokon” – mondja Kahlil Rose, egy 28 éves atlantai, konzervatív beállítottságú férfi. Ez még senkivel nem történt meg az ismeretségi körében. De látott ilyet a telefonján, így ez ott van a tudata mélyén. Benjamin, a washingtoni diák hasonlóan borúlátó képet fest: „A velem egykorú férfiak félnek megházasodni, mert ott lebeg a szemük előtt az intő példa: a nő megcsalja, beadja a válókeresetet, és visz mindent, amiért a férfi dolgozott meg.”

A nők egy másfajta világot látnak az online térben. Julia Kozik varsói egyetemista egy TikTokon látott tipp szerint jár el. Amikor taxiba ül, kitépi egy szál haját és az ülés alá teszi, hátha esetleg elrabolják, és a rendőrségnek szüksége lenne DNS-bizonyítékra. „Legtöbb esetben mindent megteszek, hogy kerüljem a férfiakat” – mondja.

A politikai baloldal jó munkát végzett abból a szempontból, hogy sikerült meggyőznie a nőket arról, hogy foglalkozik a problémáikkal. Arra viszont még nem jött rá, hogyan kell a férfiakkal beszélgetni – állítja Richard Reeves, egy liberális szemléletű tudós az Of Boys and Men (’Fiúkról és férfiakról’) című könyvében. A haladó gondolkodásúak gyakran abból indulnak ki, hogy „a nemek közötti egyenlőtlenség csak egyféleképpen, azaz a nők hátrányára jöhet létre”. És válogatás nélkül alkalmazzák az olyan címkéket, mint a „toxikus maszkulinitás”, mintha azt akarnák sugallni, hogy valami eredendő probléma van azzal, ha valaki férfi. Ahelyett, hogy az éretlen fiúkat és férfiakat egy, a viselkedésükről folytatott beszélgetésbe vonnák be, ez „sokkal inkább az online manoszféra felé irányítja őket, ahol majd megerősítést kapnak, hogy nem tettek semmi rosszat, csak a liberálisok kipécézték őket”.

Ellenben néhány jobboldali politikus megtalálta a módját, hogy kapcsolatba lépjen az elégedetlenkedő férfiakkal. Donald Trump nyilvánvaló módon példázza ezt. „A férfiasság és macsóság imázsát ápolja” – mondja Daniel Cox, a Survey Centre on American Life munkatársa. Az Ultimate Fighting bajnokság (UFC) egyik rendezvényén való megjelenésével olyan fiatal férfiakat szólított meg, akik nem követik a híreket. Trump a „kulturális konfliktusokban is hajlamos a férfiak pártját fogni”. 2018-ban elítélően nyilatkozott arról, hogy eltolódás történt azon a téren, ahogy a bizonyítás terhét képviselik szexuális erőszak- és bántalmazásügyekben: „Igen félelemterhes időszak ez a fiatal férfiak számára Amerikában, amikor bűnösök lehetnek olyasmiben, amiben nem szabadna bűnösnek lenniük… Ez egyike azoknak a rendkívül rossz dolgoknak, amely jelenleg zajlik.” A progresszívok lehet, hogy nem foglalkoznak ezzel, és egy sorozatos visszaéléseket elkövető személy öncélú zúgolódásának tartják. Joggal tételezhető fel azonban, hogy Trump férfias viselkedése „tetszésre talál a fiatal férfiak körében” – mondja Cox.

Egyik fél sem járt el megfelelő módon azon alapvető problémák kezelésének terén, amelyek távolabb lökik egymástól a fiatal férfiakat és nőket. Legfontosabb lenne, hogy a politikai döntéshozók elgondolkodjanak arról, hogy az alacsony teljesítményt nyújtó fiúk is úgy érezzék, nekik is érdemes iskolába járniuk. Reeves úr azzal a javaslattal él, hogy vegyenek fel több férfi tanárt, és a fiúk eleve egy évvel később kezdjék az iskolát, mivel lassabban érnek, mint a lányok. Továbbá, mivel „szinte teljesen egyirányú módon szűnt meg a munkaerőpiac szegregációja”, az állam fejleszthetné a szakképzést, hogy a fiatal férfiakat felkészítse a jelenleg legkevésbé népszerű szakmákra, például az egészségügy, oktatás vagy közigazgatás terén. Ha az ilyen reformok több fiúnak és férfinak segítenének abban, hogy megtalálják helyüket egy változó világban, ez mind a nőknek, mind a férfiaknak előnyére válna.

(The Economist)

Hannah Barnes

Elég már a terápiából!

Egy provokatív új könyv azt állítja, hogy a terápiás iparág tovább ront gyermekeink mentális egészségén – Abigail Shrier: Bad Therapy: Why the Kids Aren’t Growing Up (’Rossz terápia: Miért nem nőnek fel a gyerekeink’. Swift Press, 2024, 288 oldal) című könyvének recenziója.

Tavaly több mint egymillió gyermeket utaltak Angliában a Nemzeti Egészségügyi Szolgálat (NHS) mentálügyi szakembereihez. 2017 és 2022 között duplázódott meg ez a szám ekkorára. Úgy tudjuk, hogy a mai fiatalok számítanak a valaha vizsgált legmagányosabb és aggódásra leginkább hajlamos – kohorsznak nevezett – csoportnak, ugyanakkor több szó esik a mentális egészségről, amelyet már nem ér annyi megbélyegzés, mint régebben. Miért vannak akkor a gyerekeink mégis ilyen krízishelyzetben?

Az amerikai újságíró, Abigail Shrier új könyvében megadja a választ az előbbi kérdésre: nemcsak a rossz terápia okolható, amelyre a cím utal, hanem a rossz terapeuták is, a gyermeknevelés önjelölt gurui és hozzá nem értő tanácsadók az iskolában. Az állítás központi eleme az iatrogenezis, azaz a kezelés folyamán nem szándékosan okozott ártalom. Egyszerűbb kifejezéssel élve, magyarázza Shrier, a még nem létező problémát megcélzó terápiás kezelés elégséges lehet ahhoz, hogy kiváltsa magát a problémát.

Shrier hatásos, meggyőzően érvelő prózájában szinte disztópikus képet fest a 21. századi Amerikáról. Leírja, hogy a Z generáció (az 1997 és 2012 között születettek) kevesebb mint fele gondolja úgy, hogy jó a mentális egészsége; 42 százalékuknak van kimutatott mentális betegsége; az amerikai gyerekek 10 százalékát diagnosztizálták ADHD-vel; továbbá minden hatodik 2–8 éves gyermeknél mutattak ki valamilyen rendellenességet. Az idézett adatok némelyike sokkal megbízhatóbbnak tűnik a többinél: az utolsó kettő az amerikai Betegségmegelőzési és Járványügyi Központnak (CDC) – az Egyesült Államok nemzeti közegészségügyi szervének – az adataira támaszkodik, az előző kettő azonban felmérésekből származik, s az egyik esetében a felméréseket egy egészségügyi adatokat kezelő cég végezte.

Shrier csípős megjegyzéseket tesz a terapeutákra, akik szerinte „egy katasztrofális helyzet felett uralkodnak". Nem sokat teketóriáznak, ha a rendellenességek diagnosztizálásáról, a gyógyszerek kiadásáról és a szülők kifosztásáról van szó. A terapeutáknak az áll az érdekében, hogy „a legkevésbé betegeket kezeljék a leghosszabb ideig" – érvel Shrier. A szkepticizmus itt már cinizmusba fordul át. A Mentálhigiénés egészségügyi ellátásban dolgozó ismerőseink maguk is elismerik, hogy van néhány rossz terapeuta – pontosabban túl sok van belőlük. Viszont nem minden terapeuta hatástalan, és általában – mondják – az a páciens, aki nem érez javulást, nem fog tovább fizetni a segítségért.

Eközben a mesterséges intelligencia által segített új mentális egészségi eszközök hulláma érkezik a gyerekek felé. A Talkspace ('A beszélgetés helye'), az egyik ilyen applikáció a „Terápiát mindenkinek" mottóval és küldetéssel rendelkezik. Ezeknek a cégeknek „elképesztő üzleti lehetőséget" jelent a fiatalok rossz mentális egészségügyi állapota – írja Shrier.

Még ijesztőbbek az arról szóló beszámolók, hogy mi történik Amerika iskoláiban, ahol legtöbbször egy „teljes csapatot" vetnek be a mentális egészség szolgálatára, a gyerekek pedig napi rendszerességgel vesznek részt érzelmi ellenőrzéseken (emotion check-ins). „Mi az, ami most nagyon elszomorít?" – kérdezi egy tanár tíz–tizenegy éves gyerekek egy csoportját. „Azt hiszem, utál engem az apukám. És mindig kiabál velem" – válaszol az egyik fiú, s közben könnyekben tör ki. „Perceken belül zokogásban tört ki a gyerekek fele" – mesélte Shriernek az osztályba járók egyikének az édesanyja. Nehéz belátni, hogy ez a tevékenység miképpen segítette ezeket a gyerekeket. Aztán ott vannak azok a kérdések, amelyeket iskolai felmérésekben tesznek fel, s amelyek tartalmát megszerezték a szülők az információszabadság jegyében. A tizenegy évesektől ezt kérdezték Floridában: „Gondoltál-e már valaha komolyan az öngyilkosságra?"

A Blanket ('takaró'), az iskolai alapú mentális egészségügyi beavatkozások nem hangzanak újdonságként sok brit szülő számára, és az Egyesült Királyságban pszichológusok vizsgálódnak az ügyben, hogy bizonyos intézkedések ártalmasak lehetnek a gyerekek számára. Shrier azonban, míg joggal óv ez utóbbiak ellen, nem tűnik úgy, hogy elismerné a bizonytalanságot és a bizonyítékok hiányát, amely a vita mindkét oldalán uralkodik: az oxfordi székhelyű pszichológus, Lucy Foulkes nemrég azt írta, hogy a mentális

egészségtudatosság elleni reakciók már azelőtt beindultak, hogy egyáltalán közel kerültünk volna annak megértéséhez, hogy hogyan támogassunk bárkit, aki segítségre szorul".

Shrier legélesebb kritikával a gyermeknevelési „szakértők" ellen fordul, akik bőséggel osztják tanácsaikat könyvekben és podcastokban, különösen azok, akik a gyengéd szülői nevelés (*gentle parenting*) hívei: „ez egy terápiával átitatott modell, amely megköveteli a szülőktől, hogy választási lehetőségek elé állítsák [gyermekeiket], ahelyett, hogy parancsokat osztogatnának nekik."
Bármennyire is lenézi azonban Shrier ezeket az önjelölt gurukat, bizonyos értelemben maga a *Bad Therapy* is akaratlanul szülői kézikönyvvé válik. Az üzenete pedig? Vegyük vissza az irányítást: senki sem szereti vagy ismeri jobban gyerekeinket, mint mi. „Nem sok okunk van annak feltételezésére, hogy a legtöbb gyereket trauma érte – írja. – Kivirulnak a függetlenségtől, egy bizonyos mértékű felelősségtudattól és autonómiától, és igen, a kudarctól." Más szóval, a gyerekek bámulatosak, ha hagyjuk, hogy azok legyenek. Ez olyan üzenet, amelyet szülőknek, tanároknak, mentálhigiénés szakembereknek és döntéshozóknak is meg kell hallaniuk.

(New Statesman)

Jackie Valley

Mit adnak nekünk a nyári táborok?

A nyári táborok időt biztosítanak a gyermekek számára ahhoz, hogy kortársaikkal barátkozzanak – és gyakran a szülők számára is fontos lehetőség, ha gyermekfelügyeletről van szó. A családok azonban egyre több tényezőt tesznek a mérlegre, amikor a táborokról döntenek.

Mire jó egy nyári tábor? Beavatási rítus, pótolja a gyermekfelügyeletet vagy lehetőséget kínál az élményszerzésre? – Egyre gyakrabban teszik fel maguknak a szülők ezeket a kérdéseket, miközben számításba veszik a logisztikát, az anyagiakat, illetve azt, hogy mi a legjobb a gyermekeik számára, amikor az iskolák bezárnak a nyári szünetre. A válasz minden család esetében más és más, de gyakran több szempont is megfontolandó.

Az Amerikai Táborszövetség (American Camp Association, ACA) becslése szerint az Egyesült Államokban évente közel 26 millió gyermek vesz részt valamilyen táborban, a nyáron kívüli időszakokban is. Ezek a táborok különfélék lehetnek: „hollywoodi jellegű", ottalvós rusztikus táboroktól a közösségi központokban vagy nonprofit szervezetek működtette napközis táborokig terjed a kínálat.

Egy olyan korszakban, amikor mindent a technika ural, jellegzetes módon a nyári táborok azok a helyek, amelyek termékeny talaja lehetnek az emberi kapcsolatoknak és a közösségi életnek. Ez az az élmény, amelyet egyre több szülő szeretne gyermeke számára Tom Rosenberg, az ACA elnöke és vezérigazgatója szerint. „A táborokban a gyerekeknek lehetőségük nyílik arra, hogy kihívások elé állítsák magukat, és arra is, hogy szórakoztató dolgokat próbáljanak ki társaik támogatását élvezve – mondja Rosenberg – Ott nincs közösségi média. Csak emberek, akik beszélgetnek és másokkal együtt vannak".

A szülők számára a kérdés annál bonyolultabb, semhogy egyszerűen eldöntsék, hogy menjenek-e gyermekeik a nyáron táborba. Vannak költségtényezők és az időbeosztás sem könnyű. (Léteznek ösztöndíjak és van pénzügyi támogatás, de a férőhelyek korlátozottsága még azok számára is megnehezítheti egy-egy hely megszerzését, akiknek nincs szükségük segítségre.) Megfontolandó még továbbá, hogy egyáltalán akar-e a gyerek táborba menni és hogy mi érdekli. Az az otthonához közelebb fekvő napközis tábor legyen, vagy ottalvós tábor? Kódolni tanuljon, művészeti projekteket készítsen vagy sportoljon?

Dan Weir családjában a nyári táborok már hagyománynak számítanak, tekintettel arra, hogy ezek az összetartozás érzését nyújtják. „Ha belegondolunk a mai virtuális világba, amely körülvesz minket, a gyerekek gyakran

egyénileg élik meg a dolgokat – mondja az apa, aki tábori tanácsadó. – Így gyakran igazán mély kapcsolatokhoz vezet, amikor a többiekkel együtt lehet élményük".

Idén Dan Weir kisebbik lánya, aki 8 éves, arra számít, hogy megint elmehet egy napközis táborba, amely New Yorkban Long Island-i lakóhelyük közelében található. Weir szerint a tábor második otthonná vált lánya számára, ahol sok barátja lett és kedves emlékek kötődnek hozzá, mint például az úszni tanulás. A tizenegy éves nagyobbik lánya pedig most először szeretne két hetet tölteni a Catskill-hegységben lévő [keresztény] YMCA-táborban. Ez ugyanaz a tábor, ahol Dan Weir megismerkedett feleségével, amikor tanácsadóként dolgoztak ott.

A kaliforniai Bay Area részen élő Alistair Savides szerint a tábor nagy segítségére van munkabeosztásában, továbbá lehetőséget ad a gyermekeinek, hogy új dolgokat próbáljanak ki. Az apa két lánya tavaly nyáron egyhetes táborozáson vett részt Missouriban. Mikor hazaértek, alig várták, hogy a vízisíeléssel és lovaglással kapcsolatos kalandjaikról mesélhessenek. Felesége távmunkát végzett nem messze a táborhelytől, hogy a lányok nyugodtabbak legyenek – és hogy talán a szülők se idegeskedjenek annyit. „Kiderült, hogy teljesen felesleges volt – mondta el az apa. – A lányok nagyon jól érezték magukat." 13 éves lányuk, Elise idén is szeretne visszatérni ugyanebbe a táborba, amely a vallásukhoz is kötődik. Eközben 11 éves kislányuk, Alexis és 6 éves kisfiúk, Elliot egy, az iskolájuk szervezésében működő napközis táborban töltik az időt.

Más szülők viszont úgy döntöttek, hogy egy időre felhagynak a nyári táborokkal. Ericka Weathers azt mondja, ő és két gyermekének apja idén egy fontos kérdésfeltevéssel kezdték a döntéshozatalt: „Mit adnak nekünk a nyári táborok?" A házaspárnak egy 9 éves lánya és egy 7 éves fia van. „Az elmúlt néhány évben egy nyári táborban vettek részt – mondja Ericka, hozzátéve, hogy ez egy közelben lévő napközis tábor volt. „Bizonyos értelemben nagyon jó volt. ... Elfoglalta a gyerekeket. De néha olyan érzésem volt, hogy nem volt több jól feldicsért bébiszitterkedésnél, rengeteg pénzért." A szülők egyéb lehetőségek keresgélésekor csak kiábrándultak a dologból. Dr. Weathers azt mondja, hogy a múltkori tízhetes napközis tábor együttesen körülbelül 9 ezer dollárba (3 millió forintba) került a két gyerek számára. Más táborok, amelyek programkínálata gazdagabbnak tűnt, a 12 000 és 16 000 dolláros árkategóriában mozogtak ugyanebben az időszakban.

Végül úgy döntöttek, hogy az idén mindenféle táborozást kihagynak. Dr. Weathers, aki a Pennsylvaniai Egyetem neveléstudományi másoddiplomás és doktori iskolájának az adjunktusa Philadelphiában, úgy látja, hogy munkarendjét a lehetőségekhez mérten azokhoz a napokhoz fogja igazítani, amikor ő vigyáz a gyerekekre. Kirándulásokat és kutatásokat is tervez abból a pénzből, amelyet a táboron spórolt meg. Dr. Weathers dolgozó szülőként azonban tisztában van azzal, hogy nem tud minden nap olyan élményt nyújtani, mint ahogy ez egy táborban történik. Biztos lesz unatkozás is, mert nem lesz könnyű azt beosztani, hogy egyszerre dolgozzon is és a gyerekeket is ellássa" – mondja.

Rosenberg az ACA táborszövetségtől úgy képzeli, hogy több köz- és magán-együttműködésre (PPP) és jótékonysági kezdeményezésre van szükség, amelyek segítenék, hogy minél többen jussanak el táborokba. Elmondása szerint a szervezett táborok 93 százaléka nyújt anyagi támogatást.

Az ACA táborszövetség táborok és iskolák közti partnerkapcsolatokat alakít ki a Nemzeti Nyári Tanulási Szövetséggel is. A projekt a társas-érzelmi fejlődésre összpontosít, továbbá arra, hogy csökkentse a felsőtagozatos diákok körében a pandémia okozta tanulási lemaradást.

„Az iskolát tanulási központnak tekintjük – mondja Rosenberg. – Ezt a központot veszi körbe a programok ökoszisztémája, mint például a táborok és más ifjúsági programok, amelyek fontos tapasztalati és mozgásra épülő tanulási módokat biztosítanak számukra."

Alistair Savides apaként ezt érezte meg azokban a történetekben, amelyeket a gyermekei meséltek a missouri táborban szerzett élményeikről. „Nagyon jó volt látni, ahogy ily módon kibontakozott a függetlenségük" – mondja.

(Christian Science Monitor)

Brennan Doherty

Az elektromos autók valamikor luxusautónak számítottak

Az elektromos autók alig néhány éve még a gazdagok kiváltságának számítottak. Ahogy csökkennek az árak, és egyre több átlagos anyagi helyzetű ember engedheti meg magának, többé már nem a társadalmi státuszt fejezik ki.

Amikor az első Roadster 2008-ban legurult Kaliforniában a szállítószalagról, azon nyomban nagy szenzációt keltett. Az óránként 209 kilométeres csúcssebességgel száguldó, négy másodpercen belül nulláról százra gyorsuló, kecses testű, kétüléses elektromos autó a Mercedes, a Porsche vagy a Jaguár kínálta luxust testesíti meg. A *Time* magazin beszámolójában úgy írták le a Roadstert, mint „egy szuper sportkocsi, amely ráadásul a légszennyezés ellen is állást foglal”.

„A Tesla előtt a legtöbb ember tapasztalata az elektromos autókat illetően a golfkocsikra vagy valami hasonlóra korlátozódott – mondja Jeremy Micalek, a mérnöki és közpolitikai tudományok professzora a Carnegie Mellon Egyetemen (USA). – Kicsike, lassú jármű érzetét keltette, amellyel kapcsolatban sok kompromisszumra kényszerülünk”. A Tesla autói azonban megváltoztatták azt, ahogyan Észak-Amerikában az elektromosautó-piacot látják. A kompromisszumok helyett státuszszimbólummá lett. Mivel a Roadster-modellek 98 950 dollárnál (több mint 36 millió forintnál) kezdődtek, áruk szintén sokat sejtetett – és a gazdagok kiváltsága maradt.

Noha a Tesla méregdrága luxusjárművei az egekbe emelte az elektromos autókról szóló elképzeléseket, ma sok észak-amerikai autós alig várja, hogy magáénak tudhasson egyet a bővülő piacon, nem státuszszimbólumra vágyik, hanem jó üzletet akar. Az autógyártók pedig válaszolnak a kihívásra: olyan villanyautókat dobtak piacra, amelyek a megfizethetőséget helyezik előtérbe a luxussal szemben, és az elektromos autó így le is került a magas piedesztálról.

Jóllehet a Tesla csaknem hat számjegyű áron kínált Roadstere mindig is a státusz jelzésére szolgált, nem feltétlenül azért lett ennyi az ára, hogy eleve elérhetetlen legyen az autós nagyközönség számára. James Carter, a kanadai székhelyű Vision Mobility elektromos járművekkel foglalkozó tanácsadó cég vezető tanácsadója azt mondja, hogy az autó ára az elektromos technika költségeit fedezi – amelyek még elég magasak voltak több mint egy évtizeddel ezelőtt.

A vállalat valamivel alacsonyabb árú modelleket vezetett be; az először 2012-ben gyártott Model S, egy ötajtós szedán alapára 60 890 dollár (22 500 000 forint) volt. Mégis, az ára miatt egyértelműen elérhetetlen volt a legtöbb fogyasztó számára, akik akkoriban átlagosan nagyjából 25 000 dollárt (9 millió forintot) adtak ki egy új autóért.

Az elektromos autókat kezdetben nehéz volt tölteni, és a maiakhoz képest sokkal kisebb volt belőlük a választék. Az első eladási hullám a korai időszak azon gazdag autótulajdonosait célozta meg, akik mertek hinni az új autós technológiában, és elég pénzük volt ahhoz, hogy tartsanak egy belső égésű motorral rendelkező autót is hosszabb utakra, jegyzi meg Micalek.

S még ha a Tesla uralta is a piacot és az elektromos autók szinonimájaként emlegették, közben valami más is történt a háttérben: a többi autógyártó elutasította az elektromos autó mint státuszszimbólum elképzelést, és ehelyett arra törekedtek, hogy az átlag autós számára is olyan elérhető lehetőséget kínáljanak, ami meghozza az autóvásárlási kedvüket.

A Nissan Leaf – egy tisztán elektromos meghajtású alsó-középkategóriás autó, amely először 2010-ben került a szalonokba – ténylegesen lekörözte a Teslát az észak-amerikai piacon. Bár nem indult be ugyanolyan lendülettel, és nem ragadott magához akkora piaci részesedést, mint a Tesla, de az elektromos gépjárművek jövőjét mint egy elérhető autóét vázolta fel: A „Leaf” a „Leading Environmentally friendly Affordable Family” (előremutató, környezetbarát és megfizethető családi [autó]) rövidítése volt. Még mindig nem volt olcsó a 32 780 dolláros (körülbelül 11 millió forintos) árával – de elindította annak a folyamatát, hogy a nem luxusautó-tulajdonosok is hozzáférhessenek az elektromos autókhoz. Ma, amikor egyre

olcsóbbá válik az elektromos autókat gyártó technológia, a vállalatok mindinkább arra összpontosítanak, hogy versenyképes árú villanyautók guruljanak le a futószalagról.

A piacra dobott, a státusz helyett a jó vételt jelentő elektromos autók trendje nemcsak folytatódik, hanem csúcsokat ér el, különösen, ahogy csökkennek a gyártás költségei. Még mindig sok, magas árú, luxusigényeket kielégítő villanyautó van a piacon: például a Tesla továbbra is a csúcskategóriás felhasználói piacot célozza meg; a General Motors Hummer villanyautója hatszámjegyű árával 2021-ben robbant be a piacra. Mindazonáltal ezek az elektromos autók egyre inkább kisebbségben találják magukat.

„Ha megnézzük a legutóbbi hét év árainak alakulását, láthatjuk, hogy jelentős mértékben csökkent az akkumulátorok ára" – mondja Werner Antweiler, a kanadai British Columbia Egyetem Sauder School of Business üzleti iskola nemzetközi kereskedelempolitikai tanszékének vezetője. Az akkumulátorok költsége még mindig nincs azon a szinten, hogy Antweiler szavával élve, „árparitásban" legyenek a belső égésű motorokkal, de már közelebb kerültek, mint valaha, lehetővé téve az autógyártóknak, hogy lejjebb vigyék az árakat a lelkes vásárlók számára.

Az európai és észak-amerikai kormányok szintén megpróbálják a járművezetőket költséget csökkentő ösztönzőkkel – gyakran kedvezmények formájában – az elektromos autók felé terelni. Az Egyesült Államok szövetségi kormánya például 7 500 dollárig (2 800 000 forintig) terjedő adókedvezményt kínál új elektromos vagy plug-in hibrid járművek vásárlására, és néhány állam, sőt helyi önkormányzatok is kínálnak még ezen felül támogatást. Néhány ország, köztük Kanada, még azt is bejelentette, hogy a következő évtized folyamán fokozatosan kivonja a benzinüzemű autókat.

Az ehhez hasonló programok, amelyek célja, hogy az egyszerű autósok számára is több elektromos járművet tegyenek elérhetővé, egyre inkább kikezdik azt az elképzelést, hogy az elektromos járművek csak a kiváltságos köröknek járnak.

Egy másik jelentős eltolódás a piacon az a végső csapás lehet, amely az elektromos autókat megfosztja előkelő pozíciójuktól. Ugyanis a kínai gyártók teljes sebességre kapcsolva lépnek be erre az új piacra – áraik egyszerűen verhetetlenek.

Amikor Amerikában kikerültek a Teslák az utakra, az 1990-es évek közepén a BYD kínai cég telefonakkumulátorokat kezdett el gyártani, majd végül olyan cégeket látott el, mint a Nokia és a Motorola. 2005-ben dobta piacra első elektromos autóját, a Formula 3 alsóközépkategóriás szedánt, az amerikai autókhoz képest elképesztően alacsony – körülbelül 10 000 dollárnak (3 és fél millió forintnak) megfelelő – áron. A Formula 3 minden volt, ami a Tesla Roadster nem: kicsi, könnyű súlyú, extrák nélküli és olcsó. Kínának vannak egyébként luxus elektromos autókat gyártó vállalatai, amelyek az említettnél jóval magasabb áron adnak el villanyautókat; továbbá a BYD is tervezi csúcskategóriás modellek bevezetését. Ami viszont a piacon fellelhető, az mindenesetre rendkívül kedvező árfekvésű.

Kínában ez a sokak számára megfizethető ár lehetővé tette az elektromos autók elterjedését – és azt, hogy azok úgy legyenek jelen az utakon, mint bármely más autó. A kínai piacon egyszerűen nem olyan nagy dolog, ha valakinek elektromos autója van, mondja Helveston. „Sok olyan nagyváros van, ahol az úton minden ötödik autó elektromos. Ez a teljesen normális" – mondja.

Mindazonáltal az elektromos autók elterjedtségének az oka csak részben magyarázható azzal, hogy mi tetszik a fogyasztóknak. Kína légszennyezési problémáinak mérséklését tartva szem előtt, a helyi hatóságok olyan intézkedéseket hoztak, amelyek az elektromos járművekre való átállásra biztatják az autósokat. Pekingben például az autósok csakis sorsolás útján jutnak rendszámtáblához, és maximalizálva van, hogy havonta hány rendszámtábla adható ki. Helveston azonban elárulja, hogy van egy külön sorsolás kifejezetten a villanyautók számára, ahol messze jobb esélyekkel lehet indulni.

Az elektromos autókhoz való említett hozzáállás előhírnöke lehet az Észak-Amerikában zajló szemléletváltásnak – tekintettel az alacsony árakra és a jó töltő-infrastruktúrára, amelyet

az USA-ban állami és magánkezdeményezések révén egyaránt igyekeznek elérni. Az autógyártók reménye, hogy az elektromos autó majd egy lesz csak az autók közül – különösképpen, ahogy a rendkívül olcsó kínai gyártásúak betörnek az óceán túloldalán lévő piacra.

A kínai villanyautók a többi autógyártó által bemutatott elektromos autókkal együttesen fordulópontot jelenthetnek. A szakértők azonban elővigyázatosak az ügyben, hogy a BYD és más kínai villanyautócégek modelljei rögtön elérhetővé válhatnának a piacon.

Míg a kínai cég tavaly megkezdte néhány modelljének értékesítését Mexikóban, és jelenleg gyártja őket Európában, Helveston szerint az észak-amerikai piac kemény dió lesz a kínaiak számára. Az USA jelenleg 25 százalékos vámot ró ki a kínai elektromos autókra, ami eléggé megtépázza ezek legfőbb piaci vonzerejét. Joe Biden amerikai elnök szintén nemrégiben jelentette be, hogy „nemzetbiztonsági alapon" vizsgálatot indít a kínai elektromos járművek USA-ban történő értékesítésével kapcsolatban, míg Jennifer Granholm energiaügyi államtitkár aggodalmainak adott hangot azzal kapcsolatban, hogy Kína képes elárasztani az amerikai piacot. „Rengeteg akadály van itt, ami igencsak meg fogja nehezíteni a dolgukat – mondja Helveston. – Vagy import útján kell majd behozni az autóikat, ami túl drágává teszi őket, vagy pedig itt kell majd üzleteket nyitniuk, ami nem lesz túl könnyű."

Végső soron az eladások száma nő, az árak pedig csökkennek – ami azt jelenti, hogy az elektromos autókat már nem veszi körül olyan nimbusz, mint korábban. Ahogy olcsóbbá válnak az akkumulátorok, a gyártók egyre közelebb kerülnek ahhoz a ponthoz, ahol ezeket az autókat ugyanolyan áron tudják kínálni, mint benzinfaló társaikat. Továbbra is lesz piaca a luxusigényeket kielégítő villanyautóknak, éppúgy, ahogy a belső égésű motorokkal rendelkező luxusautóknak is. Ugyanakkor ez utóbbiak jelentik majd a kivételt, nem pedig a normát.

Carter nagyon bizakodó az ügyben, hogy az elektromos autók végül eljutnak a fogyasztók kritikus tömegéhez. A benzin nemigen lesz olcsóbb, a villamosítási politika pedig gondoskodni fog arról, hogy egyszerűen az legyen a pénztárcánkat leginkább kímélő megoldás, ha elektromos autónk van. „2030-ra eljutunk odáig, hogy azok a kispénzű emberek, akik megengedhetnek maguknak egy új gépkocsit, csakis elektromos autó vásárlása mellett fognak dönteni"– vélekedik.

(bbc.com)

Phil Hebblethwaite

Sibelius utolsó szimfóniája

A zeneszerző még 33 évet élt VII. szimfóniájának egy évszázaddal ezelőtti premierje után, ezt követően azonban már nem született újabb mesterműve.

Jean Sibelius (1865–1957) svéd származású, finn zeneszerző 91 éves korában, néhány évvel halála előtt több alkalommal meghívta ainolai otthonába a helsinki zenekarok zenészeit. Az utóbbiak egyike volt Paavo Berglund, a Finn Rádió Szimfonikus Zenekarának hegedűse. Az akkor a húszas éveinek közepén járó Berglund hamarosan a karmesteri pályának szentelte magát először hazai, majd később nemzetközi színpadon. Herbert von Karajan kivételével talán egyetlen karmester sem tett többet azért, hogy bemutassa Sibeliust a kései huszadik század közönségének azok után az évtizedek után, amelyek során megkopott hírneve. A népszerűséggel soha nem volt gond – nem volt probléma Finnországban, Nagy-Britaniában és Amerikában, ahol mindig is nagy tömegeket vonzott hét szimfóniája, a hegedűverseny és a hazafias hangokat megütő Finlandia című költemény. Inkább amiatt volt ez, mert élete utolsó három évtizedében nem hozott létre jelentősebb alkotásokat. A kritikusok szemében – különösen Németországban – egy letűnt vidéki alaknak számított, a romantika utolsó szánalmas fuvallatának Sztravinszkij balettjeinek és Schönberg atonális kísérleteinek modernista előretörése előtt.

Ahogy Berglund várt a Sibeliusszal való találkozásra, talán eltűnődött azon, hogy vajon sikerül-e majd valami módon bepillantást

nyernie egy olyan ember különös zenei világába, aki akkor született, amikor még köztük volt Rossini és Berlioz, és elég hosszú ideig élt ahhoz, hogy hallhassa Chuck Berry Roll Over Beethoven című slágerét. Talán kérdezhetne majd egy szimfónia egy tételéről, hogy a karmesteri munkájához segítséget kapjon, vagy megtudhatna valamit arról, hogy milyen volt megtapasztalni 1917-ben Finnország független nemzetként való megszületését. Ehelyett, ahogy Berglund visszaemlékezett egy 1999-es, a Finnish Music Quarterly finn negyedéves zenei folyóirat egy interjújában, a következő történt: „Azt kérdezte tőlem, hogy játszunk-e Schönberget. Mondtam neki, hogy nem. Ennyi volt az egész beszélgetés."

Egy olyan országban, ahol a nemzeti büszkeség tárgyának számít a könnyed társalgásra való képtelenség, a zenészek körében legendaként emlegették a találkozást, miközben azt a fogas kérdést is felvetette, hogy Sibelius miért kérdezett Schönbergről? Az úttörő osztrák zeneszerző 1951-ben hunyt el, de jelenléte – különösen pedig 12 fokú hangsorra épülő zeneszerzési technikája – még mindig uralta a világháború utáni klasszikus zenét. A hirtelen elbizonytalanodás jele lett volna? Talán aggódott volna Sibelius, hogy a helyi zenekarok lecserélik zenéjét a radikális új hangzásra? Nem tudjuk biztosan megmondani, ugyanakkor Paavo Järvi karmester mást olvas ki a rövid beszélgetésből. „Sibelius tökéletesen tisztában volt a saját értékével – mondta a Rádió 3 egyik 2015-ös, Northern Lights ('Északi fény') című műsorában. Pontosan tudta magáról, hogy milyen nagyszerű. Elzártságából nézte a körülötte lévő világot és szüksége volt arra, hogy beszéljen valakivel, például így: 'Ismeri a zenéjét? Mi történik [a világban]?' Továbbá azt is megpróbálta, hogy ennek az új zenének a kontextusában értékelje saját magát."

Sibelius magányát igen gyakran nevezik „Järvenpää csendjének" – az után a városka után, ahol feleségéről, Ainóról elnevezett háza, Ainola található. A zeneszerző utolsó 30 évéből származó naplóbejegyzések riasztó olvasmánynak tűnhetnek. 1927-ben ezt írta: „Kétségbeesésbe kerget az elszigeteltség és a magány... A túléléshez alkoholra van szükségem." 1943-ban „fait accompli"-nek nevezte magát, és hozzátette: „Az életnek hamarosan vége. Mások jönnek majd, és felülmúlnak engem a világ szemében. Az a sorsunk, hogy elfeledve haljunk meg". De nem csak csupa nyomorúságról szólt az élete. Az 1927-ben Finnországban elfogadott szerzői jogi törvények anyagi biztonságot adtak neki, és az utolsó három évtizedben megpróbált komponálni. Több ízben ígért egy nyolcadik szimfóniát Serge Koussevitzky karmesternek és a Bostoni Szimfonikus Zenekarnak. Erre azonban soha nem került sor. Sibelius halála után nyilvánosságra került, hogy a zeneszerző tűzbe dobta a partitúrát Ainolában, bár néhány csábító vázlatnak sikerült megmaradnia.

A nyolcadik szimfónia elégetése miatt fokozott hangsúlyt kap a VII. szimfónia, amelyet száz évvel ezelőtt, március 24-én mutattak be Sibelius vezényletével. Nem ez volt az utolsó nagyszabású munkája – 1925-ben komponált még egy élénk képzelőerőről tanúskodó, órányi háttérzenét Shakespeare Vihar című komédiájához, továbbá egy évvel később egy jelentős hangköltemény, a Tapiolát –, de a hetedik maradt utolsó szimfonikus vallomása. Némelyek számára a VII. szimfónia mindig is egy rendhagyó alkotás – egy kanyargó, egytételes, mindössze 22 perces mű marad, amely hihetetlen módon tíz évébe telt a szerzőnek, amíg befejezte. Mások szemében ez a legmagasabb rendű letisztultságát jelenti azoknak a kutatásoknak, amelyeket Sibelius a szimfonikus forma terén folytatott, és a legjobb magyarázat arra, hogy miért nem fejezte be soha a nyolcadikat. Azért küszködött, mert nem volt hová továbblépnie – szól a magyarázat.

1907-ben Sibelius találkozott kora másik szimfóniaíró óriásával, Gustav Mahlerrel. Mint Sibelius beszámol róla, beszélgetésük éles gondolkodási különbségre világított rá. „Én azt mondtam, hogy csodálom a szimfónia stílusbéli szigorúságát és azt a mély logikát, amely belső kapcsolatot teremt valamennyi motívum között…. Mahler épp az ellenkező véleményen volt. »Nem, egy szimfóniának olyannak kell lennie, mint a világnak. Mindent magába kell ölelnie.«" Mahler épp akkor fejezte be monumentális, három szopránra, két altra, tenorra, baritonra, basszusra, két vegyeskarra, fiúkarra, orgonára és nagyzenekarra

írott 90 perces 8. szimfóniáját. Sibelius pedig hamarosan elkezdett dolgozni lecsupaszított és baljós hangulatú 35 perces IV. szimfóniáján – vagy ahogy ő nevezte, egy „pszichológiai szimfónián". Eltávolodott azoktól a tájképektől és mitikus legendáktól, amelyek oly sok korábbi művét ihlették, miközben próbálta leküzdeni félelmeit és aggodalmait.

A IV. szimfónia megbukott 1911-es bemutatóján, jóllehet később mesterműként ismerték el. Sibelius válaszul erre, játszhatott volna a tömegízlés szerint, de ehelyett továbbment, és felszabadította magát a hagyományos formáktól, és egyre inkább úgy gondolkodott a szimfóniákról, mint „egy lelki hitvallás kifejezéséről, az ember belső életének egy szakaszáról" A szimfonikus tételek keverésével való kísérletezéseit a rendkívül innovatív és népszerű 5. szimfóniájával kezdte meg. A 6. szimfóniájáról azt mondta, hogy ő „tiszta hideg vizet" kínál, miközben a vetélytárs zeneszerzők „mindenféle színárnyalatú és fajtájú koktélokat gyártanak" – ezzel a megjegyzéssel a máshol megjelenő modernista stílusokat vette célba. VII. szimfóniájának egy visszatérő harsonatéma az alapja, és végletekig menő pontossággal épül fel, mindig a forma „mélységes logikáját követve." Sibelius eredetileg a „Fantázia az I. szimfóniára" címet adta a darabnak, mielőtt a szimfónia rangjára emelte volna. Talán már 1924-ben tudta, hogy a mű a záróakkordokat fogja jelenteni pályáján, bár még 33 évet élt utána. Cecil Gray zeneszerző és -kritikus figyelemre méltónak találta a darab „fennköltségét és méltóságát, olümposzi komolyságát és nyugalmát", de van valami a befejezésében, ami kíméletlenül végzetesnek tűnik. „Szinte olyan, mint egy sikoly" – mondta Simon Rattel karmester az utolsó ütemekről. „A legnyomasztóbb C-dúr az egész zeneirodalomban. Nincs még egy darab, amely C-dúrban végződik, és ahol ennyire világvégeérzésünk van."

Talán nem meglepő számunkra, hogy egy ember, aki beszéd közben ilyen mértékben szűkszavú volt egy hozzá ellátogató zenésszel, szimfóniaíró életpályáját legtömörebb alkotásával fejezze be. Az, ahogy Sibelius megtisztította a zenekari zenét a sallangoktól, semmivel sem volt kevésbé progresszívnak tekinthető, mint az atonális zene, és továbbvisz Schönbergen keresztül a Steve Reich- és a Philip Glass-féle minimalizmus felé. Aaron Copland amerikai zeneszerző szerint mind a „romantikus elfogultság", mind az „előretekintő elem" megvolt Sibeliusban, bár eltart egy ideig, mire az utóbbit felfedezzük. Alex Ross 2007-ben megjelent, The Rest is Noise ('A többi zaj') című könyvében felidézi Morton Feldman avantgárd zeneszerző egyik 1984-es előadását, ahol az a következőket mondta: „Azok az emberek, akiket konzervatívnak gondolunk, nagyon is radikálisok lehetnek" – majd egy Sibelius-dallam dúdolásába fogott.

(New Statesman)

Alan Cassidy

Mindenki a migrációról vitatkozik

Szinte nincs még egy olyan dolog, amely ilyen heves vitákat váltana ki, és szinte egyetlen vitát sem jellemez ennyi tévhit: miért helytelen szinte minden, amit tudni vélünk a migrációról?

Ez az a politikai kérdés, amely a legutóbbi tíz évben minden mást háttérbe szorít, legalábbis a nyugati demokráciákban. A bevándorlásról szóló vita annak bármely formájában – legyen az a szakképzett munkaerő beáramlása vagy a menekültek – megváltoztatta a társadalmakat. Elősegítette, hogy Donald Trumpot válasszák meg az Egyesült Államok elnökének. Lehetővé tette a Brexitet. Új jobboldali populista erőket hívott életre (Németországban és Olaszországban), a meglévő jobboldali pártokat pedig még erősebbé tette (Svájcban).

A migrációs vita úgy tud megosztó lenni, mint semmi más – és olyannyira tények nélkül zajlik, mint semmi más. Ez a véleménye Hein de Haas*[2] holland migrációkutatónak, aki

* Az 1969-ben született holland Hein de Haas szociológusprofesszor az Amszterdami Egyetemen és migrációs és fejlesztésügyi tanulmányok professzora a Maastrichti Egyetemen. Három évtizede kutatja a migráció társadalmi-gazdasági okait, többek között Marokkóban, Törökországban és Egyiptomban végzett kutatásokat.

több évtizede foglalkozik a kérdéssel. Haas terepkutatásokban interjúkat készít migránsokkal, bonyolult adatállományokat táplál statisztikai modellekbe, és mások kutatómunkáját elemzi ki. Legutóbbi könyve, a *Migration: 22 populäre Mythen und was wirklich hinter ihnen steckt* ('Migráció: 22 elterjedt tévhit és ami valójában mögöttük áll') címmel nagy port kavart, melyben a migrációról szóló legnépszerűbb narratívákat veszi nagyító alá – és cáfolja meg őket. Nem annyira az egyes országok helyzetére fókuszál, inkább egy globális perspektívából szemléli a problémát. Ezenkívül kritikával illeti mind az elzárkózásról szóló jobboldali fantazmagóriákat, mind a baloldali ígérgetéseket. Amikor azonban a migrációról szóló nyilvános vitáról van szó, de Haast egyre inkább a csalódottság érzése fogja el. Végső soron minden arra az egy kérdésre szűkíthető le, hogy valaki a bevándorlás mellett vagy ellen van-e – mondja. „Továbbá minden oldal téves feltételezésekkel dolgozik és tévhiteket terjeszt". Álljon itt néhány kiemelt Hein de Haas kutatásai nyomán!

1. számú tévhit: A jelenlegi migráció minden eddigi rekordot megdönt. Egy soha nem látott tömeges migráció korszakában élünk. Egy népvándorlás, amely ellenőrizhetetlenné vált. – A politikusok és a média nap mint nap ezt a benyomást keltik.

A 20. század elején Európa még olyan hely volt, ahonnan sokan elkívánkoztak. Ma a kontinens a migránsok egyik legfontosabb célpontjává vált. Globális szempontból azonban nem állja meg a helyét az az állítás, hogy rekordokat döntő migrációról van szó – mondja de Haas. Bár nőtt az országok között vándorló migránsok száma, és az 1960. évi 93 millióról 2017-re 247 millióra emelkedett, ugyanakkor a világ népessége is épp ilyen gyorsan szaporodott ez idő alatt. „A migránsok aránya ezért meglepően stabil módon tartja magát: a világ népességének körülbelül 3 százalékát jelentik" – mondja de Haas.

Ez a menekültekre is érvényes: az 1950-es évek óta arányuk folyamatosan a világ népességének 0,1 és 0,35 százaléka között ingadozik – annak függvényében, hogy hol dúl konfliktus, és az mennyire súlyos. Honnan ered tehát az az elképzelés, hogy egyre többen lesznek a migránsok? Továbbá, hogy egyre több menekülthullám ér el bennünket?

Hein de Haas a jobboldali politikusokat hibáztatja, akik a félelemkeltéssel akarnak választást nyerni,– de ugyanígy hibásnak látja a migrációt jó szemmel néző szervezeteket is, mint például az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságát (UNHCR). Az utóbbiaknak azt veti a szemére, hogy „felnagyítják és tévesen tüntetik fel a migrációs adatokat, gyakran figyelemfelkeltés és pénzeszközök reményében."

Ezt a vádat az UNHCR adataira való hivatkozással támasztja alá. A világban a menekültek száma az 1951-es 1 millióról 2022-re 200 millióra emelkedett. De Haas azonban megjegyzi, hogy a segélyszervezet eredetileg csak 21 országból gyűjtött adatokat. A menekültek száma minden évben nőtt, ahogy mind több országot vettek figyelembe. „A menekültek számának állítólagos növekedése valójában nem más, mint a statisztika végterméke"– mondja de Haas.

2. számú tévhit: A migráció megfékezhető fejlesztési támogatással – A migráció korlátozása érdekében a menekülés okait kell kezelni, mindenekelőtt a szegénységet. Ha több a fejlesztési támogatás, akkor kevesebb migráns hagyja el hazáját.

Az összefüggés észszerűnek tűnik: ha a szegény országokban élő embereknek elegendő lehetőségük van helyben, akkor kevésbé vágynak arra, hogy külföldön építsék újjá életüket. Svájc ezért 2019-ben még külpolitikájának stratégiai céljává is nyilvánította, hogy a fejlesztési együttműködést összekapcsolja a migráció csökkentésével. „Számomra kulcsfontosságú, hogy a fejlesztési segélyre szánt pénzeket olyan hatékonyan használjuk fel, hogy mi, svájciak is érezzünk valamit – hogy kevésbé érintsen minket a migráció" – mondta Elisabeth Schneider-Schneiter, a Nemzeti Tanács középpártjának tagja a svájci televízió *Aréna* című vitaműsorában a témáról.

De vajon a több fejlesztési támogatás valóban azt eredményezi, hogy kevesebb ember kel útra Európa vagy az Amerikai Egyesült Államok felé? Hein de Haas szerint épp az ellenkezője igaz.

„A szegény országok gazdagabbá válása még több migrációt eredményez.” A vagyonosodás és a magasabb iskolázottság által a szegény országokban élő embereknek több lehetőségük van a kivándorlásra. Továbbá: „A fejlesztés táplálja az ambícióikat is. Amikor az emberek iskolába járnak, médiafogyasztók lesznek, mobiltelefonjuk van és maguk is utaznak, kitágul a szellemi horizontjuk.”

Michael Clemens amerikai közgazdász két kulcsszámra szűkíti le az összefüggést: Egy országban akkor csökken a kivándorlás, ha az egy főre jutó éves bruttó hazai termék meghaladja az 5000 dolláros küszöböt. Egy nettó kivándorlással jellemezhető ország csak 10 000 dolláros jövedelemtől válik nettó bevándorló országgá – ahogy ez például Spanyolország, Olaszország és Írország esetében történt. Más szóval a fejlesztési támogatások még ösztönözhetik is a nagyon szegény országokból való elvándorlást, ha megadják az ott élőknek az ehhez szükséges módokat és eszközöket.

Erre a következtetésre jutott a Kieli Gazdaságkutató Intézet tavalyi nagyszabású tanulmánya is. A közgazdászok megállapították, hogy az embereket elsősorban az tartja vissza a kivándorlástól, ha a támogatást a mezőgazdaságba vagy az oktatásba fektetik be. Elvben azonban még ekkor is korlátozott a migrációra gyakorolt hatás.

Akkor tehát minden hiábavaló lenne? Egyáltalán nem, mondja Fabian Molina, a svájci Nemzeti Tanács szociáldemokrata frakciójának tagja, aki egyben a Swissaid segélyszervezet társelnöke is. Molina egyetért azzal a megfigyeléssel, hogy a szegény országokból érkező migránsok száma nem feltétlenül csökken, ha az ottani jólét szintje emelkedik. A fejlesztési együttműködésnek azonban vannak közvetett hatásai is, mondja Molina: „Ha sikerül megerősíteni az állam szerepét, leküzdeni a korrupciót és megelőzni a konfliktusokat, akkor kevesebb az olyan erőszakos konfliktus, amely menekülésre készteti az embereket.”

3. számú tévhit: A migráció a nyomor elől való kétségbeesett menekülés – A szükség hatására migránsok milliói dőlnek be az embercsempészek hamis ígéreteinek. Hamis elvárásokkal érkeznek, pedig itt nem sok jó vár rájuk.

Az EU és az USA sok pénzt fektet be olyan kampányokba, amelyek célja a migránsok visszatartása attól, hogy elhagyják származási országukat. A kivándorlók videoklipekben tűnnek fel, és kendőzetlen módon beszélnek arról, hogy Európában szinte modern kori rabszolgaként zsákmányolják ki őket. Az üzenet így szól: Ne higgyetek az embercsempészeknek, akik jobb életet ígérnek nektek! Csak veszélyek várnak rátok.

Ha valaki netán azt hiszi, hogy az effajta akciók eredményre vezetnek, téves képet táplál a migrációról, mondja Hein de Haas. „Ennek hátterében az az elképzelés áll, hogy a migráció – beleértve az illegális migrációt is – olyan tett, amelyet végső kétségbeesésükben követnek el az emberek.” A közbeszédet a szegénységről és az erőszakról szóló történetek uralják, amelyek arra kényszerítik az embereket, hogy elhagyják hazájukat. „Ez megfelel azoknak a nyugati kliséknek, amelyek szerint a fejlődő országok a nyomor és a zsarnokság posványát jelentik, ahonnan mindenki csak menekülni akar.”

A valóság azonban másról szól. „A migráció általában nem kétségbeesett menekülés, hanem hideg fejjel kiszámított befektetés egy jobb jövőbe.”

De Haas maga is több alkalommal élt Marokkóban, ahonnan az 1990-es évektől kezdve emberek százezrei indultak meg Európa felé legális és illegális utakon. Az ő és mások helyszíni kutatásai azt mutatják: „A legtöbb migráns nem a gyors pénzszerzésben érdekelt. A migránsok nem szerencselovagok, akik elherdálják a családjuk megtakarításait. A migráció sokkal inkább befektetést jelent a család hosszú távú jólétébe.” A legtöbb esetben pedig megtérül ez a befektetés: hiszen a jómódú észak gazdasága végső soron a migráns munkáskezektől függ.

A siker tanúbizonyságaként szolgálnak de Haas szemében azok a pénzutalások, amelyeket szülőhazájukba küldenek a migránsok. Ezek az összegek a Világbank 2023-as becslése szerint mintegy 670 milliárd dollárra rúgnak, ami az állami fejlesztési támogatás kétszerese. Ezek az utalások családok milliói számára gondoskodnak egy jobb életről. Ráadásul a migránsokat gyakran egész családjuk követi. „A migránsok

józan emberek” – mondja de Haas. Nagyon is tudatában vannak a kivándorlás magas költségeinek: drága és néha veszélyes utazásról van szó, éveken át tartó gürcölésről és magányról egy idegen országban. „De végül a kivándorlás mellett döntenek, mert tisztában vannak az előnyeivel.”

Svájcban elsősorban a svájci néppárt, az SVP a híve a migránsokkal szembeni elrettentésnek és keménységnek, legalábbis a menekültügy területén. Ugyanakkor Barbara Steinemann, az SVP nemzeti tanácsosa sem hiszi, hogy ez sokakat elriasztana. Nézzük csak meg például a kiskorú menedékkérők svájci elhelyezését, és akkor rá kell jönnünk: „Egyes helyeken nem sokkal néz ki jobban, mint egy börtön.” Ennek ellenére nincs más választás: „Ha túlzott kényelmet ajánlunk a fiatal menedékkérőknek, akkor még több afganisztáni és szíriai szülő fogja hozzánk küldeni a gyermekeit.”

4. számú tévhit: A klímaváltozás népvándorlást indít el – A globális délen az emelkedő hőmérséklet miatt megsemmisülnek az ember alapvető létfeltételei. A klímaváltozás egy új tömeges migráció kiváltóoka lesz.

Éghajlatváltozás és tömeges elvándorlás: Sok ember fejében a kettő elválaszthatatlanul összekapcsolódik. A globális felmelegedés következményei – a tengerszint emelkedése, áradások, hőhullámok és aszályok – sokak szerint tömeges migrációt indítanak el a globális délről észak felé. A Világbank becslései szerint 2050-re akár 216 millió ember válhat klímamenekültté.

Hein de Haas ezeket a számokat képtelenségnek tartja. „Az éghajlatváltozás valós, a tömeges elvándorlás azonban nem.” A vonatkozó előrejelzések figyelmen kívül hagynak mindent, amit azokból a kutatásokból tudunk, amelyek a környezeti változások és a migráció közti kölcsönhatásról szólnak. Ez egy „áltudomány”: a környezet csak egy a sok tényező közül, amely az emberek elvándorlását okozza, de soha nem az egyetlen.

A tengerbe süllyedő tájakról szóló apokaliptikus jelentések valamit figyelmen kívül hagynak: számos part menti területen és szigetországban az üledékek fokozott lerakódása és az újonnan kialakuló szárazföldek felfogják a tengerszint emelkedését. Ezzel azonban nem azt akarja mondani, hogy a természet pusztulása nem kényszeríti menekülésre az embereket – mondja de Haas.

Elvben számos tanulmány kimutatta ugyanakkor, hogy az emberek egy környezeti katasztrófa után nem szívesen hagyják el otthonukat, és mindent elkövetnek azért, hogy helyben maradhassanak. „A legtöbb ember csak átmenetileg és rövid távolságra menekül el a szomszéd faluba vagy egy közeli városba.”

De Haas szerint azonban a déli kormányok gyakran használják fel az éghajlatváltozást az elhibázott politikára felhozott mentségként. A fegyveres konfliktusok és az üldöztetés mellett a fejlesztési projektek – a gátak, az ipar, a turizmus és a gazdagok lakóövezetei – jelentik a fő okait az emberek elvándorlásának: „Az ilyen nagyszabású projektek esetében évente 10–15 millió embernek kell elhagynia otthonát. Az elűzöttek általában a társadalom legvédtelenebbjei közé tartoznak.” Ezek az emberek egyáltalán nem engedhetik meg maguknak, hogy külföldre vándoroljanak.

Fabian Molina szociáldemokrata politikus és a Swissaid társelnöke alapjaiban nem cáfolja az előbbi kijelentést. Ugyanakkor így vélekedik: „Természetesen nem özönlik egyből több millió bangladesi menekült Európába. Viszont a klímaváltozás okozta belső migráció is szükséghelyzetet idéz elő. A menekültek jólétét és jogait nem aszerint kellene megítélni, hogy nálunk kötnek ki vagy másutt.”

5. számú tévhit: A bevándorlás alábbhagy a határzárak miatt – A migrációt a lehető legnehezebbé kell tennünk, hogy megfékezhessük. Csakis korlátozó törvényekkel és szigorú határvédelemmel lehet feltartóztatni a bevándorlást.

Ez elég nyilvánvalónak hangzik: minél szigorúbb feltételeket szab egy kormány a tartózkodási engedélyek megadásához, és minél magasabbra emeli a falakat (a valóságban és képletesen egyaránt), annál kevesebb bevándorló érkezik az országba. A probléma viszont

marad: Hein de Haas szerint legalább négy olyan nem kívánt hatás van, amelyek megmagyarázzák, hogy a migráció szigorú korlátozása gyakran miért jár a tervezettől eltérő hatással.

Az első két ok nyilvánvaló. Az első az, amit a migrációkutatás „vízágyhatásnak" nevez: Ha bevándorlási korlátozások vannak egy országban, az egyszerűen más célpontok felé irányítja a migrációt. Másodszor, a korlátozások a bevándorlókat illegális utakra kényszerítik. Ezt jól láthatjuk az USA-ban, ahol egyik kormány a másik után nehezítette a törvényes módon zajló bevándorlást – de nem tudta megakadályozni, hogy egyre több migráns érkezzen az országba munkavállalási céllal.

Van azonban egy harmadik hatás, ami ennél meglepőbb: az elzárkózásra törekvő politika oda vezet, hogy a voltaképpen csak ideiglenesen itt tartózkodó bevándorlók arra kényszerülnek, hogy huzamosabb ideig maradjanak, mert attól kell tartaniuk, hogy ha elhagyják az országot, nem térhetnek vissza. „Amíg a határok nyitva állnak, a migráció gyakran körforgásszerű, és a gazdasági helyzet függvénye" – mondja de Haas. Ez azt jelenti, hogy gazdasági visszaesés idején sok migráns néhány évre hazatér.

De nem csak akkor tesznek így. Marokkói terepkutatása során de Haas sok középkorú férfival beszélt, akik gyakran utaztak át komppal a mindössze tizennégy kilométerre lévő Spanyolországba. Ott dolgoztak néhány hónapot egy farmon vagy építkezésen, majd hazautaztak, hogy a következő évben visszatérjenek. A migráció körforgásszerűen zajlott. Ez azért volt lehetséges, mert Spanyolországban 1991-ig nem volt vízumkötelezettség a marokkóiak számára. „A nyitott határok forgóajtóként működtek, és a Spanyolországban élő marokkóiak közössége kis lélekszámú maradt."

A Schengen-övezetet érintő beutazási korlátozások bevezetésével azonban csak nehezen lehetett vízumhoz jutni, és sok, már eleve az országban tartózkodó marokkói itt ragadt. De Haas szerint ez a migrációs politika visszatérő, teljesen alábecsült példája: ha lezárják a határokat, sok migráns itt reked, akik egyébként elmentek volna. „Miközben a politikusok egyoldalúan csak arra figyelnek, hogy hányan jönnek be az országba, nem látják, milyen hatással vannak döntéseik a visszafelé áramlásra és a körforgásra."

Végül pedig ne feledkezzünk el arról, amit de Haas „kapuzárási" migrációnak nevez: történelmi viszonylatban a bevándorlás elleni szigorú fellépés gyakran a korlátozások előtt elmenekülni akaró bevándorlók számának gyors növekedésével jár együtt. Ez történt például az Egyesült Királyságban és Hollandiában, amelyek az 1960-as és 1970-es években megnehezítették a korábbi gyarmataikról zajló bevándorlást, amely sokáig egyszerű és kiszámítható volt az ottani állampolgárok számára. Ahogy kezdtek megmutatkozni a komolyabb akadályok, azon nyomban emberek százezrei indultak meg az egykori anyaországba.

6. számú tévhit: A tömeges migráció párhuzamos társadalmakat hoz létre – Az a mértékű bevándorlás, amely az utóbbi években tapasztalható Európában, elkerülhetetlenül együtt jár a migránsgettók kialakulásával. Ezek egész csoportok integrálódását teszik lehetetlenné.

Amikor Európában a bevándorlásról beszélnek, gyakran olyan térségekre hivatkoznak, amelyekre rendkívül erősen rányomták bélyegüket az idegen közösségek: Berlin-Neukölln, Párizs külvárosa, Clichy-sous-Bois, a brüsszeli Molenbeek negyed. „Puskaporos hordókról" esik szó, ahová még a rendőrség sem meri betenni a lábát, és gyakran hasonlítják őket az amerikai belvárosokhoz, amelyeket még mindig a faji szegregáció jellemez. Dánia 2018-ban törvényt fogadott el a „gettók 2030-ig történő felszámolásáról", és Svédország is hasonlóan járt el.

Ez minden esetben együtt jár a „párhuzamos társadalmakra" vonatkozó figyelmeztetésekkel. Jochen Oltmer német történész szerint már maga a kifejezés is helytelen: a „párhuzamos társadalom" úgy hangzik, mint egy csatakiáltás – nyilatkozta a *Die Zeit* folyóiratnak. Németországban leginkább a török-muszlim közös-

ségekre utal. Ugyanakkor nem nevezik így az elitet, amely elzárkózva él az olyan előkelő városrészekben, mint Berlin-Dahlem, és amelynek tagjai kölcsönösen előnyöket biztosítanak egymásnak.

Bárhogy is legyen, széles körben elterjedt a félelem azoktól a területektől, ahol a migránsok a külvilágtól elzártan élnek. De vajon jogos-e ez a félelem? „Tagadhatatlan, hogy bizonyos európai migránsnegyedek társadalmi gócpontokká váltak" – mondja Hein de Haas. Ezek azonban kivételek. Összességében a bevándorlók nagymértékű Európába áramlása nem vezetett egész csoportok elszigetelődéséhez, és az Amerikai Egyesült Államok etnikailag nagy mértékben szegregált városaival való, gyakran hangoztatott összehasonlítás is téves.

De Haas ezt egy, a földrajztudósok körében elterjedt mérőszámra alapozza, amely a lakóterületek szegregációját méri: a disszimilaritási indexre. A 0 érték azt jelenti, hogy egy város minden részében pontosan ugyanolyan az etnikai összetétel. A 100-as érték a teljes szegregációt jelenti: az egyes etnikai csoportok egymástól elkülönülten élnek. A 60 feletti értékeket a tudósok magasnak, a 30 alatti értékeket alacsonynak tekintik.

A legtöbb európai városban ez a mutató mérsékelt szintről árulkodik. Az olyan német városokban, mint például Düsseldorf, a török népesség indexe 30, míg Párizsban az algériaiaké 23. „Ez nem jelenti azt, hogy egyes párizsi külvárosok nem küzdenek valós problémákkal. De nem tipikusak a bevándorlók franciaországi tapasztalataira nézve" – mondja de Haas. A gettósodás jelensége (mint például a stockholmi Rinkeby kerületben, ahol a lakosok 80 százaléka külföldi) egy elhibázott lakáspolitika eredményét tükrözi.

Ugyanakkor a bevándorlócsoport integrálódása szempontjából előnyös is lehet, ha egy helyre koncentrálódnak. „A vállalkozók számára ez kezdeti ügyfélkört jelent, a vállalkozói tevékenység pedig a gazdasági és társadalmi mobilitás fontos útja a bevándorlók és a kisebbségek számára"– mondja de Haas. A migránsok lakta városrészek történetéből pedig a következő vált világossá: „Ahogy a bevándorlók felkapaszkodnak a középosztályba, általában jómódúbb környékekre költöznek."

Svájcban is vizsgálták a szegregációt. A Szövetségi Statisztikai Hivatal szerint a 2011 és 2017 között bevándoroltaknak legalább a területi integrációja javult a városokban. Zürichben például a disszimilaritási index 14 az összes bevándorló csoportot figyelembe véve.

Tehát egyáltalán nincs semmi probléma? Nem erről van szó – mondja Barbara Steinemann SVP-s nemzeti tanácsos. „Ha megnézem, hogyan élnek az eritreaiak Svájcban, akkor ez nekem teljes mértékben párhuzamos társadalomnak tűnik, még akkor is, ha nem egy helyen koncentrálódnak." A közösség tagjai elszigetelten élnek, ráadásul rendkívüli módon függenek a szociális segélyektől. Ez nem hasonlítható a korábbi bevándorlókhoz – például a volt Jugoszláviából érkezettekhez –, akik jól beilleszkedtek.

Széles körben elterjedt tévhitek, előítéletek, félreértések: ha a migrációról esik szó, Hein de Haas számára végül is mindegyik liberális demokráciának ugyanazzal a trilemmával kell megküzdenie. Először is, ott van a törekvés, hogy ellenőrzés alatt tartsák a bevándorlást. Másodszor, ott van a gazdasági igény, hogy több legyen a munkáskéz. Harmadszor pedig a migránsok emberi jogait is védelmezni kell. Egy társadalom csak kísérleteket tehet ezeknek az egymásnak ellentmondó céloknak a folyamatos összeegyeztetésére. Lehetetlen küldetésnek tűnik, ha egyszerre akarjuk teljesíteni mindegyiket.

(Neue Zürcher Zeitung)

Angelica Aboulhosn

Briliáns száműzöttek

Egy, a 20. század elejének alakjait felvonultató kiállítás arról mesél, hogy miként vált a város a művészek menedékévé.

Berenice Abbott 1928-ban készítette felvillanyozó hatású portréját *Sylvia Beach*ről. A csillogó fekete esőkabátot és krémfehér sálat viselő Beach okos, kíméletlen tekintettel mered ránk a zselatinos-ezüst nyomatról. Beach legendás

könyvesboltot működtetett, és arról lett ismert, hogy ő adta ki 1922-ben James Joyce sok vitát kiváltott *Ulysses* című regényét. Makacs volt és „olyan bölcsnek tartották, mint Machiavellit".

Sylvia Beach egyike annak a több mint 60 amerikai nőnek, akik a Smithsonian Intézet Nemzeti Portrégaléria*jának Brilliant Exiles* ('briliáns száműzöttek') című új kiállításán szerepelnek; a tárlat azokat az amerikai művészeket, írókat és táncosokat mutatja be, akik a 20. század elején a francia főváros bűvkörébe kerültek, és Párizsba utaztak. „Ha valaki másnak érezte magát Amerikában, a Greenwich Village-be" ment New Yorkban – mondta Robyn Asleson, a kiállítás kurátora. – Ha ez nem volt elég, akkor Párizsban kötöttek ki." A város a modernizmus csúcspontja volt a 20. század fordulóján. Ezek a nők utaztak a világban, és – mint ahogy Asleson megjegyzi – Párizs volt az a hely, ahová menni kellett. A *Briliáns száműzöttek* tárlaton felvonultatott nőalakok új világokat és egyéniségeket alkottak maguk számára Párizsban. Önfeledten táncoltak, megjelentették a nyomdafestéket nem tűrő műveket. Kockázatot vállaltak, és győzedelmeskedtek. Épp olyan rendíthetetlenek voltak, mint Beach – mind a portréján, mind életében. 1941-ben egy náci tiszt bement Beach könyvesboltjába, hogy megvegye Joyce *Finnegans ébredése* című regényének egy példányát. Amikor Beach megtagadta kérését, a tiszt megfenyegette, és esküdözött, hogy visszatér. Erre Beach összepakolta a könyveit, és elrejtette őket egy emeleti lakásban. Beach és kortársai szárnyaltak Párizsban. Egy óceán választotta el őket az otthon szigorától, és ragyogtak a Fény városában (Ville lumière).

Gertrude Stein volt a párizsi irodalmi élet középpontja. Szalonja mágnesként vonzotta a világ irodalmi és művészeti nagyságait, köztük Pablo Picassót és Henri Matisse-t. Heti rendszerességgel adott estélyein Stein csak nézte a tömeget „türelmes mosollyal az arcán, mintha olyasmit tudna, amit senki sem" – írta róla Jo Davidson szobrász.

Gertrude Stein tudta, miként lehet a legmélyebb bensőnkig eljutni. Ritmikus, míves prózája egyetlen sora képes volt megragadni egy személyiség lényegét. Picasso, írta Stein 1911-ben, „egyike volt azoknak, akiket néhányan természetesen követtek", időnként „elbűvölő", máskor „visszataszító lény".

Picasso portréján Stein eltűnődve néz ránk. Az írónő görnyedten ül a rozsdaszínben játszó háttér előtt laza redőkbe szedett ruhában, amelyet sáljának fehérsége tör meg. Arca komor, szinte sztoikusnak mondható. Picasso újból és újból javított művén, és arra panaszkodott, hogy „már nem látlak többé, amikor nézlek". Spanyolországba utazott, és amikor visszatértekor befejezte a portrét, azt az ibériai szobrászat merevségével itatta át. „Mindenki azt mondja, hogy [Stein] nem így néz ki, de… ő majd azt fogja mondani, hogy igen – mondta Picasso. A merev arcú portré gazdag lelkiéletről tanúskodik. Stein 1940-es *Párizs, Franciaország* című memoárjában kifejtette, hogy a külföldön lévő művész két országban létezik: „az egyikben, ahová tartozik, és a másikban, ahol ténylegesen él. A sok évig tartó létbizonytalanságban a külföldre szakadt ember nem fia a saját hazájának, de a fogadott országának sem szülötte. Mint Asleson megjegyzi: Egyszerre mindkettő és egyik sem."

Josephine Baker körül még a levegő is vibrál a Stanislaus Julian Walery által 1926-ban készített portrén. A képen charlestont táncol flitteres ruhában, sugárzó mosolya beragyogja a színpadot. „Minden egyes alkalommal, amikor felugrottam, úgy tűnt, hogy az égig szállok, és amikor földet értem, úgy tűnt, hogy az csak az enyém – emlékezett vissza Baker első jelentős párizsi előadására. A játékosságáról ismert Baker képes volt testét teljesen kicsavarva, kígyózva forogni. A közönség el volt bűvölve, mondja Asleson. A rendkívül nagy népszerűségnek örvendő táncosnőt azonban nem kedvelték a világ másik oldalán. Egy 1935-ös New York-i látogatásakor Bakert a következő megaláztatás érte: a szállodák arra hivatkozva utasították el, hogy „Sok vendégünk van a déli államokból, és nem vállalhattuk a kockázatot". Évekkel később így emlékezett vissza: „Királyok és királynők palotáiba és elnökök házaiba sétáltam be. [...] De nem mehettem be egy amerikai szállodába, hogy igyak egy csésze

kávét.” Amerikában karizmájának is meg voltak szabva a határai. Ahogy Florence Mills afroamerikai énekesnő és táncosnő írta egy brit újságban 1926-ban, Amerikában olyan érzés volt feketének lenni, mint amikor „egy kisfiú az orrát a cukrászda ablakának nyomja és vágyakozik az ablaküveg túloldalán lévő összes finomság után.” Évtizedekkel később Baker világszerte hírnévre tett szert. 2021-ben a párizsi Pantheonban kapott helyet; ő volt az első fekete nő, akit ez a megtiszteltetés ért.

Peggy Guggenheim műgyűjtőt elbűvölte a város nagyszerűsége, a Szajna látványától kezdve a mennyezeten játszó fényig. Guggenheim számára Párizs az öröm városa volt. Ez az öröm azonban nem tartott sokáig. Guggenheim meggyőzte Constantin Brancusi szobrászt, hogy engedjen az általa régóta csodált darab, *Madár a térben* című szobrának árából, miközben a németek épp légitámadást indítottak a külvárosi sugárutak ellen. Lee Krasner művész így nyilatkozott Peggyről: „Annyit mondhatunk róla, hogy egyszerűen elérte, amit akart.” Guggenheim eléggé szégyenlős is volt, főként a külseje miatt. 1920-ban orrműtéten esett át. Memoárjában így ír orráról: „Ronda volt, de a műtét után kétségtelenül még rosszabb lett.” A tárlaton látható portréin ugyanakkor egy ritka szépséget látunk. Az egyiken, Alfred Courmes 1926-os olajfestményén Guggenheim kékesszürke tengerpart előtt ül, a reneszánsz képek stílusában pedig finom faágak lengedeznek. Magabiztosnak látszik, ragyogó tekintete szinte belénk hatol. Man Ray két évvel később született portréján Peggy egy Paul Poiret-ruhában pompázik, ingválla cikornyás arab motívumokkal van díszítve, lamészoknyáján játszik a fény. Gore Vidal író szerint Guggenheim volt „az utolsó Henry James tengerentúli hősnői közül – akár mint *Daisy Miller*, de sokkal életrevalóbb kiadásban.”

Isadora Duncan táncos művészi tehetségét használta arra, hogy egyfajta igazságot keressen, egy minden kötöttségtől mentes eredetiséget. Már ötéves korától kezdve makacsul védte álláspontját. *Életem* című memoárjában visszaemlékszik egy iskolai karácsonyi ünnepségre, ahol kijelentette, hogy valójában nincs is Mikulás. „Csak azok a kislányok kapnak cukrot, akik hisznek a Mikulásban” – mondta a tanára. Duncan azonban nem tágított: „Akkor én nem akarok cukrot.” Duncan számára a táncnak spirituális jellege volt, a test és a szellem felszabadulása. Ahogy ő mondta: „Minden szó, amelyet kimondunk, minden mozdulat, amelyet teszünk, az éterben utazik tovább az öröklét felé.” Párizsban találkozott Abraham Walkowitz amerikai festővel, aki elmondása szerint úgy el volt bűvölve tőle, hogy több képet festett Isadora Duncanről, „mint ahány szál haj van a fejemen.” „Zene volt a teste” – mondta Walkowitz egy beszélgetés során. Egyik akvarelljén Walkowitz lépés közben örökíti meg Duncant, ahogy az hátraveti karjait, és hullámzik körülötte az átlátszó, hajnalpiros ruhája. Az okker árnyalatú barna háttér ellenében alakja tele van életerővel és könnyedséggel.

Alice Pike Barney a közönség sorai közt ült Duncan egyik táncműsorán a párizsi Boulevard Malesherbes sugárúton. Barney-nak a Szajna jobb partján volt a műterme, rajzokkal és festményekkel tele. A művész itt dolgozott kora reggeltől késő délutánig, amikor is selyemköntösbe bújt, és vendégeket fogadott első emeleti szalonjában. Barney szalonjában a város világpolgárai fordultak meg, köztük William Merritt Chase és Carolus-Duran művészek. Barney portréi nem kevésbé elbűvölők, mint például egy 1902-es pasztellkép, amely egy álmodozó kék szemű nőt ábrázol, magasra tornyozott gesztenyebarna fürtökkel. A modell Barney lánya, Laura volt; lénye nyugalmat és átszellemültséget sugároz. Ha valakit közvetlenül meg akarunk ismerni, akkor az arcába nézünk, jegyzi meg Asleson. Egy pillantás révén „kapcsolatba kerülünk az emberi lénnyel”.

(Smithsonian Magazine)

Új fizetési szolgáltatással bővül a hazai pénzforgalom

100 éve Magyarország gyarapodásáért

Az idei évtől új fejezet nyílik az elektronikus fizetési ökoszisztémában, ugyanis a Magyar Nemzeti Bank (MNB) új fizetési megoldással bővíti a stabilan és megbízhatóan működő Azonnali Fizetési Rendszert (AFR). Az áprilisban bevezetett fizetési kérelem után a jegybank qvik márkanév alatt olyan modern mobilfizetési szolgáltatásokat indít el, amelyek minden ügyfél számára ingyenesen elérhetővé válnak, és olcsó, biztonságos alternatívát teremtenek a legtöbb fizetési helyzetben.

A Magyar Nemzeti Bank (MNB) 2020 tavaszán indította el az Azonnali Fizetési Rendszert, amelynek köszönhetően az év minden napján, hétvégén és munkaszüneti napokon is a nap 24 órájában indíthatunk és fogadhatunk fizetési megbízásokat belföldön. Mivel a rendszer évek óta hibamentesen és biztonságosan működik, az MNB úgy döntött, hogy továbbfejleszti, és új fizetési alternatívával támogatja a hazai pénzforgalmat.

2024 áprilisában minden hazai banknál megjelent a fizetési kérelem, amely számos fizetési helyzetben, mint például számlafizetéseknél, internetes vagy fizikai boltban történő vásárlásoknál is használható. A stabilan és megbízhatóan üzemelő Azonnali fizetésre alapozva az MNB 2024-től új fejezetet nyit az elektronikus fizetési ökoszisztéma fejlesztésében és elindítja az összes lakossági ügyfél számára ingyenesen elérhetővé váló új, modern, hazai mobilfizetési szolgáltatásokat, qvik márkanév alatt. A qvik szolgáltatások bevezetésével a jegybank biztonságos és hazai lehetőséget teremt a legtöbb fizetési helyzetben, ami alternatívája, illetve versenytársa is lehet a kártyás fizetésnek.

A qvik szolgáltatások a kereskedők számára is kedvező opciót jelentenek majd, hiszen így új fizetési lehetőséget tudnak kínálni a vásárlóknak. Mindemellett a megoldás jó alternatíva lehet azoknak a vállalkozóknak, akik a kártyaelfogadás biztosítását túlságosan költségesnek találják.

Biztonságos és hatékony elektronikus pénzforgalom

Az AFR-re épülő új fizetési módok mögött álló rendszerek tervezésekor és megvalósításakor az MNB kiemelt hangsúlyt fektetett az elérhető legmagasabb szintű biztonságra. Ennek eredményeképpen egy új központi hitelesítési megoldást is bevezet, amely magas szintű, kriptográfián alapuló titkosítási megoldással biztosítja a tranzakciók hitelességét és sértetlenségét. Ez garantálja, hogy a fizetéshez kapcsolódó adatokhoz ne férhessenek hozzá illetéktelenek.

Az MNB 2024-es Fizetési rendszer jelentése szerint az elmúlt évben tovább javult a hazai pénzforgalom hatékonysága, minden főbb fizetési helyzetben emelkedett az elektronikus fizetési módok forgalma és aránya. 2023-ban a bolti vásárlásoknál és a

számlafizetéseknél is nőtt az elektronikus fizetések részesedése, ugyanakkor az online kereskedelemben is bővült az elektronikus fizetések használata, és emelkedett az átutalási forgalom is.

A 2024-es Fizetési rendszer jelentése megállapítja, hogy az ügyfelek 49 százaléka használja már aktívan a számláját fizetésre, és egyre többen részesítik előnyben az elektronikus fizetést. Az innovatív fizetési megoldásokat használók aránya nagymértékben emelkedett. A lakosság ismeretei a főbb pénzforgalmi szolgáltatások esetén magasak. Az elektronikus fizetések bővülésével a bolti fizetési infrastruktúra kihasználtsága is javult, az üzletek 34 százalékában már többször fizetnek a vásárlók elektronikusan, mint készpénzzel.

Az MNB elektronikus pénzforgalmi stratégiájának fő célja, hogy 2030-ra a teljes gazdaságban lebonyolított összes tranzakciónak legalább a kétharmada elektronikus legyen. A cél elérése érdekében a pénzforgalom több területén is további fejlődésre van szükség, a fejleményeket pedig mostantól a Fizetési rendszer jelentésben publikálásra kerülő Pénzforgalmi Fejlettségi Mutatórendszerrel méri és értékeli a jegybank.

E SZÁMUNK SZERZŐI

Asztalos Péter, az MNB versenyképességi és strukturális elemzési főosztályának vezető közgazdasági szakértője

Dr. Bea Csaba történész (PhD), Vác

Biernaczky Szilárd kandidátus, ny. egy. docens, afrikanista néprajzkutató, Érd

Fülöp-Székely Anita, a Debreceni Egyetem Szociológia és Társadalompolitika Doktori Programjának doktorandusza, Debrecen

Kiss Donát Márk, az MNB közgazdásza volt, amikor a Vitairat íródott

Dr. Lelkes Lajos kertészmérnök, a Mezőgazda Kiadó alapítója, Budapest

Marmoly Nándor, az MNB Költségvetési elemzési főosztályának vezető közgazdasági elemzője

Dr. Ménes András MBA, PhD közgazdász, Bp.

Szabadfalvi József jogász, egyetemi tanár, MTA doktora, Debreceni Egyetem, Debrecen

Szalai Ákos, az MNB versenyképességi és strukturális elemzési főosztályának vezetője

Dr. Szapáry György, az MNB Elnökének főtanácsadója

Timár Böske táncművész, a Csillagszeműek Gyermektáncegyüttes művészeti igazgatója, Budapest

Trembeczki István egyetemi adjunktus, Debrecen

TARTALOMJEGYZÉK

Szapáry György – Asztalos Péter – Kiss Donát Márk – Marmoly Nándor – Szalai Ákos: Javaslatok a pedagógus-utánpótlás fenntartható biztosításához – *Vitairat* 1

SZÁZADOK
Bea Csaba: Széchenyi István 1901-es recepciója Finnországban 38

MŰHELY
Fülöp-Székely Anita: Szülői bevonódás a koronavírus-járvány alatti időszakban – Hátrányos helyzetű családok kihívásai. 48
Trembeczki István: A fák, az ökoetika és a civilizáció jövője 62
Biernaczky Szilárd: A joruba oríkì – Egy államalkotó afrikai nép hagyományos költészeti műfaja 71
Ménes András: Kilencven éve hunyt el Marie Curie 85
Előszó az *50 éves a magyarországi táncházmozgalom* című konferencia tanulmányaihoz 88
Lelkes Lajos: Az első táncház megidézése 50 év távlatából 89
Timár Böske: „Zene és tánc úgy, mint Széken…” – Az első táncház és a táncházmozgalom kezdetei 91

NAPLÓ ÉS KRITIKA
Szabadfalvi József: Számvetés – egy életmű margójára 94

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL
Abigail Tulenko: Nem mese ez: filozófia! (97): A*manda Ruggeri*: Amikor az abnormális normalizálódik – és mit tehetünk ez ellen (104) *Zanny Minton Beddoes:* Mars és Vénusz háborúja (106) *Hannah Barnes:* Elég már a terápiából! (111) *Jackie Valley:* Mit adnak nekünk a nyári táborok? (113) *Brennan Doherty:* Az elektromos autók valamikor luxusautónak számítottak (115) *Phil Hebblethwaite:* Sibelius utolsó szimfóniája (117) *Alan Cassidy:* Mindenki a migrációról vitatkozik (119) *Angelica Aboulhosn:* Briliáns száműzöttek (124)

Új fizetési szolgáltatással bővül a hazai pénzforgalom 127

KÉPEK
F. Farkas Tamás grafikái (37, 61, 84)

Kedves Olvasónk!

A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat és testvérlapunk, a Természet Világa harmincnegyedik alkalommal hirdeti meg Természet–Tudomány Diákpályázatát középiskolások számára. A diák-cikkpályázaton indulhat bármely középfokú iskolában a 2024/2025-ös tanévben tanuló vagy végző diák, határainkon belülről és túlról. Idén megújult pályázati kategóriákba várja a zsűri az ismeretterjesztő írásokat.

Egészségtudomány
Az orvostudomány múltját és jelenét, nagyjainak életét és életművét, az orvostudománynak az egyéb tudományokhoz való viszonyát, eszközeinek fejlődését; vagy az orvosi tevékenység művészeti megjelenítését és annak elemzését mutatják be; vagy egyéb, szabadon választott témakört dolgoznak fel – akár hazai, akár külföldi vonatkozásban. A díj odaítélésénél előnyben részesülnek az egészségtudományi etikai szabályokat teljes egészében tiszteletben tartó pályaművek.

Mesél a múlt
– A pályázó iskolájához vagy lakóhelyéhez, környezetéhez kapcsolódó jelentős múltbeli, a természet- és műszaki tudományok valamelyik ágában tevékeny tudós személyiségek életútjának, munkásságának bemutatása (eredeti dokumentumok felkutatásával és felhasználásával).

Vagy:
– A dolgozat írójának tágabb környezetéhez kapcsolódó tudományos vagy műszaki intézmények, tudóstársaságok története, eredeti dokumentumok bemutatásával.

Vagy:
– A természet- és műszaki tudományok valamelyik ágában tárgyi vagy épített emlékek, örökség bemutatása.

Tudomány a mindennapokban
– A természeti értékek, jelenségek megismerése érdekében a diák által végzett kutatások és kísérletek bemutatása. Előnyben részesülnek az egyéni, fiatalos, önálló gondolatokat, innovatív megközelítéseket tartalmazó, élvezetes és szakszerű beszámolók
– A pályázó pályázhat saját fejlesztésű mobil-applikációk szabatos bemutatásával, leírásával.

Fenntartható fejlődés
A pályázók a korszerű ökológiai szemléleten alapuló, a környezetvédelem, körforgásos gazdálkodás, hulladékgazdálkodás témakörébe tartozó írással nevezhetnek. A zsűri örömmel fogadja a saját jó gyakorlatokat bemutató esettanulmányokat is.

Tudomány és világ
– A pályázó e kategóriában a természettudományoknak a társadalom- és humán tudományok, valamint a művészetek vagy vallások különböző területeivel fellelhető összefüggéseit mutatja be.

A pályázatot elektronikusan lehet feltölteni a Természet Világa termvil.hu honlapjára. A pályázat elkészítésének és benyújtásának további műfaji és formai követelményei, egyéb tudnivalói a honlapon megtalálhatók. A pályaművek benyújtásának határideje: *2025. március 15.*

A 2020. évi és az azelőtti lapszámaink kedvezményesen, 250 forintos áron vásárolhatók meg a szerkesztőségben.

Ára: 2000 Ft • Előfizetéssel: 1650 Ft

9 770324 722322 24009